

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI**

**SÜLEYMANİYE MAHALLESİ (ESKİ GÜMÜŞHANE) KENT
MONOGRAFİSİ**

BENGİSU KARTAL ÇOBAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. İLKER METE MİMİROĞLU**

KONYA-2025

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI**

**SÜLEYMANİYE MAHALLESİ (ESKİ GÜMÜŞHANE) KENT
MONOGRAFİSİ**

BENGİSU KARTAL ÇOBAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. İLKER METE MİMİROĞLU**

KONYA-2025

ÖNSÖZ

Gümüşhane il merkezinin güneybatısında yer alan ve "Eski Gümüşhane" olarak da bilinen Süleymaniye Mahallesi, tarihsel süreçte farklı kültür, din ve etnik yapıları bir arada barındırmış nadir kent dokularından biridir. Osmanlı döneminde Türk, Rum ve Ermeni topluluklarının bir arada yaşadığı bu yerleşim, sadece konut dokusuyla değil; camileri, kiliseleri, medreseleri, okulları, hamamları, dükkânları, köprüleri ve idari yapılarıyla çok yönlü bir kentsel kimlik sunar. Altın ve gümüş madenlerinin varlığıyla ekonomik bakımdan da öne çıkan mahalle, hem bölgesel hem de tarihsel bağlamda Gümüşhane'nin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Bu tez çalışması, Süleymaniye Mahallesi'nin çok katmanlı kent yapısını sanat tarihi perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Farklı dönemlere, kültürlere ve işlevlere ait yapıların yer aldığı bu yerleşim, özgün mimari özellikleriyle olduğu kadar korunması gereken çok kültürlü belleğiyle de dikkat çekmektedir. Tez kapsamında, mahalledeki yapılar; malzeme ve teknik, plan tipi, mimari detaylar, süsleme özellikleri ve tarihlendirme gibi başlıklar altında sistematik olarak değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, beni bu çalışma konusuna yönlendiren, akademik rehberliğiyle çalışmanın şekillenmesinde büyük katkı sağlayan değerli danışmanım Doç. Dr. İlker Mete MİMİROĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Araştırma sürecinde maddî ve manevî destekleriyle yanımda olan annem Tala KARTAL'a ve kardeşlerime; hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, her daim yanımda olan sevgili anneannem ve dedeme, özellikle saha çalışmaları sırasında zorlu arazi koşullarında desteğini esirgemeyen babam Bahri KARTAL'a şükranlarımı sunarım. Çalışmalarım boyunca Gümüşhane'de desteğini esirgemeyen kuzenim Uğur KARTAL'a ve katkı sağlayan tüm değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca bu sürecin başından itibaren yaşanan tüm yoğunluk ve stresleri benimle birlikte göğüsleyen, sabır ve anlayışıyla her zaman yanımda olan sevgili eşim Ali ÇOBAN'a içtenlikle teşekkür ederim.

Bu çalışmanın tamamlanması, babamın doğup büyüdüğü ve çocukluk yıllarını geçirdiği Gümüşhane ile olan kişisel bağım nedeniyle benim için ayrı bir anlam taşımaktadır. Bu anlamlı çalışmayı, hayatımdaki yerleri ve hatıralarıyla her zaman kalbimde yaşayan kıymetli babaannem ve dedeme ithaf ediyorum.

Bu çalışmanın, Gümüşhane ve Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane)'nin mimari tarihi ve yapı teknolojilerine dair yapılan araştırmalara katkı sağlamasını ve gelecek nesil araştırmacılara yol gösterici olmasını temenni ederim.

Saygılarımla,
Bengisu KARTAL ÇOBAN
KONYA 2025

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bengisu KARTAL ÇOBAN		
	Numarası	22811801005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi /Sanat Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. İlker Mete MİMİROĞLU		
Tezin Adı	Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) Kent Monografisi			

Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane), Gümüşhane il merkezinin güneybatısında, 4 km. mesafede yer almaktadır. Yerleşim yeri, farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı çokkültürlü yapısıyla dikkat çekerken; cami, kilise, medrese, hamam, köprü, dükkân gibi çeşitli işlevlerdeki yapılarıyla dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını yansıtan önemli bir yerleşim örneğidir. Bu bölgede altın ve gümüş madenlerinin varlığı yerleşimin önemini arttırmıştır.

Bu tez, Gümüşhane il merkezinde yer alan tarihî Süleymaniye Mahallesi'nin kent yapısını sanat tarihi perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çokkültürlü yapısıyla dikkat çeken mahalle, Osmanlı döneminde Türk, Rum ve Ermeni topluluklarının bir arada yaşadığı önemli bir yerleşim alanıdır.

Çalışmada, dini, eğitim, ticaret, idari ve kamusal işlevlere sahip yapılar detaylı olarak ele alınmış; her yapı malzeme ve teknik, plan tipi, mimari özellikler, süsleme unsurları ve tarihsel süreçleri açısından değerlendirilmiştir. Saha araştırmaları, arşiv taramaları ve literatür incelemeleri ile desteklenen yapı kataloğu, mahalledeki mimari çeşitliliğin ve kültürel zenginliğin kapsamlı bir belgesini sunmaktadır.

Bu çalışma, Süleymaniye Mahallesi'nin tarihî kent kimliğinin korunması ve anlaşılması adına önemli bir kaynak oluşturmayı hedeflemektedir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Bengisu KARTAL ÇOBAN		
	Student Number	22811801005		
	Department	Sanat Tarihi /Sanat Tarihi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. İlker Mete MİMİROĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	Urban Monograph of Süleymaniye District (Old Gümüşhane)			

Süleymaniye Mahallesi (Old Gümüşhane) is situated approximately 4 km southwest of Gümüşhane's city center. Celebrated for its multicultural composition—where distinct religious and ethnic communities once coexisted—the settlement stands as a salient exemplar of its era's social, economic, and cultural fabric through a spectrum of structures such as mosques, churches, madrasas, baths, bridges, and shops. The availability of local gold and silver deposits further heightened the site's strategic and economic significance.

This thesis investigates the urban fabric of historic Süleymaniye Mahallesi from an art-historical standpoint. Notably, during the Ottoman period the quarter functioned as a prominent settlement in which Turkish, Greek, and Armenian populations lived side by side.

The study offers a detailed analysis of the area's religious, educational, commercial, administrative, and public edifices. Each building is evaluated with respect to construction materials and techniques, plan typology, architectural characteristics, decorative programs, and chronological development. Supported by field surveys, archival research, and a comprehensive literature review, the resulting building catalogue provides an extensive record of the neighborhood's architectural diversity and cultural wealth.

The research ultimately seeks to contribute to the preservation and scholarly understanding of Süleymaniye Mahallesi's historical urban identity.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
HARİTALAR LİSTESİ.....	xi
ÇİZİMLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması.....	1
1.2. Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar.....	2
1.3. Araştırmada Kullanılan Metod ve Yöntem.....	4
1.4. Gümüşhane'nin Tarihi Coğrafyası.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

2. SEYAHATNAMELERDE GÜMÜŞHANE.....	14
------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESKİ GÜMÜŞHANE YERLEŞMESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	24
3.1. Coğrafi Konum.....	24
3.2. Gümüşhane Yerleşiminin Tarihsel Gelişimi	25
3.3. Süleymaniye Yerleşiminin Mahalle Bazlı Yapılanması.....	28

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.KATALOG.....	30
4.1. Dini Yapılar (Cami ve Minareler).....	31
4.1.1.Küçük Cami	32
4.1.2. Saray Camii Kalıntıları	43
4.1.3.Süleymaniye Camii.....	46
4.1.1.4. Cami-i Sagir Minaresi.....	63
4.1.1.5. Çarşı Camii Minaresi	69
4.1.1.6. Dere Camii Minaresi.....	73
4.1.2. Ermeni ve Rum Kiliseleri	79
4.1.2.1. Ermeni (Surp Karabet) Kilisesi.....	80
4.1.2.2. Hagios Georgios (Metropolitlik) Kilisesi	95
4.1.2.3. Hagios Theodoros Kilisesi	102
4.1.2.4. Ioannes Kaya Kilisesi	110
4.1.2.5. Panagia (Meryemana) Kilisesi.....	118

4.1.2.6. Timios Stravros Kilisesi.....	122
4.1.2.7. Benaki Müzesi’nde Sergilenen, Eski Gümüşhane’de Yer Alan Kiliselere Ait Eserler	129
4.2. Eğitim Yapıları.....	139
4.2.1. İbtidai Mektep (İlkokul).....	140
4.2.2. Rum Erkek Okulu	147
4.2.3. Rum Kız Okulu	156
4.3. KAMUSAL YAPILAR.....	160
4.3.1. İdari Yapılar	160
4.3.1.1. Hükümet Konağı Kalıntıları	161
4.3.1.2. Metropolitlik	164
4.3.2. Hamamlar	171
4.3.2.1. Çaput Hamamı	172
4.3.2.3. Paşa Hamamı	189
4.3.2.4. Saray Hamamı.....	197
4.3.3. Köprüler.....	204
4.3.3.1. Dalbatan Köprüsü	205
4.3.3.2. Mısırlızade Köprüsü.....	208
4.3.3.3. Süleymaniye Köprüsü.....	211
4.3.4 Ticari Yapılar	214
4.3.4.1. Taş Dükkan 1 (Ahmet Efendi’nin (Çubukçu) Taş Mağazası)	215
4.3.4.2. Taş Dükkan 2.....	222
4.3.4.3. Taş Dükkan 3 (Hatipoğullarının Taş Mağazası).....	225
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. DEĞERLENDİRME.....	229
5.1. Malzeme ve Teknik.....	229
5.2. Plan Tipi.....	231
5.3. Mimari Değerlendirme	233
5.4. Süsleme.....	235
5.5. Tarihlendirme.....	236
SONUÇ.....	239
KAYNAKÇA.....	241
HARİTALAR.....	245

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Gümüşhane şehrinin geliştiği alan

Şekil 2: Canca Kalesi'nden Gümüşhane'nin günümüzdeki görünümü (K. Saylan'dan)

Şekil 3: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gümüşhane Şehrinden Bir Görünüm (K.Saylan'dan)

Şekil 4: William John Hamilton tarafından 1836 yılında yapılmış gravür

Şekil 5: Heinrich Barth'ın seyahatnamesinde yer alan gravür (1858)

Şekil 6: Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) yerleşiminin konumu (Google Earth)

Şekil 7: Eski Gümüşhane'nin genel görünümü

Şekil 8: Gümüşhane Maden Haritası

Şekil 9: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sırasında Erzurum'dan Göç Edenlerin Gümüşhane'den Geçmeleri (The Illustrated London News (July 21 1877-61)

Şekil 10: Eski Gümüşhane Cami-i Kebir Mahallesi (Yıldız Albümü)

Şekil 11: Eski Gümüşhane Ermeni Kilise Mahallesi (Yıldız Arşivi)

Şekil 12: Eski Gümüşhane Hızır İlyas Mahallesi (Yıldız Arşivi)

Şekil 13: Küçük Cami'nin konumu

Şekil 14: Küçük Cami'nin 1960'lara ait görüntüsü (Gülyüz Akagün Uslu Arşivi)

Şekil 15: Küçük Cami'nin 1980'lerde görüntüsü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 16: Küçük Cami restorasyon sonrası

Şekil 17: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 18: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 19: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 20: Giriş kapısı

Şekil 21: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü

Şekil 22: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü

Şekil 23: Küçük Camii iç cepheden kubbenin görünümü

Şekil 24: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü

Şekil 25: Küçük Camii mihrabı

Şekil 26: Saray Camii'nin 1890 yılına ait görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 27: Günümüze ulaşan zemin kat duvarları

Şekil 28: Sultan Süleyman Han Camii konumu

Şekil 29: Camiinin 1890'larda görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 30: Camiinin 20. yy başında görünümü (Güneri Kadirbeyoğlu Arşivi)

Şekil 31: Camiinin 1953'te görünümü (Kostas Papadopoulos Arşivi)

Şekil 32: Camiinin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 33: Camiinin günümüzde görünümü

Şekil 34: Minare kaidesinin görünümü

Şekil 35: Minarenin genel görünümü

Şekil 36: Camiinin doğu cephesi

Şekil 37: Camiinin batı cephesi

Şekil 38: Son cemaat yeri

Şekil 39: Son cemaat yeri üst kat görünümü

Şekil 40: Portal

Şekil 41: Harimin üst örtüsü

Şekil 42: Harim

- Şekil 43:** Harim genel görünüm
- Şekil 44:** Mihrap
- Şekil 45:** Mihrap detay
- Şekil 46:** Minber
- Şekil 47:** Minarenin yer aldığı 1890'lara ait bir görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 48:** Minarenin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)
- Şekil 49:** Minarenin günümüzde görünümü
- Şekil 50:** Minarenin kaidesinde yer alan kapı açıklığı
- Şekil 51:** Minarede yer alan merdivenin görünümü
- Şekil 52:** Minarenin yer aldığı 1890'lara ait bir görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 53:** Minarenin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)
- Şekil 54:** Minarenin günümüzde görünümü
- Şekil 55:** Minarenin konumu
- Şekil 56:** Minareye ait 1890'larda görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 57:** Minarenin 1990'larda görünümü (Recep Ergin)
- Şekil 58:** Minarenin günümüz görünümü
- Şekil 59:** Minarenin günümüz görünümü
- Şekil 60:** Minarenin günümüz görünümü
- Şekil 61:** Minarenin günümüz görünümü
- Şekil 62:** Minarenin günümüz görünümü
- Şekil 63:** Minarenin gövde ve şerefesi
- Şekil 64:** İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümü Arşivinde yer alan Ermeni mahallesi genel görünümü (19. yy sonları)
- Şekil 65:** Yıldız Albümlerinde yer alan Ermeni mahallesi, Ermeni Kilisesi 19. yy sonlarında
- Şekil 66:** Ermeni Kilisesinin 1980'lerden görünümü (KTVKK Arşivi)
- Şekil 67:** Ermeni Kilsesi'nin genel görünümü
- Şekil 68:** Ermeni Kilisesi günümüz genel görünümü
- Şekil 69:** Kilise apsisin dış cepheden görünümü
- Şekil 70:** Kilisenin güney duvarının görünümü
- Şekil 71:** Kilisenin kuzey duvarının genel görünümü
- Şekil 72:** Kuzey duvarında yer alan pencere nişlerinin üzerindeki bitkisel bordür
- Şekil 73:** Güneyde yer alan pareklesionun dış cepheden görünümü
- Şekil 74:** Güneyde yer alan pareklesionun odasının girişi
- Şekil 75:** Güneyde yer alan pareklesionun yer alan niş
- Şekil 76:** Güneyde yer alan pareklesionun yer alan apsis
- Şekil 77:** Apsisteki bitkisel bordürden detay
- Şekil 78:** Pareklesiondan naosa geçişi sağlayan açıklık
- Şekil 79:** Güneyde yer alan pareklesionun üst örtüsü
- Şekil 80:** Kilisenin kuzey duvarı ve pareklesionun giriş
- Şekil 81:** Batıdan giriş, pencere ve niş
- Şekil 82:** Kuzey pareklesionda bulunan apsis detayı
- Şekil 83:** Kuzey pareklesionda yer alan niş detayı
- Şekil 84:** Kuzey pareklesionun üst örtüsü
- Şekil 85:** Kilise girişinde yer alan stilize vazodan çıkan çiçek motifli mimari plastik

- Şekil 86:** Hagios Georgios Kilisesi iç mekanı panoramik görüntüsü
- Şekil 87:** Güneybatı köşeden iç mekan görünümü
- Şekil 88:** Batıdan iç mekan görünümü
- Şekil 89:** Kuzey duvarı görünümü
- Şekil 90:** Ana apsisin görünümü
- Şekil 91:** Ana apsisin üst örtüsü
- Şekil 92:** Alçı panel içerisinde yer alan fresk kalıntıları
- Şekil 93:** Hagios Theodoros Kilisesi'nin 1980'lerde görünümü (Trabzon KTVKK Arşivi)
- Şekil 94:** Kilisenin 2013 yılında görünümü (D. Okuyucu'dan)
- Şekil 95:** Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)
- Şekil 96:** Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)
- Şekil 97:** Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)
- Şekil 98:** Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı
- Şekil 99:** Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı
- Şekil 100:** Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı
- Şekil 101:** 19. yüzyıl sonlarında Ioannes Kaya Kilisesi'nin görünümü (Yıldız Albümleri)
- Şekil 102:** Cami-i Kebir Mahallesi ve Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi, 19. yy ortası (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 103:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin günümüzdeki görünümü
- Şekil 104:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin günümüzdeki görünümü
- Şekil 105:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi naosunu gösteren eski bir fotoğraf
- Şekil 106:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi apsis görünümü
- Şekil 107:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin güney cephesi pencere açıklıkları
- Şekil 108:** Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin güney cephesi fresk kalıntıları
- Şekil 109:** Panagia Kaya Kilisesini gösteren eski bir fotoğraf (P.B.M.P.'den).
- Şekil 110:** 19. yüzyıl sonlarında (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 111:** Kilise genel görünüm
- Şekil 112:** Kilisenin iç mekanı
- Şekil 113:** Timios Stravros Kilisesi'ni gösteren eski bir fotoğraf
- Şekil 114:** Klisenin kuzey apsisinde yer alan St. Athanasios tasviri (D. Okuyucu'dan)
- Şekil 115:** Kilisenin kuzey duvarı ve üst örtüye ait izler (D. Okuyucu'dan)
- Şekil 116:** Timios Stravros Kilisesi
- Şekil 117:** Timios Stravros Kilisesinin girişi
- Şekil 118:** Timios Stravros Kilisesi günümüzdeki hali
- Şekil 119:** Timios Stravros Kilisesinin güneydoğudan görünümü
- Şekil 120:** 19. yüzyıl sonlarında (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)
- Şekil 121:** 2010 yılında yapının vaziyeti
- Şekil 122:** Yapının günümüzde görünümü
- Şekil 123:** Yapının Gümüşhane Valiliği'ne ait cephesi
- Şekil 124:** Yapının bahçe ve dış cepheden görünümü
- Şekil 125:** Yapının günümüzde çay bahçesi olarak kullanılan bölümü
- Şekil 126:** Yapının iç mekan görünümü
- Şekil 127:** Yapının 19. yüzyıl sonlarında görünümü (Yıldız Albümleri)
- Şekil 128:** Yapının 1953'te görünümü (Kostas Papadopoulos Arşivi)

- Şekil 129:** Yapının genel görünümü
- Şekil 130:** Yapının genel görünümü
- Şekil 131:** Yapıdaki restorasyon çalışmaları
- Şekil 132:** Yapıdaki restorasyon çalışmaları
- Şekil 133:** Yapıdaki restorasyon çalışmaları
- Şekil 134:** Dış cephe at sütünce süslemesi
- Şekil 135:** Yapının iç cephe görünümü
- Şekil 136:** Chaldia Metropoliti, Laurentios Papadopoulos
- Şekil 137:** Rum Kız Okulu, 1906 sonrası
- Şekil 138:** Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)
- Şekil 139:** Yapının günümüzde görünümü
- Şekil 140:** 20. yy başında inşaat halindeyken görünümü (Güneri Kadirbeyoğlu Arşivi)
- Şekil 141:** Yapının 1970'lerde görünümü (Güneri Kadirbeyoğlu Arşivi)
- Şekil 142:** Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)
- Şekil 143:** Yapı kalıntısının günümüzde görünümü
- Şekil 144:** Metropolitlik Binası'na ait cephe çizimi ve zemin kat planı (BOA)
- Şekil 145:** Metropolitlik Binası birinci ve ikinci kat planları (BOA)
- Şekil 146:** Yapının mahalledeki konumu
- Şekil 147:** Yapının 19. yy sonunda görünümü (Kostas Papadopoulos, ELPNA Arşivi)
- Şekil 148:** Yapının 1890'larda görünümü (Yıldız Albümleri)
- Şekil 149:** Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)
- Şekil 150:** Yapının günümüzde görünümü
- Şekil 151:** Yapının günümüzde görünümü
- Şekil 152:** Yapının iç cepheden görünümü
- Şekil 153:** Yapının iç cepheden görünümü
- Şekil 154:** Çaput hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 155:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 156:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 157:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 158:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 159:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 160:** Hamamın dış cepheden genel görünümü
- Şekil 161:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 162:** Hamama girişi sağlayan kapı
- Şekil 163:** Soyunmalık mekânının güney duvarı
- Şekil 164:** Soyunmalık mekânının güneydoğu köşesi ve kubbe kalıntısı
- Şekil 165:** Soyunmalık hacminin doğu cephesi
- Şekil 166:** Sıcaklığın giriş kanadı
- Şekil 167:** Orta hacmin kubbe örtüsü ve ışıklıklar
- Şekil 168:** Kavaklık hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 169:** Kavaklık hamamı güneyden görünüm
- Şekil 170:** Kavaklık Hamamına Doğu cepheden görünümü
- Şekil 171:** Soyunmalık Mekanı
- Şekil 172:** Ilıklık hacmi ve Tıraşlık – Hela kısmının girişi

- Şekil 173:** Ilıklık mekânı ve sağda sıcaklığa giriş açıklığı
- Şekil 174:** Sıcaklığın doğu görünümü
- Şekil 175:** Sıcaklığın orta mekânının kubbe örtüsü
- Şekil 176:** Paşa hamamının dış cepheden görünümü
- Şekil 177:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 178:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 179:** Hamamın üst örtüsünün genel görünümü
- Şekil 180:** Hamamın kubbe ve filgözü
- Şekil 181:** Hamamın kubbe ve filgözü
- Şekil 182:** Hamamın iç mekan görünümü
- Şekil 183:** Hamamın iç mekan görünümü
- Şekil 184:** Kubbede yer alan filgözleri
- Şekil 185:** Hamamın iç mekan görünümü
- Şekil 186:** Hamamın iç mekan görünümü
- Şekil 187:** Hamamın iç mekan görünümü
- Şekil 188:** Saray hamamının dış cepheden görünümü
- Şekil 189:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 190:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 191:** Hamamın dış cepheden görünümü
- Şekil 192:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 193:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 194:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 195:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 196:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 197:** Hamamın iç cepheden görünümü
- Şekil 198:** Dalbatan Köprüsünün görünümü
- Şekil 199:** Köprünün görünümü
- Şekil 200:** Köprünün görünümü
- Şekil 201:** Köprünün görünümü
- Şekil 202:** Mısırlızade Köprüsünün görünümü
- Şekil 203:** Köprünün görünümü
- Şekil 204:** Köprünün görünümü
- Şekil 205:** Süleymaniye Köprüsünün görünümü
- Şekil 206:** Köprünün görünümü
- Şekil 207:** Köprünün görünümü
- Şekil 208:** Köprünün görünümü
- Şekil 209:** Taş Dükkan 1 ve 2'nin konumu
- Şekil 210:** Taş Dükkan 1'in girişi
- Şekil 211:** Taş Dükkan 1'in giriş cephesi
- Şekil 212:** Taş Dükkan 1'in girişi
- Şekil 213:** Taş Dükkan 1'in dış cephesi
- Şekil 214:** Taş Dükkan 1'in girişi
- Şekil 215:** Taş Dükkan 1'in girişi
- Şekil 216:** Taş Dükkan 1'in girişi

- Şekil 217:** Taş Dükkan 1'in girişi
Şekil 218: Taş Dükkan 1'in iç cephesi
Şekil 219: Taş Dükkan 1'in iç cephesi
Şekil 220: Taş Dükkan 1 ve 2'nin karşılıklı konumu
Şekil 221: Taş Dükkan 1 ve 2'nin karşılıklı konumu
Şekil 222: Taş Dükkan 2'nin görünümü
Şekil 223: Taş Dükkan 2'nin görünümü
Şekil 224: Taş Dükkan 3'ün görünümü
Şekil 225: Taş Dükkan 3'ün görünümü
Şekil 226: Taş Dükkan 3'ün görünümü
Şekil 227: Taş Dükkan 3'ün görünümü
Şekil 228: Taş Dükkan 3'ün görünümü

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Pontus Yol Güzergahı (Tabula Peutingeriana)

Harita 2: Antik Dönem Yol Ağı (Tabula Peutingeriana)

Harita 3: Pontus Bölgesi haritası

Harita 4: Trabzon Vilayet Haritası (Vital CUINET, 1980)

Harita 5: Gümüşhane ili fiziki haritası (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022)

Harita 6: Gümüşhane ili mülk idare il haritası (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022)

Harita 7: Gümüşhane ili haritası (Karayolları Genel Müdürlüğü)

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1: Caminin özgün zemin kat planı (Uslu, 1980)

Çizim 2: Ermeni Kilisesi Planı (Kültür Envanteri'nden)

Çizim 3: Hagios Georgios Kilisesi'nin Planı

Çizim 4: Hagios Theodoros Kilisesi'nin planı (Kültür Envanteri'nden)

Çizim 5: Ioannes Kaya Kilisesi Planı

Çizim 6: Timios Stravros Kilisesi Planı (Kültür Envanteri'nden)

Çizim 7: Rum Kız Okulu zemin ve birinci kat planları (Yusuf Burak Dolu'dan)

Çizim 8: Kız Okulu'na ait kesit ve cephe çizimi (Yusuf Burak Dolu'dan)

Çizim 9: Paşa Hamamı Planı (Gülyüz Akagün'den)

Çizim 10: Saray Hamamı (Hacıahmetoğlu'dan)

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

akt.: Aktaran

bibl.: Bibliyografya

bk.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Böl.: Bölüm

bs.: Basım

C: Cilt

cm: santimetre

Çev.: Çeviren

ed.: Editör

evr.: Evrak

haz.: Hazırlayan

Hız.: Hazreti

P.B.M.P.: The Post-Byzantine Monuments of the Pontos (Antony Bryer)

S: Sayı

s.: Sayfa

ss.: Sayfalar

TKTVKK: Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayınları

yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması

Eski Gümüşhane olarak bilinen Süleymaniye Mahallesi, farklı dinlerin uzun yıllar bir arada yaşadığı bir yerleşim yeridir. Antik dönemden itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Rum İmparatorluğu'na son verilmesiyle bölgede Osmanlı hakimiyeti görülmeye başlanmıştır. Bölgede altın ve gümüş madenlerinin varlığı da yerleşimin önemini arttırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gümüşhane, altın ve gümüş kaynaklarının işletildiği önemli merkezlerden biri olmuş; burada kurulan darphaneler imparatorluk hazinesine önemli katkılarda bulunmuştur. En parlak dönemini Osmanlı Padişahı IV. Murat zamanında yaşamıştır.

1894 yılında madencilere tanınan olanakların kaldırılması, maden ocaklarında yaşanan olumsuz durumlar, nüfusun göç etmesi gibi sebeplerden dolayı maden ocakları kapatılmıştır. Osmanlı-Rus savaşından sonra merkezi günümüzdeki yerleşim yerine, Harşit Havzası'na taşınmıştır. Bu nedenle "*Eski Gümüşhane*" olarak da anılmaktadır. Yerleşim yerinin değişmesiyle, Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan yapılar zamanla tahrip olmuştur.

Tez çalışması kapsamında, Gümüşhane'nin tarihî yerleşimlerinden biri olan Süleymaniye Mahallesi'nin çok katmanlı mekânsal ve kültürel dokusunu, sanat tarihi disiplini çerçevesinde analiz etmeyi amaçlayarak Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) Kent Monografisi adlı konu hazırlanmıştır.

2016 yılına ait Gümüşhane Kültür Envanteri incelendiğinde, yapıların isimlendirilmesi ve plan çizimlerine ilişkin çeşitli yanlışlıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, saha çalışmaları sırasında Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan Ermeni Kilisesi'nin önünde konumlanan tanıtım tabelasında da yapı adıyla ilgili hatalı bir bilgilendirme yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu tür yanlışlıklar, bölgedeki mimari mirasın sağlıklı biçimde belgelenmesini ve anlaşılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla, Süleymaniye Mahallesi'nin tarihî ve kültürel değerlerini doğru şekilde ortaya koyan kapsamlı ve bilimsel temellere dayalı bir çalışmanın gerçekleştirilmesi gereklilik arz etmektedir.

Sanat tarihi açısından detaylı bir çalışma olmaması nedeniyle, yüksek lisans araştırmam kapsamında mahalleyi konu alan disiplinlerarası bir tez çalışmasının yürütülmesi planlanmaktadır. Çalışma; yapı envanterlerinin güncellenmesi, işlevsel ve tipolojik analizlerin yapılması, arşiv belgeleri ile saha verilerinin karşılaştırılması ve elde edilen bulguların sanat tarihi bağlamında yorumlanması gibi aşamalardan oluşmaktadır. Böylelikle, Süleymaniye Mahallesi'nin bölgesel yerleşim ağı içindeki tarihî, kültürel ve ekonomik öneminin bilimsel

temelde ortaya konulması hedeflenmekte; aynı zamanda alanın korunması ve geleceğe aktarılmasına yönelik bilinç ve farkındalığın artırılması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane)'de yer alan yapıların incelenmesi, değerlendirilmesi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan aynı dönem yapılar ile karşılaştırılması, dini mimarinin gelişimi ve önemi belirlenmiş olacak; bu sayede dönemin mimari, teknik ve sanat anlayışının gelişimi incelenerek bölge mimarisi ile ilgili toplu bir çalışma ortaya konacaktır.

1.2. Konuyla İlgili Yapılan Araştırmalar

Bu bölüm, çalışmanın konusunu oluşturan Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) ile ilgili günümüze kadar yapılmış araştırmaların ve yayınların tanıtılmasına ayrılmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen seçili seyahatnameler;

Evliya Çelebi'nin Gümüşhane ilgili hatıralarına 1647 tarihli seyahatnamesinde yer vermiştir. Çelebi'nin günümüzde çok sayıda nüshası bulunmakla birlikte esas aldığımız metin "Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî Evliya Çelebi Seyahatnamesi"dir. Eser, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu olup Yapı Kredi Yayınları tarafından 2 cilt halinde 1999 senesinde İstanbul'da basılmıştır. Gümüşhane ile ilgili bölüm kitabın 2. cildinin 173-174. sayfalarında yer almaktadır.

XVIII. yüzyıl misyoner faaliyetleri, batı ve doğu misyonu kapsamında Fransa tarafından görevlendirilen Monier ve Philippe'in 17 Ocak 1711 tarihinde Erzurum'dan yola çıkarak Trabzon'a kadar yapmış oldukları gözlemlerini kaleme almışlardır.³¹⁵ Bu notlar daha sonra *Nouveaux memoires Des Missions de la compagnie de jesus, Dans le Levant* adlı kitabın 3. cildinde "*Journal du voyage du P. MONIER, d'Erzeron à Trebizonde*" başlığı altında 314-332. sayfalar arasında yayınlanmıştır. Kitap, 1723 senesinde Paris'te basılmıştır. Söz konusu gezi notları daha sonra birçok kez yayınlanmıştır. Monier'in Gümüşhane ile ilgili izlenimleri kitabın 318-319. ve 325-331. sayfalarında yer almaktadır.

Fransız gezgin Amédée Jaubert, Camille Alphonso Trézel ile birlikte gerçekleştirdiği seyahati 'Voyage en Arménie et en Perse' adlı eserle belgelemiştir. Kitap 1821 senesinde Paris'te basılmıştır. Jaubert'in Gümüşhane hatıraları kitabın 375-377. sayfaları arasında yer almaktadır.

James Justinian Morier 1808 senesinde İran şahına elçi olarak gönderilen Sir Harford Jones'in sekreteri olarak İran'a gitmiştir. Dönüşte Erzurum'dan Amasya'ya giderken Kelkit ve Şiran'dan geçmiş ve buralarla ilgili hatıralarına 1816 senesinde Philadelphia'da basılan "*A Journey trough Persia, Armenia and Aisa Minor to Costantinopole in the years 1808 and 1809*" kitabın 321-323. sayfaları arasında yer vermiştir.

Laemmlein, Gümüşhane ile ilgili izlenimlerine “*Geschichte der Feldzug in der Asiatischen Türkei, Während Der Jahre 1828 und 1829*” eserinde yer vermiştir. Kitap, 1838 senesinde Leipzig’de basılmıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Gümüşhane ile ilgili hatıralar ise eserin ikinci bölümündeki 184-192 ve 215-218. sayfaları arasında yer almaktadır.

George Fowler İran’a yaptığı yolculuk sırasındaki izlenimlerini “*Three Years in Persia; with Travelling Adventures in Koordistan*” adlı 2 ciltlik kitabında anlatmıştır. Kitap, 1841 senesinde Londra’da basılmıştır. Gümüşhane ile ilgili hatıralarına kitabın ilk cildinin 231-234. Sayfaları arasında yer vermiştir.

Fransız mimar, arkeolog ve gezgin olan Charles Texier, ilki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu’da yıllarca süren seyahat ve incelemelerde bulunmuştur. Eserinin ismi “*Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d’Asie*”dir. Kitap 1862 senesinde Paris’te basılmıştır. Gümüşhane ile ilgili anılarına eserin 591-592-596 ve 619. sayfalarında yer almaktadır. Eser daha sonra 2002 senesinde Ankara’da basılarak “*Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Akeolojisi*” adıyla Ali Suat tarafından çevirisi yapılmıştır.

Çok sayıda seyahatnamede bölge hakkında bilgi verilmiştir. Konu ile ilgili kaynaklar hakkında Kemal Saylan’ın 2015 tarihli “*Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*” adlı yayım toplu bir çalışmadır.

Gümüşhane Tarihi ve coğrafyası ile ilgili yararlanılan başlıca iki kaynak;

2014 yılında Gümüşhane Üniversitesi Yayınları tarafından, Kemal Saylan’ın yazdığı “*Gümüşhane*” isimli kitapta, 1850 ve 1918 tarihleri arasında İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih açısından detaylı bilgi verilmiştir.

Editörlüğünü Bayram Nazır ve Kemal Saylan’ın yaptığı, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları tarafından basılan 2016 tarihli “*Gümüşhane Tarihi*” adlı yayım bölge tarihi açısından detaylı bir çalışmadır. İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi adlı sempozyuma ait bildiriler yer almaktadır.

Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) hakkında başlıca kaynaklar;

Gülyüz Akagün Uslu 1980 tarihli, *Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri* adlı kitabında bölgede yer alan yapılar hakkında bilgi vermektedir. Uslu, 1969-1971 tarihleri arasında inceleme yapmıştır. Süleymaniye Mahallesindeki dört adet kilise hakkında bilgi vermektedir. Bu kiliseler Hagios Georgios Metropolitik Kilisesi, Hagios Ioannes Manastır Kilisesi, Hagios Stephanor, Timios Stravros Kilisesi’dir.

1985 tarihli, Anthony Bryer ve David Winfield’in *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topografyası* adlı iki ciltlik kitabı çalışmanın ana kaynağı niteliğindedir. Kaynakta

Pontus antik dönem coğrafyasından başlayarak tüm kentleri ve yol ağı hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra kentlerdeki tüm yapılar detaylıca incelenerek plan şeması, vaziyet planı ve rotaların çizimi aktarılmıştır. Ayrıca bölgenin azizleri, koruyucuları ve kilise manastır gibi Hristiyan dönemi hakkında da bilgi vermektedir. Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan yapılar hakkında da bilgi vermesi açısından çalışma için önemli bir kaynaktır.

Bu çalışmada büyük ölçüde yararlanılan kaynaklardan biri de Yusuf Burak Dolu'nun 2010 tarihli *Eski Gümüşhane (Süleymaniye Mahallesi) Sit Alanı İçin Kentsel ve Yapısal Koruma Önerileri* başlıklı yüksek lisans tezidir. Halim Mısırlıoğlu ve Kandilaptis'e ait arşiv belgelerine de, Dolu'nun çalışması aracılığıyla ulaşılarak bu araştırmaya dahil edilmiştir.

1.3. Araştırmada Kullanılan Metod ve Yöntem

Yüksek Lisans eğitimi kapsamında hazırlanan seminer çalışması ve konusu Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane)'de Yer Alan Kiliseler olan araştırma üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

İlk aşama olarak öncelikle konu ve bölge ile ilgili literatür araştırması yapılmıştır. Veriler dijital ortamda toplanmıştır. Literatür taramalarında öncelikle kent tarihi, alanın tarihsel gelişimi ve yapılar hakkında bilgiler içeren belgeler taranmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesindeki benzer örnekler, yakın çevre hakkında yapılmış yayınlar, bilimsel çalışmalar arşivlenmiştir. İÜ Yıldız Arşivi gibi üniversite kütüphaneleri, BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Trabzon Vilayet Salnameleri belgeleri taranmıştır. Bölge ile ilgili dijital araştırma kapsamında Yunanistan'da yer alan Benaki Müzesi başta olmak üzere yurtdışındaki müzelerin koleksiyonları incelenmiştir.

Detaylı yazılı ve görsel taramasından sonra bulunan kitap, makale, tez gibi bilimsel araştırmalar toplanarak arşivlenmiştir. Kaynak ve belge araştırması bittikten sonra, ikinci aşama olan saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Eski Gümüşhane'ye giderek yapılar yerinde incelenmiştir. Yapıların detaylıca fotoğrafı çekilerek kayıt altına alınmıştır. Saha çalışması sırasında Ermeni Kilisesi ve Hagios Georgios (Metropolitlik) Kilisesi detaylıca fotoğraflanırken, Timios Stravros Kilise'nin içerisi yabancı ot ve bitki ile kaplı olmasından dolayı yalnızca dış cephesinin fotoğrafı çekilmiştir. Ioannes Kaya Kilisesi, Panagia (Meryemana) Kilisesi ve Hagios Theodoros Kilisesi'leri iç mekanları ve hamamlar çeşitli imkansızlıklar nedeniyle fotoğraflanamamıştır.

Çalışmanın son aşama olarak araştırmanın yazımına başlanmıştır. Yazım aşaması altı aşamadan oluşmaktadır.

İlk bölümde konunun tanımı yapılarak, önemi ve sınırları belirlenmiştir. Daha sonra konuyla ilgili yapılan çalışmaların tanıtımı aktarılmıştır. Kaynaklar yayın yılına göre kronolojik

olarak sıralanmıştır. Giriş bölümünde Gümüşhane ve çevresinin tarihi coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde bölgeyi ve yerleşim yerinde yer alan, günümüze ulaşmayan yapıları tespit edebilmek amacıyla seyahatnamelerde Gümüşhane ile ilgili bölümler incelenerek, dönemin Gümüşhane'si hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde Eski Gümüşhane yerleşmesinin genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Coğrafi konum, Gümüşhane Yerleşiminin Tarihsel Gelişimi ve Süleymaniye Yerleşiminin Mahalle Bazlı Yapılanması alt başlıkları dahilinde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise çalışmanın konusunu oluşturan yerleşimdeki yapıların incelenmesine ayrılmıştır. Yapılar Dini, Eğitim ve Kamusal Yapılar olarak üç ana gruba ayrılmıştır.

Dini yapılar, cami-minare ve kilise yapıları olarak iki alt başlıkta toplanmıştır. Yunanistan'daki Benaki Müzesi'nde sergilenen, Gümüşhane bölgesinden götürülen eserler incelenmiştir. Benaki Müzesi'nde bölgeden giden birçok eser bulunmaktadır ancak verilen bilgilerden Eski Gümüşhane'de yer alan kiliselerden gitmiş olabileceği düşünülen yalnızca on adet eser incelenmiştir. Beşinci bölümde de kiliselerin kataloğu oluşturulması nedeniyle karışıklık olmaması adına yabancı müzede yer alan eserlere E-1-E10 katalog numarası verilmiştir.

Eğitim yapıları, İbtidai Mekteb (İlkokul), Rum Erkek Okulu ve Rum Kız Okulu olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

Kamusal yapılar ise, İdari Yapılar, Hamamlar, Köprüler ve Ticaret Yapıları alt başlıkları altında toplanmıştır. İdari yapılar; Hükümet Konağı Kalıntıları ve Metropolitlik, Hamamlar; Çaput Hamamı, Kavaklık Hamamı, Paşa Hamamı, Saray Hamamı, Köprüler; Dalbatan Köprüsü, Mısırlızade Köprüsü, Süleymaniye Köprüsü, Ticari yapılar ise; Taş Dükkan 1, Taş Dükkan 2 ve Taş Dükkan 3 alt başlıklarından oluşmaktadır.

İncelenen her yapı için "Katalog No, Şekil ve Çizim No, İnceleme Tarihi, Tescil Durumu, Bulunduğu Yer, Mimarı, Malzeme ve Teknik, Plan Özellikleri, Mimari Özellikler, Tarihçesi, Karşılaştırma ve Değerlendirme" başlıklarından bir envanter hazırlanarak, incelenmiştir. Kiliselere ait kataloğa ayrıca bibliyografya bölümü eklenmiştir. Her yapı alfabetik sıra ile incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, incelenen yapıların genel bir değerlendirmesi yapılmış ve aralarındaki benzerlikler ile farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yapılar; kullanılan malzeme ve yapı tekniği, plan tipolojisi, mimari özellikleri, süsleme unsurları ve tarihlendirme ölçütleri çerçevesinde beş başlık altında sistematik biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular

doğrultusunda ulaşılan sonuçlar ayrı bir bölümde özetlenmiş, ardından çalışmada yararlanılan kaynaklara yer verilerek araştırma tamamlanmıştır.

1.4. Gümüşhane'nin Tarihi Coğrafyası

Gümüşhane, kuzeyde Trabzon, batıda Bayburt, doğuda Erzincan, güneydoğuda Giresun ve güneyde Sivas illeri ile komşudur. İl toprakları genellikle dağlık ve engebelerdir. Zigana Dağları, ilin kuzeydoğu sınırlarını oluştururken, doğusunda Köse Dağı yer almaktadır.

Şekil 1: Gümüşhane şehrinin geliştiği alan

Gümüşhane, 38°45' ile 40°12' doğu boylamları ve 39°45' ile 40°50' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Yaklaşık 6.575 km²'lik yüzölçümüne sahip olan ilin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1.210 metredir. Coğrafi yapısı itibarıyla, güneyde yer alan Köse, Kelkit ve Şiran ilçeleri yüksek plato karakteri sergilerken; kuzeydeki Merkez, Torul ve Kürtün ilçeleri ise daha dağlık ve engebeli bir topoğrafyaya sahiptir. Bu farklılık, il genelinde hem iklim koşullarını hem de yerleşim biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Dar ve derin vadilerle birbirinden ayrılmış yüksek dağlar kuzeyin belirleyici özelliğidir¹.

¹ <https://gumushane.ktb.gov.tr/TR-220335/cografik-konum.html> (Erişim Tarihi: 10.07.2024)

Şekil 2: Canca Kalesi'nden Gümüşhane'nin günümüzdeki görünümü (K. Saylan'dan)

Gümüşhane ili, Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgeleri'ni birbirine bağlayan kara yolu hattı üzerinde, doğrusal bir yerleşim formuna sahiptir. İl, Merkez ilçeye birlikte Torul, Kürtün, Kelkit, Şiran ve Köse olmak üzere toplam altı ilçeden oluşmaktadır.

Gümüşhane Adı Hakkında Derleme

Gümüşhane hakkındaki ilk araştırmacı G. A. Uslu, 1980 yılında basılan eserinde; yedi yüz yıllık bir mazisi olan Gümüşhane, XIX. yüzyıla kadar Rumlar tarafından “gümüş şehri” anlamında “Argyropolis” olarak anılmıştır, diye bahsetmektedir².

Gümüşhane üzerine yaptığı çeşitli inceleme ve derlemelerle tanınan merhum Sabri Özcan San, kentin tarih, kültür ve edebiyatına dair kaleme aldığı tüm yazılarında, Gümüşhane'nin Roma dönemindeki adının *Argyropolis* olduğunu belirtmektedir. San'a göre bu ad, “gümüş yeri” anlamına gelmekte ve bölgenin madencilik geçmişine işaret etmektedir³.

Haşim Karpuz, Roma döneminde Gümüşhane'nin *Argyropolis* adıyla anıldığını ve bu yerleşimin Haldiya Theması içerisinde önemli bir merkez konumunda olduğunu belirtmektedir⁴.

² Gülyüz Akagün Uslu, *Gümüşhane, Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri*, İstanbul 1980, s. 4.

³ S. Ö. San, “Gümüşhane Müstakil Sancağındaki Mahalleler, Aileler (Efsaneler, Hikâyeler)”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 119;

⁴ Haşim Karpuz, “Gümüşhane Evlerinin Fiziki Özellikleri”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane*, s. 155.

Ramazan Özey, Gümüşhane'nin yerleşim tarihine değinirken, kentin Antik Çağ'daki adının *Argyropolis* olduğunu belirtir. Bu ismin Eski Yunanca'da "gümüş şehir" anlamına geldiğini ifade eder⁵.

Bu ifadelerin aynısı 1980 yılında yayımlanan Yurt Ansiklopedisi'nin "Gümüşhane" maddesinde yazılıdır. 1461 yılında tamamıyla Osmanlıların eline geçen şehre ilkin Canca adının verildiği, 1534 senesinde de Gümüşhane dendiği eklenerek, bir paragrafta dört yanlış peş peşe sıralanmış ve sonraki birçok çalışmaya kaynak olmuştur⁶.

M. Yüksel ise, Romalılar döneminde Gümüşhane şehrine, gümüş yeri anlamında *Argyropolis* dendiğini ve İran seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman tarafından buraya Gümüşhane adının verildiğini nakleder⁷.

Gümüşhane Valiliği'nin oluşturduğu bir heyet tarafından hazırlanarak 1999 yılında basılan, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Gümüşhane" adlı kitapta ise, açıklamalı olarak aynen şöyle yazılıdır: Roma ve Bizans dönemlerinde yörede kurulu kente *Argyropolis* (yunanca *argyros*: gümüş ve *polis*: kent demektir) adı verilmiştir⁸.

Eski Yunanlıların Gümüşhane için "Gümüş Şehri" anlamına gelen "argyropolis" adını kullandıklarına dair bilgi, Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde de yer almaktadır. Bu tür bilgilere farklı kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Ancak burada esas dikkat edilmesi gereken nokta, bu bilgilerin dayandığı kaynakların neler olduğu ve bu kaynakların ne ölçüde güvenilir kabul edilebileceğidir. Bu inceleme ve aktarmaların kaynakları bakımından en önemlileri G. A. Uslu⁹ ile, tam olarak anlaşılamayan H. Karpuz¹⁰ ve M. Tuncel¹¹ tarafından zikredilen kaynaklardır.

Doğu Karadeniz tarihi üzerine çalışan araştırmacılardan Anthony Bryer, Gümüşhane'ye "Argyropolis" adının ne zaman ve kimler tarafından verildiğini ayrıntılı biçimde ele alır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru, Pontus ve Pontuşçuluk düşüncesinin Trabzonlu eğitimli Rumlar arasında gelişmeye başlamasıyla birlikte, idari ve dini olarak Trabzon'a bağlı olan

⁵ Ramazan Özey, "Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Coğrafi Sorunları ve Çözüm Yolları", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane*, s. 321.

⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1980, s. 3213. İlmi bir eserde kullanılması mümkün olmayan bu ansiklopedi çokça kullanılmış, fakat, kaynak gösterilmemiştir. Aynı hatalara ayrıca bk. "Gümüşhane (Tarih)", *Büyük Larousse*, VIII, Gelişim Yay., İstanbul 1986, s. 4840.

⁷ Murat Yüksel, *Gümüşhane Kitabeleri*, İstanbul 1997, s. 21. Hemen belirtilmelidir ki, Kanuni Sultan Süleyman, bu sefer sırasında Gümüşhane'ye uğramamıştır.

⁸ Gümüşhane Valiliği, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Gümüşhane*, İstanbul 1999, s. 40.

⁹ G. Uslu'nun gösterdiği kaynaklar -aynen- şunlardır: D. I. Ikonmidis, "Argyropolis", *Arheion Pontu*, III, Atina 1931, s. 145-194; David Winfield, "A Note on the South-eastern Borders of the Empire of Trebizond", *Anatolien Studies*, XII, London 1962, s. 168.

¹⁰ Haşim Karpuz, şu kaynağı gösteriyor: A. Bryer-D. Winfield; *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, I, Washington DC 1985, s. 299-318. Ancak kaynaktaki bilgi yazılının tam tersidir.

¹¹ M. Tuncel, G. Uslu'nun kaynağını sayfasıyla birlikte aynen gösterir: David Winfield, "A Note on the South-eastern Borders of the Empire of Trebizond", *Anatolien Studies*, XII, London 1962, s. 168.

Gümüşhane Metropolitliği sınırları içinde de bu yönelim doğrultusunda çeşitli faaliyetlerin hız kazandığı görülmektedir¹². Haldiyalı öğretmen Triantaphyllides (Trayandafilidis), oğlunu Perikles adıyla vaftiz ettirerek onu Atina'ya gönderir. Oğul Perikles, Atina'dan döndüğünde Trabzon'daki Phrontisterion okulunda "Xenophon" ve "Klasik Yunanca" öğretir. 1846 yılına gelindiğinde okulun müdürü hayali olarak Gümüşhane'ye Argyropolis adını takmıştı.¹³

Selahattin Tozlu'nun aşağıda belirtilen ifadesinde Gümüşhane adının Osmanlı Türklerinin eseri olduğu belirtilmektedir:

"Gümüşhane, bir madenler şehriydi. Zaten adı da bunu gösteriyor. Birçok eserde Argyropolis (maden yeri) ismiyle anılan Gümüşhane, adını Argyropolis'in türkçeye tercümesinden değil; tıpkı Argyropolis denmesine sebep olan madenlerden almıştır. Demek ki, Gümüşhane ismi, Osmanlı Türklerinin eseri olan türkçe bir addır. Dolayısıyla, Argyropolis'ten çevrilerek Gümüşhane denmemiştir".¹⁴

Sonuç olarak, bölge üzerine çalışma yapan araştırmacıların değerlendirmeleri incelendiğinde, 19. yüzyılın ortalarında "Gümüşhane" adının, Grekler tarafından kendi dillerine birebir çevrilerek "Argyropolis" (Gümüş Şehri) biçiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tarihçe

Gümüşhane ili, topografik açıdan değerlendirildiğinde, büyük oranda dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Yerleşimlerin oluşumunda belirleyici olan bir diğer önemli doğal unsur ise akarsular ve bu akarsuların şekillendirdiği vadilerdir. Kelkit Irmağı, Harşit Çayı, Karadere ve Yanbolu Deresi gibi temel su kaynakları, Gümüşhane sınırları içinde doğarak Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarına ulaşmakta ve Karadeniz'e dökülmektedir. Bu akarsuların oluşturduğu vadiler, tarih öncesi ve antik dönemlerde önemli yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; bu durum Gümüşhane'nin tarihsel gelişimini etkileyen başlıca unsurlardan biri olmuştur.

Gümüşhane ve çevresi önce Persler ardından yine Pers soyunda gelen Mithradates hanedanı tarafından yaklaşık 550 yıl yönetilmiş ve bu yüzden bu coğrafyada Pers kültür etkisi güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Roma bölgede Pers etkisini yok etmek ve bölgenin Romanize edilmesi için Mithradates Savaşları'ndan sonra Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde birtakım

¹² Saylan, Kemal, Gümüşhane Tarihi, s.479.

¹³ Anthon Bryer, "The Pontic Greeks before the Diaspora", *Journal of Refugee Studies*, 4/4, Oxford University Press 1991, s. 328; A. Bryer, "The Question of Byzantine Mines in The Pontos", s. 140; Aynı notun A. Bryer'dan aktarıldığı başka bir kaynağa bk. Neal Ascherson, *Karadeniz*, ter. K. Emiroğlu, İş Bankası Yay., İstanbul 2001, s. 236-237.

¹⁴ S. Tozlu, XIX. Yüzyılda Gümüşhane, s. 82.

siyasi ve idari düzenlemeler yapmıştır. Mithradates Krallığı topraklarının batı kısımları Bithynia ile birleştirilerek Bithynia-Pontus Eyaleti kurulmuştur¹⁵.

Gümüşhane ve çevresi, Mithradates Krallığı'nın son hanedan üyesi VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) ile birlikte askeri ve siyasi alanda Anadolu'nun en hareketli coğrafyalarından biri haline gelmiştir¹⁶. Ancak Gümüşhane'nin eski çağ tarihinde önemli bir yere sahip olan Mithradates Krallığı da tıpkı önceki krallıklar gibi bölgede çok uzun süre tutunamadı. Çünkü bu krallık, MÖ 90-63 yılları arasında yaklaşık 30 yıl Roma ile süregelen savaşlar sonunda yıkıldı ve böylelikle Karadeniz Bölgesi Roma hâkimiyeti altına girmiştir¹⁷.

Tarihsel süreçte Gümüşhane'nin öne çıkan yönü, doğal özelliklerinden ziyade, askeri ve ticari yollar üzerindeki stratejik konumudur. Anadolu'nun doğusundan ve Kafkaslar'dan gelen kültürler için önemli bir geçiş noktası olan kent, aynı zamanda batıdan doğuya yönelen toplumlar açısından da Anadolu'nun doğuya açılan kapısı niteliğindedir.

Mithradates sonrası dönemde bölge, Roma'nın Asya Eyaleti içerisinde yer alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Gümüşhane'nin de içinde bulunduğu bu hinterland, askeri valiler (prokonsül) aracılığıyla Roma tarafından doğrudan yönetilmiştir. Roma, bu bölgede hem ticaret yollarını kontrol etmeye hem de maden kaynaklarını sistemli biçimde işletmeye odaklanmıştır¹⁸.

M.S. 1. yüzyıldan itibaren bölgede Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Doğu Karadeniz, bu anlamda erken Hristiyanlık merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle Trabzon Metropolitliği ve çevresindeki dini yapılaşmalar, ilerleyen Bizans döneminde de Gümüşhane bölgesini dini olarak etkisi altına almıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon Rum İmparatorluğu'na son verilmesiyle bölgede Osmanlı hakimiyeti görülmüştür. Bölgede altın ve gümüş madenlerinin varlığı da yerleşimin önemini arttırmaktadır.

Gümüşhane, 16. yüzyılda bölgedeki madenlerin işletilmeye başlamasıyla kurulmuş bir şehirdir. Şehir bölgedeki madenlerin yoğun olarak işletildiği ve İpekyolu ticaretinin aktif olduğu dönemde büyüyüp gelişmiştir. 16. yüzyıldan itibaren bölgedeki madenlerin verimliliğinin anlaşılması ve işlenmeye başlanmasıyla birlikte maden işçileri ve aileleri Canca Köyü ve çevresinde yerleşmeye başlamıştır¹⁹. Zamanla nüfusun artması üzerine bölgede küçük

¹⁵ Gümüşhane Valiliği, Gümüşhane Tarihi, 24-25.

¹⁶ Gümüşhane Valiliği, Gümüşhane Tarihi, s.24.

¹⁷ Livy, *Rome's Mediterranean Empire: Book 41-45 and the Perioclae*, (English translation by J. D. Chaplin), Oxford 2007, s. 292.

¹⁸ Luis Ballesteros Pastor, "Pontos Krallığı", s. 89.

¹⁹ Saylan, a.g.m., 2021, s.69.

bir yerleşim birimi ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim biriminin merkezine bir cami inşa edilmiş ve burası zamanla gelişerek bir kasaba hüviyetine bürünmüştür. Bölgedeki madenlerin ekonomik değerinin artması, tarihi ipek yolunun bir kolunun buradan geçmesi şehrin gelişmesini ve Osmanlı idari teşkilatında sancak merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Başlangıçta Rum Eyaleti ve Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olan sancak 19. yüzyıldan itibaren Trabzon Vilayetine bağlanmış ve Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar bu vilayete bağlı kalmıştır²⁰.

Şehir, en parlak dönemini (gümüş çağını) tarihi ipek yolunun aktif olarak kullanıldığı ve madenlerin yoğun olarak işletildiği 17. yüzyılda yaşamıştır²¹. Gümüşhane bu dönemde bölgedeki madenlerin idare edildiği ve Osmanlı sikkelerinin basıldığı bir sanayi şehri konumuna yükselmiştir. Stratejik bir bölgede bulunması ve İpekyolu güzergahında yer alması şehri kısa sürede cazibe merkezi haline getirmiştir. Özellikle madenlerde çalışmak üzere ülkenin birçok yerinden Müslüman ve Gayrimüslim halk şehre gelerek yerleşmiş ve böylece şehir, iki farklı dinin ve üç farklı milletin uzun süre bir arada ve kardeşçe yaşadığı bir şehir olmuştur. İyi komşuluk ilişkileri kurarak uzun süre bir arada yaşayan Gümüşhane halkı kilise ve camilerini de yan yana inşa etmekten imtina etmemişlerdir. Bu açıdan şehri Osmanlı barışı ve hoşgörüsünün en belirgin yaşandığı yerlerden biri olarak ifade etmek doğru olur.

Ancak 19. yüzyılda Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeler Gümüşhane şehrini olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler şehrin sosyal ve ekonomik anlamda zayıflamasına neden olmuştur. Tarihi ipek yolunun ve bölgedeki maden ocaklarının ekonomik değerini kaybetmesi şehirdeki nüfusun göç etmesini beraberinde getirmiştir²². Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan ırka dayalı millet anlayışı şehirdeki Ermeni ve Rumların isyan etmelerine neden olmuştur. Avrupalı devletlerin nifak ve kışkırtmaları sonucu şehirdeki Ermeni ve Rumlar, şehri bölgede kurmayı planladıkları devletlerinin sınırlarına dahil etmek için faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu faaliyetler sonucunda 1895 tarihinde şehirde Trabzon Ermeni olaylarının bir devam niteliğindeki Ermeni Olayları yaşanmıştır. 1916 senesinde ise Rusların şehri işgal etmeleriyle arkalarına Rus desteğini alan Ermeni çeteleri şehirdeki Müslüman halka zulm ederek onları bölgeden kaçırmaya çalışmışlardır. Bu tarihlerde Rumlar da şehri, kurmayı hedefledikleri Pontus Rum Devleti sınırları içine dahil etmenin çabası içine girmişlerdir. Bu olaylar, şehirdeki hoşgörü ve birlikteliğin yerini ayrılık ve güvensizliğin almasına neden olmuştur.

²⁰ Pamuk, "Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)", s. 130.

²¹ Dolu, a.g.t., 2010, s.18; Yüksel, a.g.e., 1997, s.23.

²² San, a.g.e., 1990, ss.41-45.

Türk halkının I. Dünya Savaşı sonrasında başlattığı Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, şehirdeki Ermeni nüfus bölgeden ayrılmıştır²³. Devamında, Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında 1923 yılında imzalanan Nüfus Mübadelesi Anlaşması doğrultusunda, şehirde yaşayan Rum nüfusun tamamı Yunanistan'a göç etmiştir. Bu süreçle birlikte Gümüşhane, etnik ve sosyal açıdan yeni bir kimlik ve demografik yapı kazanmıştır.

Madencilik

Gümüşhane ili, ismini almış olduğu gümüşün yanı sıra, altın, demir, bakır, manganez, kurşun, çinko, pirit, linyit kömürü, krom, mermer ve uranyum yatakları gibi önemli yer altı kaynaklarına sahip bir ilimizdir.

Gümüşhane'de madenciliğin ne zaman başladığına dair kesin bir tarih belirlemek güç olmakla birlikte, arkeolojik ve tarihi veriler ışığında bu faaliyetlerin M.Ö. 18. yüzyıla, yani Hititler öncesi döneme kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular, bölgedeki madencilik geleneğinin İlk Tunç Çağı'na dayandığını düşündürmektedir. Gümüşhane'nin madencilikle özdeşleşmiş tarihi, antik kaynaklarda da kendine yer bulmuştur. Homeros tarafından M.Ö. 7. veya 8. yüzyılda kaleme alındığı kabul edilen *İlyada* Destanı'nda geçen "Alizonlar ta uzaklardan gelirler, gümüşün yurdu Alybe'den" ifadesinde geçen "Alizonlar"ın bir halkı, "Alybe"nin ise Gümüşhane-Bayburt yöresine verilen ad olduğu düşünülmektedir²⁴.

Bölgenin özellikle Torul ilçesine bağlı Kromni civarında, antik dönemlerden itibaren yoğun bir madencilik faaliyeti yürütüldüğü bilinmektedir. Gümüşhane ve çevresi, tarih boyunca farklı medeniyetler tarafından zengin maden yatakları dolayısıyla tercih edilmiştir. Nitekim Hititler döneminde bölgeye Mısır ve Urartu coğrafyasından madencilikte uzmanlaşmış ustaların getirildiği ve bu kaynakların işletilmesinde görev aldığına dair kayıtlar mevcuttur²⁵.

Osmanlı döneminde ise Gümüşhane, özellikle Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murad dönemlerinde madencilik faaliyetlerinin en üst düzeye ulaştığı bir merkez hâline gelmiştir²⁶. Bu dönemde, Canca Mahallesi'nde kurulan darphanelerde 12 farklı türde gümüş ve altın sikke basıldığı belgelenmiştir. Bölgedeki gümüş madenlerinin işletilmesiyle birlikte, 18. yüzyıl ortalarında şehir nüfusunun 60 bine ulaştığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu veriler, Gümüşhane'nin yalnızca doğal kaynaklar bakımından değil, aynı zamanda ekonomik ve nüfus yoğunluğu açısından da önemli bir kent olduğunu göstermektedir²⁷.

²³ Kandilaptis, a.g.e., 1931, s.47.

²⁴ Üçüçüoğlu vd., 2009.

²⁵ Üçüçüoğlu., 2015, s.98.

²⁶ Yüksel, 1997, s.23.

²⁷ Üçüçüoğlu, vd., 2015, s.98

Evlîyâ Çelebi, 1647 yılında Gümüşhane'yi ziyaret ettiğinde, bölgede bulunan gümüş madenlerinin eşsizliğine dikkat çekmiş; halkın yalnızca gümüş işçiliğiyle uğraştığını ve yoksulluğun bilinmediğini ifade etmiştir. Seyahatnamesinde, kentte yaklaşık yetmiş ocak bulunduğunu ve burada doğan her çocuğun gümüştan yapılmış mama tabağına sahip olduğunu belirtmiştir²⁸.

Osmanlı döneminde Gümüşhane, madenleriyle ön plana çıkan önemli bir merkez hâline gelmiştir. Gümüş ve kurşun üretimi, devletin mali yapısına katkı sağlamış; kentte darphane kurulmuş ve Osmanlı sikkeleri burada basılmıştır. Madenlerde çalışmak üzere farklı bölgelerden gelen Müslüman ve gayrimüslim halkın yerleşmesiyle şehir, çokkültürlü bir yapıya kavuşmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın sefer masrafları buradan sağlanan madenlerle karşılanmış, askerî ihtiyaçlar yine bu bölgeden temin edilmiştir. Çıkarılan madenler hem inşaatta hem de silah yapımında kullanılmış, bölge halkı da bu alanlarda istihdam edilmiştir²⁹.

XVI. ve XVII. Yüzyılda en parlak dönemini yaşayan madencilik, daha sonraki yıllarda önemini yitirmeye başlamıştır. XVIII. Yüzyılda maden faaliyetleri devam etmiştir ancak sonrasında bölgedeki maden işletmelerinde üretim azalmıştır. Bölgedeki maden ocakları çağın yeniliklerine ayak uyduramamış, ilkel yollarla maden işlemeye devam etmeleri, maden için gerekli olan odun stoğunun bölgede azalması, maden ocaklarını su basması gibi sebepler bu sonu hazırlayan sebeplerden biridir. Bunun yanı sıra halkın kendi arasında çıkan huzursuzluklar, eşkiyaların ve ağaların madencibaşılara baskısı, Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesi bölgedeki madenleri kontrol altında tutaması gibi sebepler de etkili olmuştur. Böylece şehir, Harşit Irmağı boyunda sadece Müslümanların yerleşik bulunduğu bir yapıya bürünmüştür³⁰.

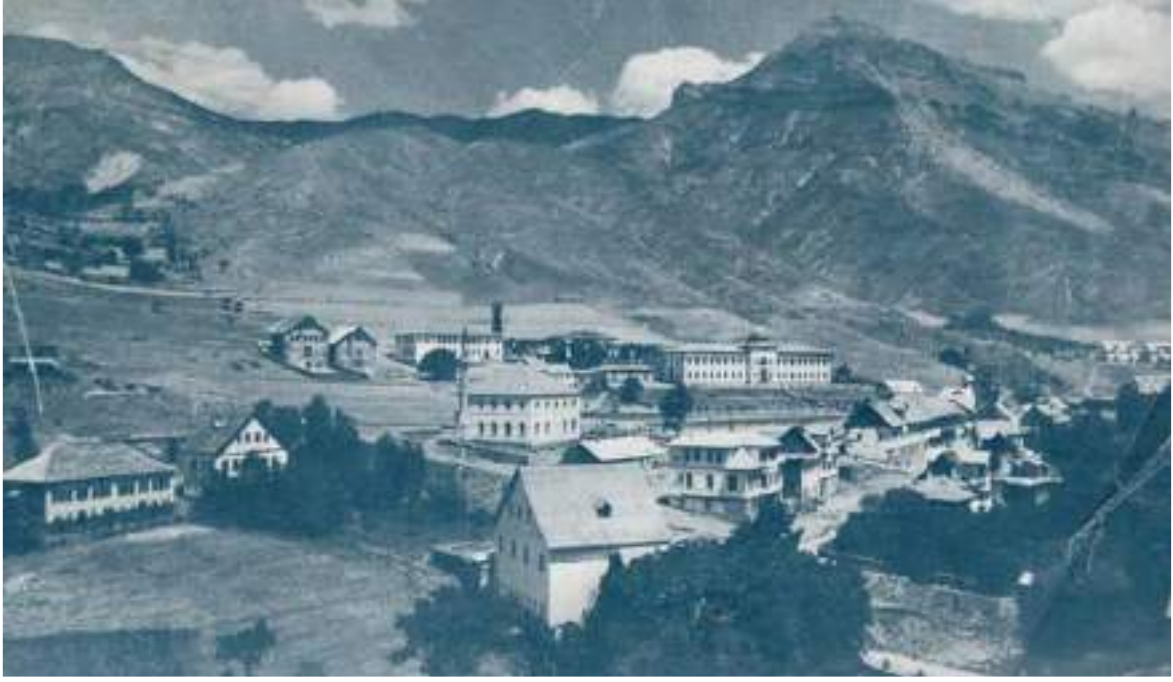
19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki madenlerin ekonomik değerini yitirmesi, transit yolun Harşit vadisine kayması ve askeri-mülki binaların vadi boyunda inşa edilmesi gibi nedenler şehir merkezinin Harşit vadisine kaymasını beraberinde getirmiştir. Böylece şehir merkezinin önemi giderek azalmış ve şehir Harşit vadisinde yeniden şekillenmeye başlamıştır³¹.

²⁸ Evliya Çelebi; Tam Metin Seyahatnâme, C. I-II, 1993, s.213.

²⁹ Üçüncüoğlu ve Kömürlü, 2015, ss. 98-99.

³⁰ Saylan, K. (2022). Cumhuriyetten Günümüze Gümüşhane Şehri. Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 7(1), 1884.

³¹ Saylan, K., 2022, s.1887.

Şekil 3: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gümüşhane Şehrinden Bir Görünüm (K.Saylan'dan)

2. SEYAHATNAMELERDE GÜMÜŞHANE

Gümüşhane, seyahatnamelere yansıyan görünümüyle yalnızca topografik bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda dönemin sosyal, mimari ve idari yapısını bütüncül biçimde ortaya koyan bir geçit kentidir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahların aktardığı bilgiler, Gümüşhane'nin fiziki yapısı, konut dokusu, kamu yapıları, iklimi ve idari işleyişi hakkında detaylı gözlemler sunmaktadır.

Seyahatnameler ışığında değerlendirildiğinde Gümüşhane, coğrafi olarak zorlayıcı bir araziye kurulmuş olmasına rağmen, yüzyıllar boyunca hem sosyal hem de idari bakımdan bölgesel önemini korumuş bir yerleşimdir. Kentin doğal savunma avantajı, dini ve kültürel çeşitliliği, özgün mimari yapıları ve kendine has doğası, seyyahların gözlemleriyle birleştiğinde bize yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir tarihsel panorama da sunmaktadır. Seyahatnamelerdeki bu zengin anlatımlar, günümüzde Gümüşhane'nin tarihî kimliğini anlamada önemli birer belge niteliği taşımaktadır.

Seyahatnameler aracılığıyla edinilen bilgiler, Gümüşhane'nin 18. ve 19. yüzyıllardaki fiziksel, sosyal ve idari yapısına dair oldukça zengin bir perspektif sunmaktadır. Seyyahların ifadeleri, şehrin coğrafi konumunun, mimari dokusunun ve sosyal yaşantısının dönemin koşullarıyla nasıl şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Gümüşhane, Harşit vadisinin dik yamaçlarında, doğal savunma avantajı sağlayan bir konumda kurulmuş, yer yer amfi tiyatroya benzeyen yerleşimiyle dikkat çeken bir kasaba olarak betimlenmiştir. Bu coğrafi yapı, hem ulaşımı zorlaştırmakta hem de yerleşim düzenini sınırlamaktadır. Kasabanın yamaçlara

doğru teraslar Şeklinde uzanması, evlerin birbiri üzerine yığılmış gibi görünmesine yol açmıŐtır. Seyyahlar, bu yerleşim biçiminin günlük yaŐamı zorlaŐtırdığını ve yer yer tedirgin edici bir doğal çevre hissi yarattığını vurgulamaktadır.

Yerleşim dokusu içinde konutlar genellikle kerpiç ve taş malzemededen, düz damlı ve çamur sıvalı olarak inşa edilmiştir. Evlerin çatılarının çoğu zaman yollardan ayırt edilemeyecek biçimde toprağa karıŐtığı, hatta zaman zaman yayaların yanlıŐlıkla bu çatıları yol zannettiği aktarılmaktadır. Alt katları çoğunlukla ahır olarak kullanılan bu yapılar, hem kırsal ihtiyaçlara cevap vermekte hem de arazi koşullarına uyum sağlamaktadır. Ancak bu evlerin, mimari açıdan herhangi bir estetik ya da mühendislik ilkesi gözetilmeden inşa edildiği; dar, havasız ve bakımsız oldukları da sıklıkla ifade edilmiştir. Ahmet Şerif'in³² anlatımında yer alan kasaba sokaklarının pis, dar ve sağlıksız oluşu, bu dönemdeki Őehircilik anlayışının geri kalmıŐlığını gözler önüne sermektedir. Gümüşhane'nin idari yapısına dair anlatılar ise Şehrin küçük ölçekte olmasına karşın bölgesel bir merkez olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bazı dönemlerde birden fazla paşanın idaresinde bulunmuş olan Şehir, Osmanlı taşra yönetimi içerisinde dikkate değer bir idari statüye sahiptir. Ancak idarenin etkisizliği, yetersiz belediye bütçesi ve kentteki altyapı sorunları seyyahlar tarafından sıkça eleŐtirilmiŐtir.

Kamu yapıları arasında adliye binası, karakol, kışla, noterlik ve çeşitli dini kurumların yanı sıra, hamamlar ve çeŐmeler gibi günlük yaşama hizmet eden yapılar da yer almaktadır. Seyyahlar bu yapılardan bazılarını dönemin sosyal statü göstergesi olarak değerlendirirken, birçoğunun fiziki koşullarının yetersizliğine ve bakımsızlığına dikkat çekmiŐtir. Özellikle kiliseler ve camiler gibi dini yapılar, kentsel siluet içerisinde belirgin yapılar olarak tanımlanmıŐtır. Gümüşhane'deki çok etnisiteli yapı, mimariye de yansımıŐ; Ermeni ve Rum nüfusa ait yapılar dikkat çekici büyüklükte ve nitelikte betimlenmiştir. Bununla birlikte, Gümüşhane'nin 19. yüzyıldaki toplumsal yaŐamı üzerine yapılan gözlemler, dönemin sosyo-kültürel dinamiklerine dair ipuçları sunmaktadır.

Şehrin iklimi ve doğal çevresi de seyyahlar tarafından ayrıntılı Şekilde tanımlanmıŐtır. Sert ve dağlık bir iklime sahip olan bölgede yaz-kıŐ sıcaklık farkları dikkat çekici seviyelerdedir. Zigana Dağları'nın güney ve kuzey yamaçlarında gözlenen bitki örtüsü deđiŐimi, orman dokusunun çeşitliliği ve zamanla meydana gelen tahribatlar da bu bağlamda önemli gözlemler sunmaktadır. Özellikle maden iŐletmeciliđi nedeniyle ağaçların yoğun biçimde kesilmesi, Cuinet³³ gibi gözlemciler tarafından çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Gümüşhane'nin florası ve faunası hakkında sınırlı bilgiye yer

³² Ahmet Şerif, age, s. 319.

³³ Cuinet, age, s. 128.

verilmiş olmakla birlikte, Humphry Sandwith gibi seyyahlar bölgedeki kuş türleri ve yaban hayvanlarıyla ilgili bazı izlenimlerini aktarmıştır. Bu tanıklıklar, bölgenin geçmişte çok daha zengin bir doğal yaşam barındırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak, seyahatnamelerde yer alan bu çok katmanlı anlatılar, Gümüşhane'nin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal ve idari yapısını da gözler önüne sermektedir. Bu anlatımlar, tarihsel süreçte bölgenin geçirdiği dönüşümleri belgelemek açısından büyük değer taşımakta; hem mekânsal hem de kültürel bir hafıza olarak önemli birer kaynak niteliği arz etmektedir.

Şehrin Genel Görünümü İle İlgili Kısımlar

Kasabanın konumuna ve genel görünümüne dair gözlemlerde bulunan seyyahlar Eli Smith ve Dwight, Harşit Irmağı'nın sol kıyısında, dik yamaçlar üzerine kurulmuş olan yerleşimi doğanın şekillendirdiği bir kaleye benzetmişlerdir. Bu tanım, kasabanın hem coğrafi olarak korunaklı yapısını hem de etkileyici silüetini vurgulamaktadır³⁴.

Kinneir, Gümüşhane'yi dağ yamaçlarına yaslanmış, uçurumlar ve kayalıklar arasında konumlanmış sıra dışı bir kasaba olarak tanımlar. Bu betimleme, kentin hem doğal çevresinin sertliğini hem de yerleşim planının alışılmadık dışında oluşunu ortaya koymaktadır³⁵.

Peder Monier, Gümüşhane'nin yüksek ve verimsiz bir dağın eteğine kurulduğunu belirtir ve kasabanın yerleşim düzenini bir amfi tiyatroyu andıran bir görünüme benzetir. Bu tanım, kentin eğimli araziye uyum sağlayan yerleşim dokusunu gözler önüne serer³⁶.

Monier gibi Southgate, Deyrolle ve Wagner de Gümüşhane'nin, dik dağ yamaçlarına kurulmuş, köşeli ve kıvrımlı bir yerleşim dokusuna sahip olduğunu ve genel görünümünün bir amfi tiyatroyu andırdığını ifade etmektedir. Bu ortak tanımlar, kentin topoğrafyaya uyumlu, katmanlı yerleşim biçimini ve özgün silüetini vurgulamaktadır³⁷.

Hamilton, Gümüşhane'deki evlerin dik tepelerin yamaçlarına oyulmuşçasına inşa edildiğini ve bu nedenle neredeyse yer altındaymış gibi görüldüğünü belirtir. Oldukça alçak yapılı olan bu evlerin üstlerinin ise yürüyüş yolu olarak kullanılabildiğini ifade ederek, kentin mimari yapısının hem eğimli araziye hem de günlük yaşama nasıl uyum sağladığını ortaya koyar³⁸.

³⁴ Eli Smith, Harrison Gray Otis Dwight, *Researches of the Rev. E. Smith and H. G. O. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor*, C. I-II, New York 1833, s. 448.

³⁵ Kinneir, age, s. 348.

³⁶ P. Monier, "Journal du voyage du P. Monier d'Erzeron à Trebizonde", *Nouveaux Memoires des Missions De la Compagnie de Jesus, Dans le Levant*, C. III, Paris 1723, s. 326.

³⁷ Horatio Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, C. I, New York 1840, s. 164; Moritz Wagner, *Travels in Persia, Georgia and Koordistan; with Sketches of the Cossacks and the Caucasus*, C. II, London 1856, s. 294-296; Deyrolle, age, s. 31.

³⁸ Hamilton, age, s. 170-172.

Şekil 4: William John Hamilton tarafından 1836 yılında yapılmış gravür

George Fowler, Gümüşhane'nin ulaşılması güç bir tepe kenarına kurulmuş olduğunu ve kasabaya ulaşmanın tek yolunun, kayalıklar üzerine tahkim edilerek yapılmış dar bir geçitten geçtiğini belirtmektedir. Bu ifade, kentin hem savunma açısından avantajlı konumunu hem de zorlayıcı coğrafi yapısını ortaya koyar³⁹.

Şehirdeki Yapılar İle İlgili Kısımlar

Deyrolle, Gümüşhane kasabasında 800, Cuinet, 550, Hommaire de Hell, 200'ü Rum, 300'ü Ermeni ve 60'ı Türk olmak üzere 560 hane bulunduğunu söylemektedir⁴⁰.

Cuinet ayrıca kasabada 1 mahkeme, 1 noterlik, 1 Duyun-u Umumiye ve 1 Reji İdaresi, 1 kışla, 1 başpiskoposluk, 1 karakol ve 103 çeşme olduğunu yazmaktadır⁴¹.

Charles Snodgrass Ryan, Gümüşhane'de "Türk banyosu" olarak anılan bir hamamın bulunduğundan söz eder⁴². Bu ifade, dönemin kasaba yaşamında geleneksel Osmanlı hamam kültürünün varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Kölnische Zeitung gazetesi muhabiri, Gümüşhane'deki Türk ve Ermeni evleri arasında devasa boyutlarıyla dikkat çeken bir Ermeni kilisesinin yer aldığını belirtir⁴³. Bu gözlem, kentin çokkültürlü yapısına ve dini mimarinin yerleşim dokusu içindeki belirleyici konumuna işaret eder.

³⁹ George Fowler, *Three Years in Persia; with Travelling Adventures in Koordistan*, C. I, London 1841, s. 234.

⁴⁰ Deyrolle, age, s. 33; Cuinet, age, s. 124-125; Hell, age, s. 392-395.

⁴¹ Cuinet, age, s. 124-125.

⁴² Charles Snodgrass Ryan, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon With The Turkish Army At Plevna and Erzeroum, 1877-1878*, New York 1897, s. 319-320.

⁴³ "Asiatische Wanderbericht VIII", *Kölnische Zeitung*, S. 94, 21 Ocak 1896, s. 1.

XX. yüzyılın başında kasabaya gelen Ahmet Şerif kasabada bir adliye binasının olduğunu ifade eder. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Daltaban mahallesinin gelişmesiyle birlikte seyyahların hatıralarında burasıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Ahmet Şerif pek çukur bir vadide bulunan Daltaban mahallesinde 100-200 bina olduğunu tahmin ettiğini söylemektedir⁴⁴.

1711 yılında Gümüşhane'yi ziyaret eden Monier, akşam saatlerinde evlerde, sokaklarda ve hatta ağaçlarda şamdanlar yakıldığını, bu durumun ise şehirde hoş ve loş bir atmosfer oluşturduğunu aktarır. Monier'in bu gözlemi, kentin o dönemde sahip olduğu canlı ve özenli yaşam düzenini ortaya koyarken, zamanla yaşanan gerilemenin boyutunu daha iyi anlamamıza da olanak tanır.⁴⁵

Southgate, dağlardaki kuru toprak yumrularına benzer şekilde, birbirinin üzerine yükselen ve düz çatılı toprak evlerin Gümüşhane'de yer aldığını belirtmektedir. Bu tasvir, kasabanın doğayla uyumlu ve özgün mimarisine dikkat çekmektedir⁴⁶.

Wagner, şehirdeki evlerin çamur ve taştan inşa edildiğini, kirli ve perişan bir görüntüsü olduğunu anlatmaktadır⁴⁷.

Deyrolle, birkaç zengin evi ile minareler haricinde şehirdeki kerpiçten yapılmış evlerin toprağa karışarak seçilemediğinden bahsetmektedir. Deyrolle, evlerin mimari özellikleri hakkında ise evlerin yerin vaziyetinden de istifade etmek için birbirlerinden açık olarak yapılmış büyük direkler üzerinde kurulu ve alt katı ahır olarak inşa edildiğini yazmaktadır⁴⁸.

Kolnische Zeitung Gazetesi Muhabiri, şehirdeki evlerin tamamının çatılarının düz ve çamurdan yapıldığını vurgulamaktadır. Yayalar ve atlı yolcuların alçak duran evlerin çatılarını yol zannederek üzerine çıkmalarına şaşmamak gerektiğini, bir Avrupalının bu garabet içinde sık sık yolunu şaşırdığını söylemektedir. Ayrıca her evin damının üzerinde silindir şeklinde taş bulunduğunu ifade etmektedir⁴⁹.

Barkley, perişan halde ve üzerleri çamurla kaplı evlerin damlarının su geçirmediğini ifade etmektedir.⁵⁰ Bu durum, kasabadaki yapıların dayanıklılığına rağmen yaşam koşullarının zorluklarını göstermektedir.

Kasaba Yönetimi İle İlgili Bölümler

1830 yılında Gümüşhane'yi ziyaret eden Smith ve Dwight, kasabanın büyüklüğünün sınırlı olmasına rağmen siyasal açıdan önemli bir idari merkez izlenimi verdiğini belirtirler.

⁴⁴ Ahmet Şerif, age, ss. 318-322.

⁴⁵ Monier, agm, s. 326.

⁴⁶ Southgate, age, s. 164.

⁴⁷ Wagner, *Travels in Persia, Georgia and Koordistan*, s. 294-296.

⁴⁸ Deyrolle, age, s. 29-31.

⁴⁹ "Asiatische Wanderbericht VIII", *Kölnische Zeitung*, S. 94, 21 Ocak 1896, s. 1.

⁵⁰ Barkley, age, s. 343.

Kasabanın başında bulunan paşanın, Erzurum valisine göre rütbesi daha düşük olsa da, valinin astı konumunda iki yardımcı paşanın görev yaptığını ifade ederler⁵¹.

Ermeni Olayları İle İlgili Bölümler

1895 yılında Gümüşhane’de Ermeni olaylarının yaşandığı dönemde bölgeye gelen *Kölnische Zeitung* gazetesi muhabiri, şehrin mutasarrıfı hakkında dikkat çekici bilgiler verir. Muhabir, mutasarrıfın yabancılara gerçek bir dostlukla yaklaştığını ve Faust, Bellamy, Freiland, Xenopnou, Zola, Byron ile Heine gibi Batı’nın seçkin düşünürleri hakkında sohbet edecek kadar aydın bir kişiliğe sahip olmasının kendisini oldukça şaşırttığını belirtir⁵².

Muhabirin sözünü ettiği mutasarrıf büyük olasılıkla Mehmed Şevki Bey’dir. İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Longworth da dönemin Gümüşhane mutasarrıfı Mehmed Şevki Bey’den bahsederken onun iyi bir okuyucu olduğunu, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bildiğini, Avrupa’da diplomatik görevlerle bulunduğunu ve birçok Avrupa ülkesini gezdiğini belirtmektedir⁵³.

Coğrafi Ve Fiziki Yapı Hakkındaki Bölümler

Curzon Gümüşhane’nin kervan yolu üzerinde bulunan mıntıklar arasında en iyi iklime sahip olduğunu yazmaktadır. Geceyi şehirde geçirdiğini ve çok güzel uyuduğunu belirten Curzon, ertesi gün daha dinç kalktığını ifade etmektedir⁵⁴.

Hoffmeister, Gümüşhane’nin havasının taze ve sert olduğunu söylemektedir⁵⁵.

Cuinet ve Mehmed Hurşid Gümüşhane’nin havasını anlatırken dağlık bölgelerdeki havanın genelde soğuk, vadi boylarındaki havanın ise daha ılıman olduğunu vurgulamaktadır⁵⁶

Sabahleyin termometrenin -12 dereceyi gösterdiğini ifade eden Theophile Deyrolle, mevsimlerin havası arasında büyük farklar olduğundan bahsetmektedir⁵⁷.

Kölnische Zeitung Gazetesi Muhabiri, Deyrolle’nin havanın sıcaklığıyla ilgili verdiği bu değeri teyit etmektedir⁵⁸.

Weeks de Gümüşhane’nin havasını anlatırken güneşin kızgın bir şekilde doğduğunu, toz bulutu kaplı sert bir rüzgarın kendilerine kapladığını ancak bu durumun daima rahatlatıcı

⁵¹ Smith-Dwight, age, s. 448.

⁵² “Asiatische Wanderbericht VIII”, *Kölnische Zeitung*, S. 94, 21 Ocak 1896, s. 1.

⁵³ Ahmet Halaçoğlu, “İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilayeti (1892- 1898)”, *Bellekten*, C. XLVII, S. 250, 2003, s. 6-7.

⁵⁴ A. Curzon, “Reise von Trebisond nach Erserum”, *Kaukasischen Laender Und Armenien*, Leipzig 1855, s. 126-130.

⁵⁵ Eduard von Hoffmeister, *Durch Armenien. eine wanderung und der zug Xenophons bis zum Schwarzen Meere eine militär-Geographische studie*, Leipzig/Berlin 1911, s. 137-138.

⁵⁶ Cuinet, age, s. 125; Mehmed Hurşid, age, s. 291.

⁵⁷ Deyrolle, age, s. 49.

⁵⁸ “Asiatische Wanderbericht VIII”, *Kölnische Zeitung*, S. 94, 21 Ocak 1896, s. 1.

olduğunu ve uyusukluklarını üzerlerinden atmalarına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Hava sıcaklığının ise 40,5 dereceden daha fazla olduğunu söylemektedir⁵⁹.

Tschihatscheeff, Gümüşhane çevresindeki dağları tanımlarken “yumurta şeklinde, hüzünlü bir form almış dağlar” ifadesini kullanmaktadır. Bu betimleme, bölgenin doğasındaki melankolik ve özgün karakteri yansıtmaktadır⁶⁰.

John MacDonald Kinneir, yolun hemen kenarında güçlü bir akıntıya sahip bir derenin bulunduğunu belirtir. Bu derenin 50. milde kuzeybatıya akan başka bir dereyle birleştiğini ve iki nehrin beş mil ileride bir kavşakta birleştiğini ifade eder. Dar bir patikadan yavaşça yükselerek, geçitlerden ve oyuklardan geçtikten sonra, yolun sonunda Gümüşhane'nin bir bölümünün görülebildiği Koraş Dağı'nın zirvesine ulaştıklarını anlatmaktadır⁶¹.

Pierre- Amédée Jaubert de “bir dağa doğru çıkarken manzara çok güzel bir hale gelmekte ve vadinin dibinde akan berrak sular vadinin etrafını verimli hale getirmektedir” şeklindeki ifadeleriyle geçtiği bölgeleri tanımlamaya çalışmaktadır⁶².

Jeolojik- Yer Şekilleri İle İlgili Bölümler

William John Hamilton, Stavros yakınlarındaki volkanik ve granit kayaların bir kapan gibi derin vadinin doğu ve batısında 35 derecelik bir açıyla daralarak, kumtaşı, kireç taşı ve sertleşmiş killi yaprak taşının yoğun ve düzenli biçimlenmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir⁶³.

Henry Finnis Blossé Lynch, gevşek ve dağınık kayaların yaklaşık 30 derecelik bir eğim oluşturduğunu belirtmektedir⁶⁴. Bu ifade, bölgenin jeolojik yapısının ve arazi eğiminin doğasını yansıtmaktadır

Hamilton, yol üzerinde kırmızı renkli kayaların bulunduğunu belirtmektedir⁶⁵.

Cuinet yöredeki en önemli zirvelerin doğuda Cascana, Saint Poul, Tepeboyun, Murat Dağı, Elpis Dağı, güneyde Çimen Dağı, batıda Gâvur Dağı, Nadirbaba, kuzeyde Yalın Dağı ve Kulak Dağı olduğunu ancak bu zirvelerin hiçbirinin rakımı 5.000 metreyi geçmediğini söyler. Cuinet, yöredeki dere ve çaylar hakkında bilgi verirken de hepsinin geçtikleri güzergâhta bulunan en önemli köyün adını aldıklarını ve hepsinin Harşit Irmağı'na döküldüğünü ifade eder. Murat Dağı'ndan doğan ve yaklaşık 120 km uzunluğunda olan Harşit Irmağı'nın Tirebolu'dan

⁵⁹ Weeks, age, s. 10

⁶⁰ Carl Ritter, “Itinerar der Kleinasiatichen Reise P. V. Tschichatscheeff's im Jahre 1858”, *Zeitschrift Für Allgemeine Erdkunde*, Berlin 1859, s. 293.

⁶¹ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818, s. 348.

⁶² Pierre-Amédée Jaubert -Camille Alphonso Trézel, *Voyage en Arménie et en Perse, Fait dans les Années 1805 et 1806*, Paris 1821, s. 375.

⁶³ William John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*, C. I, London, 1842, s. 168-169.

⁶⁴ Henry Finnis Blossé Lynch, *Armania Travels and Studies*, C. II, London 1901, s. 242.

⁶⁵ Hamilton, age, s. 170-172.

denize döküldüğünü, eski adı Lerion olan Arapdere, Pirahmet, Torul ve Kromni derelerinin Kanish Irmağı'nı beslediğini ve bu derelerin kaynağını Gâvur Dağı'ndan aldığını belirtir. Yöredeki diğer önemli ırmağın kaynağını Murat Dağı'ndan alan Kelkit Irmağı olduğunu ve bu ırmağın Kelkit ve Şiran kazalarından geçerek Yeşilirmak'a dâhil olduğunu vurgular.⁶⁶

Şekil 5: Heinrich Barth'ın seyahatnamesinde yer alan gravür (1858)

Heinrich Barth, Gümüşhane vadisini çevreleyen dağların farklı şekillerde sarp bir görünümde bulunduğunu ve bu kayaların hisara benzediğini anlatmaktadır⁶⁷.

Henry Charles Barkley, yollarının üstünün güzel çam ve kayın ağaçlarıyla çevrili olduğunu belirtmektedir⁶⁸. Bu durum, bölgenin doğal güzelliklerine ve zengin bitki örtüsüne işaret etmektedir.

Gümüşhane ormanlarıyla ilgili en güzel benzetmeyi Edwin Lord Weeks yapmaktadır. Weeks, Zigana ormanlarını İsviçre'nin kalbine benzetmektedir. Buradan aşağıya inişte çam ormanlarının yerini önce muhteşem ve unutulmayan kavak ve kayın ağaçlarından oluşan ormanlara bıraktığını, daha aşağılarda ise koyu sarı renkli bazı noktalarında yemyeşil çalılıkların ormanın yerini aldığını ifade etmektedir⁶⁹.

George Hughes Hepworth, bölgenin manzarasının kendisine çocukluğunda gördüğü Hebrew kasabalarının resimlerini anımsattığını ifade etmektedir. Bu benzetme, bölgenin kendine özgü dokusunu ve atmosferini yansıtmaktadır⁷⁰.

⁶⁶ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, C. I, Paris 1893, s. 125-126.

⁶⁷ Henry Barth, *Reise von Trapezunt Durch Die Nördliche Hälfte Klein-Asien Nach Scutari*, Gotha 1860, s. 10-11.

⁶⁸ Henry Charles Barkley, *A Ride through Asia Minor and Armenia*, London 1891, s. 343.

⁶⁹ Weeks, *age*, s. 10.

⁷⁰ George Hughes Hepworth, *Thought on Ermenia of Horsback*, London 1898, s. 87-88.

James Justinian Morier, Çiftlik kasabasına giderken geçtiği çam, köknar ve ceviz ağaçlarıyla kaplı bir bölümün resimlerdeki düşleri süsleyen bir ormanlık alan olduğunu belirtmektedir⁷¹.

Lynch, Zigana'nın güney yamaçların bitki örtüsünde belirli bir kontrast olmakla birlikte orman dokusunun kaybolduğunu belirtmektedir⁷².

Cuinet, yöredeki orman dokusunun kaybolmasının nedenini yöredeki ağaçların maden işletmeciliğinde kullanılmasına bağlamaktadır. Bu nedenle yöredeki orman sayısının azaldığını ve Coassie, Mavrangil, Atri, Tarso, Avliana, Fourfoura gibi bazı köylerde orman bulunduğunu ancak bunların da halk tarafından acımasızca tahrip edildiğini ifade etmektedir⁷³.

Perekli'den hareket eden Tschichatscheff, Köse Dağı'ndan geçerken buranın güzel ormanlık bir alan olduğunu söylemektedir⁷⁴.

Lynch, Zigana'da kışın köknar ağaçlarının dibinde karlar bir halı gibi serildiğinde mükemmel bir manzara olduğunu ancak yazın her tarafı kaplayan yıpranmış sarı çiçeklere bakmanın insanın gözlerini ve ruhunu yordüğünü anlatmaktadır⁷⁵.

Barth, Uluşeran'a giderken yolda gördüğü taze çayırın kendilerine harika bir manzara sunduğunu söylemektedir⁷⁶.

Eduard von Hoffmeister, güler yüzlü bir bölgede ve şahane bir ilkbahar seyahati yaptığını ve açelyalar, alp gülleri, koca eğrelti otlarının bütün bu muhteşem manzaranın güney güneşinin parlaklığını sardığını ifade etmektedir⁷⁷.

Barth, yöredeki ağaçsız alanların sütleğen otu ve deve dikeniyile kaplı olduğunu belirtmektedir⁷⁸.

Lynch de Ardasa ve Vavuk nehri arasındaki vadinin her iki tarafında sadece açelya kalıntıları değil aynı zamanda büyük leylak rengi çiçeklerin, alıç çiçeği ile sarı çiçeklerin var olduğunu anlatmaktadır⁷⁹.

Suart, Gümüşhane-Trabzon yolunun yüksek kesimlerinde aynı zamanda tıpta ilaç yapımında da kullanılan geven bitkisiyle kaplı olduğunu söylemektedir⁸⁰.

⁷¹ James Justinian Morier, *A Journey trough Persia, Armenia and Aisa Minor to Costantinopole in the years 1808 and 1809*, Philadelphia 1816, s. 323.

⁷² Lynch, age, s. 242.

⁷³ Cuinet, age, s. 128.

⁷⁴ P. V. Tschichatscheff, *İtinerar der Kleinasiatische Reise*, Yayınlayan: H. Kiepert, Berlin 1867, s. 21-24.

⁷⁵ Lynch, age, s. 242.

⁷⁶ Barth, age, s. 12.

⁷⁷ Hoffmeister, age, s. 138-139.

⁷⁸ Barth, age, s. 10-11.

⁷⁹ Lynch, age, s. 243.

⁸⁰ Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par ordre du Gouvernement Français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, Paris 1860, s. 392-395.

Gümüşhane'deki doğal yaşam ve yabani hayvanlar ile ilgili seyyahlar eserlerinde pek bilgi vermemişlerdir. Bu konuda en geniş bilgiye Humphry Sandwith'in anılarında rastlamaktayız. Sandwith, yöredeki yabani hayat ile ilgili şunları söylemektedir:

“Kayalık bir köşeyi dönünce kırmızı paçalı güvercin sürüsünün nehirden dağa doğru yol aldığını gördük. Saksaganlar burada en sıklıkla gördüğümüz kuşlardı. Otçul özellikleri onu her yerde yaşayabilir kılıyordu. Bu kuşlar melodiyi andıran çok güzel sesler çıkarıyorlardı. Yolculuk boyunca gördüğüm tüm kuşlar eski İngiliz tanıdıkları. Örümcek kuşu, kiraz kuşu ve sakalar bana memleketimin yeşil alanlarını hatırlattı. Kale köyü civarında yaban keçilerinin görülebileceğini söylediler. Geniş düzlüklerde bir sürü mükemmel kuş sürüsünü geride bırakmıştık ki İngiltere de çoğunun nesli tükenmek üzereydi. Öyle ki İngiltere'deki sporcular ve çevreciler nesli tükenmek üzere olan bu kuşların arkalarından yas tutuyorlardı. Bu türler İngiliz türleri olmasa da aradaki fark güçlkle ayırt edilebiliyordu. Daha çok hindi sürüsünü andırıyorlardı”⁸¹.

Barkley, “Her tarafta acayip vahşi hayvanlar varken aç kalmayız.” ifadesiyle, Sandwith'in bu konudaki görüşlerine destek vermektedir⁸². Bu söz, bölgedeki zengin yaban hayatına dikkat çekmektedir.

⁸¹ Sandwith, age, s. 40-42.

⁸² Barkley, age, s. 343.

3. ESKİ GÜMÜŞHANE YERLEŞMESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Coğrafi Konum

Gümüşhane il merkezinde yer alan yeni şehrin batısında yer almaktadır. Eski Gümüşhane yerleşimi 40° 45' kuzey enleminde ve 39° 45' doğu boylamında yer almaktadır.

Şekil 6: Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) yerleşiminin konumu (Google Earth)

Tarih boyunca bölgedeki yerleşimin başlıca sebeplerinden biri olan Trabzon-Erzurum karayolu 19. yy'a kadar Eski Gümüşhane yerleşmesinden geçmekteyken, 19. yy ortalarında Yeni Şehir'in bulunduğu Harşit Vadisi'ne taşınmış, çeşitli yıllarda büyük onarımlar ve genişletme çalışmaları yapılmıştır⁸³. Gümüşhane, ulaşım açısından stratejik bir konuma sahiptir. Doğudan Bayburt yönünden gelen kara yolu, kuzeyde Zigana Geçidi üzerinden Trabzon'a bağlanmaktadır. Karayolu mesafeleri dikkate alındığında, Gümüşhane; Trabzon'a yaklaşık 100 kilometre, Bayburt'a 77 kilometre, Erzurum'a 202 kilometre, Erzincan'a 144 kilometre, Giresun'a 160 kilometre, Ankara'ya 753 kilometre ve İstanbul'a ise 1093 kilometre uzaklıktadır. Bu mesafeler, şehrin hem Karadeniz kıyılarına hem de iç bölgelere olan erişilebilirliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Eski Gümüşhane yerleşimi, günümüzde Yeni Şehir olarak adlandırılan yerleşim alanına, yaklaşık 4 kilometre uzunluğunda, ortalama 4 metre genişliğinde ve asfalt yüzeyli bir köy yolu ile bağlanmaktadır. Bu yol, Daltaban mevkiindeki Sanayi Sitesi ile otoparkın her iki yanından geçerek Trabzon-İran Transit Yolu'na bağlanmakta; buradan itibaren Eski Gümüşhane

⁸³ BOA, HRT 1877, 1895.

yerleşimini kat ederek Vank Manastırı ve Gözeler Köyü güzergâhı üzerinden Şiran-Gümüşhane bağlantısını sağlayan Karamustafa Vadisi'ne ulaşmaktadır. Bu güzergâh, bölgenin tarihî dokusu ile günümüz ulaşım ağı arasında işlevsel bir bağlantı kurmaktadır.

Şekil 7: Eski Gümüşhane'nin genel görünümü

3.2. Gümüşhane Yerleşiminin Tarihsel Gelişimi

Gümüşhane bölgesindeki ilk yerleşimin, Canca Kalesi çevresinde konumlanan ve etrafında madenlerin bulunduğu Canca'da başladığı bilinmektedir. Pontus ve Bizans dönemlerinde bölge, askeri ve ekonomik açıdan merkezi bir nitelik taşımaktaydı. Canca Kalesi'ne bağlı üç mahalleden oluşan yerleşim, günümüzde 150 civarında nüfusa sahip küçük bir köy olarak varlığını sürdürmektedir.

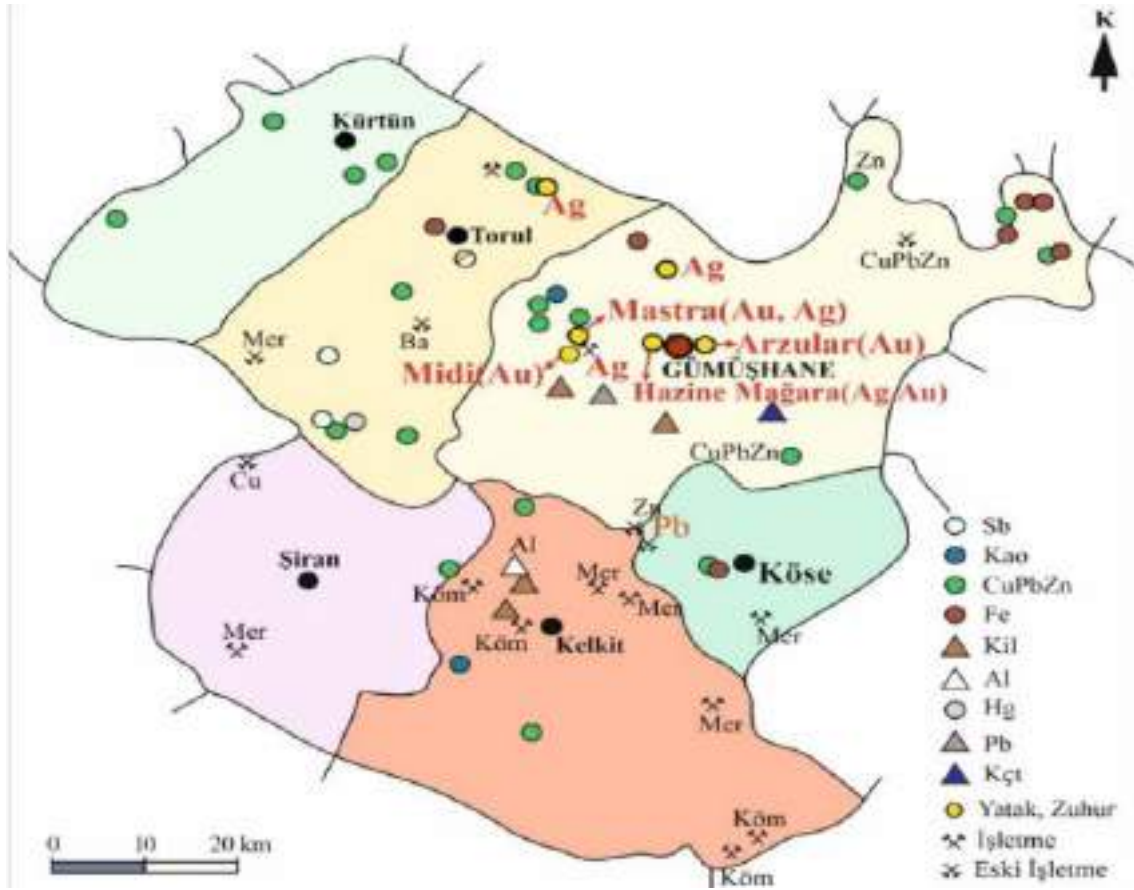
17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, kalede yalnızca sipahi kethüda yeri ve yeniçeri serdarlığının mevcut olduğunu kaydederek, eski yerleşimin büyük oranda terk edildiğini ortaya koymaktadır⁸⁴. Yerleşim, zamanla Canca'dan bugünkü Süleymaniye Mahallesi'ne taşınmıştır. Bu sürecin, 15. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılın ortalarında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Evliya Çelebi; Tam Metin Seyahatnâme, C. I-II, 1993.

Rivayete göre, Canca'da çalışan madencilerin odun temini için gittikleri bölgede terk edilmiş bir yapı olan Theodoros Şapeli'ni görmeleri ve ardından bu alanda gümüş madenlerine rastlamaları, yeni yerleşimin temelini oluşturmuştur.

1534 yılında İran Seferi sırasında bölgeden geçen Kanuni Sultan Süleyman'ın, Osmanlı hazinesine ciddi katkı sağlayan bu madenlerin yakınına bir cami ile birlikte elli hane inşa ettirmesi⁸⁵, yerleşimin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim mahalle de bu nedenle "Süleymaniye" ismini almıştır⁸⁶.

1580 yılında III. Murad'ın bölgeye yönelik maden reformları kapsamında, işletmelerin idaresini ağalardan alıp madencibaşılara devretmesi, madenciler için vergi muafiyetleri tanınması ve üretimi teşvik etmesiyle birlikte şehir, ekonomik açıdan canlanmış ve yoğun bir göç olarak büyüme sürecine girmiştir⁸⁷.

Şekil 8: Gümüşhane Maden Haritası (Sipahi'den)

⁸⁵ Şevket, 2001, s.106; Yüksel, 1997, s.23.

⁸⁶ Uslu Akagün, a.g.e.,1980.

⁸⁷ Dolu, 2010, s.18; Kandilaptis, 1931, s.32.

Şehrin yer değiştirme sebepleri olarak;

- Madenlerin işletilmesi için gerekli olan ağaç miktarının zamanla azalması, üretimi zorlaştırmıştır.
- Maden ocaklarının suyla dolması, çalışmaları aksatmış ve bazı ocakların kapatılmasına neden olmuştur.
- Madenciler, zamanla ağaların, vezirlerin ve sipahilerin baskısı altında çalışmak zorunda kalmış; bu durum, geçim sıkıntılarını artırmıştır.
- Yaşanan ekonomik sorunlar ve çalışma koşullarının ağırlaşması nedeniyle, bölgede yaşayan Rum halkının bir kısmı Rusya'ya göç etmeye başlamıştır.
- 1829 yılında Osmanlı-Rus Savaşı, bölgeyi olumsuz etkilemiş, halk üzerinde tedirginlik yaratmıştır.
- Aynı dönemde, Trabzon-Erzurum yolu şehrin 4 km güneyindeki Harşit Vadisi'nden geçirilmif; bu durum şehrin ticaret yolu üzerindeki önemini azaltmıştır.
- Zamanla bölgedeki hanlar yetersiz kalmış, bu nedenle Musalla Deresi'nin Harşit Çayı'na ulaştığı Dalbata bölgesine yeni hanlar yapılmıştır.
- 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, bölgedeki dağılma sürecini hızlandırmış, halkın büyük kısmı yerleşimi terk etmiştir.
- 16 Temmuz 1916 tarihinde Rus ordusu bölgeyi işgal etmiş, bu olayın ardından Müslüman halkın büyük bir bölümü göç etmiştir.
- Aynı dönemde bölgede Ermeni olayları yaşanmış ve sosyal yapı büyük ölçüde bozulmuştur.
- Tüm bu gelişmeler sonucunda, Eski Gümüşhane'deki nüfus Harşit Vadisi çevresine doğru kaymış ve bugünkü Yeni Gümüşhane'nin temelleri atılmıştır.

şekil 9: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sırasnda Erzurum'dan Göç Edenlerin Gümüşhane'den Geçmeleri (The İllustrated London News (July 21 1877-61)

3.3. Süleymaniye Yerleşiminin Mahalle Bazlı Yapılanması

1877 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Gümüşhane Sancağı'na bağlı, on tanesi Süleymaniye Mahallesi'nde olmak üzere, toplam on üç mahalle kaydedilmiştir⁸⁸. Süleymaniye Mahallesi'nde yer alanlar Ayana, Ayatodor, Cami-i Cedid, Cami-i Kebir, Cami-i Sagir, Çarşı, Ermeni, Hızırilyas, İstavroz ve Meryemana mahalleleridir. Bu mahalle isimleri, bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği de yansıtmaktadır. Müslüman mahallelerin yanı sıra Rum ve Ermeni mahalleleri de kentsel dokuda yer almakta, bu durum Osmanlı döneminde Gümüşhane'nin çokkültürlü yapısını gözler önüne sermektedir.

Kaynaklarda, mahallelerin bağlı oldukları kiliselere göre şekillendiği ve bu doğrultuda altı Rum mahallesinin bulunduğu, bunların dışında bir Ermeni mahallesi ile iki Türk mahallesinden daha söz edildiği belirtilmektedir⁸⁹. Bahsedilen mahalleler arasında Agios Georgios, Agios Stephanos (ya da Livadios), Panagias, Timios Stavros, Agios Theodoros ve Timios Prodromos yer almaktadır. Ermeni mahallesi olarak Agia Sophia, Türk mahalleleri olarak ise Ulu Cami ve Küçük Cami bilinmektedir. Mahalle isimlerindeki farklılıklar, Kandilaptis'in resmi mahalleler yerine kısmen bu mahallelerle örtüşen kilise bölgelerini listelemesinden kaynaklanmaktadır⁹⁰.

Şekil 10: Eski Gümüşhane Cami-i Kebir Mahallesi (Yıldız Albümü)

⁸⁸ Trabzon Vilayeti Salnamesi, H. 1293 / 1877, s. 434-435.

⁸⁹ Dolu, a.g.t., 2010, s. 22; Kandilaptis, 1911, s.175.

⁹⁰ Dolu, a.g.t., 2010, s. 22.

Şekil 11: Eski Gümüşhane Ermeni Kilise Mahallesi (Yıldız Arşivi)

Şekil 12: Eski Gümüşhane Hızır İlyas Mahallesi (Yıldız Arşivi)

4.KATALOG YAPILAR

4.1. Dini Yapılar (Cami ve Minareler)

Süleymaniye Mahallesi sınırları içerisindeki cami ve minare kalıntıları, Osmanlı mimarisinin yerel adaptasyonlarını yansıtan önemli arkeolojik ve yapısal örnekler teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında cami ve minareler başlığı altında Küçük Camii, Saray Cami Kalıntısı, Süleymaniye Cami, Cami-i Sagir Minaresi, Çarşı Camii Minaresi ve Dere Cami Minaresi incelenmiştir.

Mevcut kalıntılarda kullanılan moloz taş ve kesme taş örgü teknikleri, dönemsel inşaat yöntemlerine dair somut kanıtlar sunmaktadır.

Minare temelinde gözlemlenen kubbe kasmağı kalıntıları ve mukarnas detayları, yapının hem yapısal dayanıklılığı hem de süsleme öğeleri hakkında bilgi vermektedir.

Caminin kalıntıları arasında; tromp ve pandantif sistemlerinin izlerine rastlanmakta olup, bu unsurların varlığı yapının örtü sistemine ilişkin hipotezler geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Cephede yer alan sivri kemer açıklıklar ve taş söveler, yapının dönemsel estetik anlayışını ve işlevselliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kalıntılar üzerinde belirlenen sıva katmanları ve boya kalıntıları, iç mekan dekorasyonuna dair ipuçları sunmakta, mimari ve süsleme tekniklerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Yapısal deformasyonlar ve malzeme bozulmaları, zemin oturması ve çevresel etkiler nedeniyle oluşmuştur. Bu nedenle koruma ve restorasyon için detaylı jeoteknik incelemeler yapılmalıdır.

Bu bağlamda, Süleymaniye Mahallesi cami ve minare kalıntıları, Osmanlı kentsel mimarisinin yapısal-mekânsal organizasyonu ve malzeme kullanımını açısından detaylı bilimsel araştırmalar için öncelikli alanlar arasında yer almaktadır.

4.1.1.Küçük Cami

Katalog No: 1

Adı: Küçük Cami

Foto No: 13-25

Çizim No: 1

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarih ve 273 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin batısındaki yerleşim alanında, mevcut bahçeler içinde yer almaktadır (Şekil 13).

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: İnşa malzemesi olarak ağırlıklı olarak irili ufaklı moloz taşlar ve kısmen kesme taşlar kullanılmıştır. Moloz taşlar beden duvarları ve örtü sisteminde yer alırken, düzgün kesme taşlar pencere ve kapı sövelerinde, duvar köşe bağlantılarında, tromplarda ve tromp aralarına yapılan kemerlerin örgüsünde kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Cami, kare planlı bir yapıya sahip olup, üzeri kubbe ile örtülmüştür.

Mimari Özellikler: Yapının cephelerinde kullanılan duvar malzemeleri, ona genel olarak ağır ve sağlam bir görünüm kazandırmaktadır. Batı cephesi araziye yaslanarak inşa edildiği için burada herhangi bir açıklık bulunmamakta, sadece üst bölümü dışarıdan görülebilmektedir. Güney, kuzey ve doğu cepheleri ise benzer bir düzende tasarlanmıştır. Her üç cephede biri üstte, ikisi altta olmak üzere üçer pencere yer almakta; üstteki pencereler cephe ortasına konumlanmış ve yarım daire kemerlerle sonlandırılmıştır. Alt sıradaki pencereler daha büyük boyutlu olup düzgün kesme taş sövelerle çevrelenmiş ve üstlerine alınlıklar eklenmiştir.

Güney cephenin batı tarafındaki pencere alınlığı yarım daire kemerli iken, diğerlerinde sivri kemer kullanılmıştır. Tüm kemerler düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Güney cephedeki alt pencerelerde ise prizmatik lokmalarla birbirine bağlanmış demir şebekeler dikkat çeker.

Doğu cephede yapılan müdahaleler neticesinde, alt sıradaki güney penceresi dışa taşkın bir niş hâline getirilmiş, kuzeydeki pencere ise tamamen kapatılmıştır. Bugün her iki açıklık da ciddi tahribata uğramış durumdadır. Ayrıca, bu cephede pencere hizasında sıralanmış kare kesitli lentolara ait izler görülmektedir.

Yapıya giriş, kuzey cephenin ortasına, mihrapla aynı ekseninde yerleştirilmiş olan kapıdan sağlanır. Bu açıklık, düzgün taş söveler ve yarım daire kemerle çevrelenmiştir. Kapı, ayrıca

duvar yüzeyinden hafifçe geriye çekilmiş olup, üstü tahfif kemeriyle vurgulanmıştır. Bu kemerin üzerinde, düzgün kesme taşlarla çerçevelenmiş dikdörtgen bir kitabelik nişi yer almakta; hemen batısında ise daha küçük boyutlu, kaba taşlarla örülmüş ikinci bir niş görülmektedir. Her iki kitabenin yazıtı günümüze ulaşmamıştır.

Kapının iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen pencerelere ek olarak, büyük kitabeliğin üzerinde küçük ve yarım daire kemerli bir başka pencere bulunmaktadır. Kubbenin alt kenarı, kalın silindirik bir profille sınırlandırılmıştır. Kubbe geçişi, dört cephede tromplar aracılığıyla sağlanmış; bu trompların üzerine oturan yarım daire kemerlerle sekizgen bir geçiş yüzeyi oluşturulmuştur. Bu yapı düzeniyle hizalı olarak, kuzey, doğu ve güney cephelerde kubbe aksına denk gelen kemerli pencereler açılmıştır. Duvarların alt kısmında ise daha geniş ve simetrik şekilde yerleştirilmiş pencere açıklıkları yer alır.

İç mekânda, yer yer sıva ve beyaz badana izleri görülmektedir. Bu durum, geçmişte yapının tamamen sıvalı olduğunu göstermektedir. Taşıyıcı duvarlar, tromplar ve kubbe moloz taşlarla örülmüş; pencere ve kapı açıklıkları ile kubbe eteğinde ise düzgün kesme taş tercih edilmiştir.

Mihrap, girişin tam karşısında, harimin güney duvarında konumlanmıştır. Yarım daire planlı bir niş formundaki mihrap, yapının az sayıdaki taş süslemelerinden biridir. Özenle kesilmiş gri taşlarla inşa edilen bu bölüm, ince profilli bordürlerle çerçevelenmiş ve kareye yakın dikdörtgen bir görünüm kazanmıştır. Mihrap nişinin batısında ise ikinci bir dikdörtgen niş yer almaktadır.

Süsleme: Mihrap kavsarası, yukarıya doğru daralan ve sivri bir yarım kubbe biçimindedir. Alt sınırı, yatay bir silme ile belirginleştirilmiştir. Bu silme, yanlara doğru uzanarak mihrap çerçevesinin içteki profilli bordürünü kesmekte ve dış bordürle birleşmektedir. Silmenin altında yer alan düzgün kesme taş yüzeylere, kaide üzerine oturtulmuş beş adet alem motifi işlenmiştir. Bu motifler, yüzeysel kabartma tekniğiyle ve kaş kemerli çerçeveler içerisinde tasvir edilmiştir. Kavsara bölümü, yukarıya doğru daralan beş kademe halinde düzenlenmiş mukarnas dizileriyle hareketlendirilmiştir. En alt ve en üst kademelerde ikişer sıra mukarnas yer alırken, ortadaki üç sırada farklı süsleme unsurları kullanılmıştır: Üçüncü sırada üç adet gülbezek, dördüncü sırada ise dairesel çerçeveler içine alınmış üç çarkıfelek motifi bulunmaktadır. Mihrap aksının merkezinde bir alem kabartması yer alır; bu motifin iki yanında ve kavsaranın üst kısmında simetrik biçimde düzenlenmiş sekiz rozet kabartması görülür.

Rozetler, stilize edilmiş sekiz yapraklı çiçek formlarındadır. Bunların alt sırasındaki örneklerde çarkıfelek motifleri, üsttekilerde ise altıgen çerçeveler içine yerleştirilmiş yıldız biçimli dilimler işlenmiştir. Kavsaranın en dar bölümünü oluşturan üst kademenin köşelerine yerleştirilen

rozetler, üst sıradaki büyük rozetlerle aynı boyuttadır ve çevresi zikzak bordürle çerçevesi sekiz yapraklı çiçek motiflerinden oluşur⁹¹.

Tarihçesi: Caminin inşa tarihi, banisi ve mimarı hakkında bilgi edinebileceğimiz kitabesi halen yerinde bulunmadığı⁹² gibi, yapının geçirdiği tadilat veya onarımlara dair resmi belge veya arşiv kaydı da şu aşamada elde bulunmamaktadır⁹³.

Doğu cephedeki izler, bitişik bir yapının varlığına işaret eder. Kapatılmış pencereler, kiriş oyukları ve ahşap kalıntıları, bu yapının yaklaşık yirmi yıl önce yıkıldığını düşündürmektedir. Bulgular, yapıyla uyumlu ek işlevli bir bölüm olduğu düşünülmektedir. Çeşitli araştırmacılar tarafından⁹⁴ farklı dönemlere tarihlendirilen bu yapının, şehirdeki imar ve iskân faaliyetlerinin gelişim süreci ile plan şeması ve mimari özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, 17. yüzyıla ait olduğunu varsaymak mümkündür.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan Küçük Cami, kare planlı, tek kubbeli ve tamamen taş malzeme ile inşa edilmiş bir mahalle camisidir. Yapının en dikkat çekici özelliği, tromp sistemiyle sekizgen kasnağa geçiş sağlayan kubbesidir. Bu sistem, küçük ölçekli camilerde rastlanan teknik çözümler arasında yer alır. Sivri kemerli pencere ve kapı açıklıkları ile mukarnas bezemeli mihrap, yapının taş işçiliğindeki özeni gösterir. Cepheelerde süsleme sınırlı tutulmuş, sadelik ön planda bırakılmıştır.

Karadeniz Bölgesi'ndeki kırsal camiler, özellikle Trabzon ve çevresinde ahşap malzemenin yaygın kullanımıyla dikkat çeker. Örneğin, Çaykara'daki Taşören Merkez Camii ve Hacı Ömer Camii, taş zemin üzerine yükselen ahşap gövdeye sahip olup, iç mekânda ahşap sütunlar, boyalı süslemeler ve oyma mihraplarıyla öne çıkar. Bu camilerde bağdadi kubbe veya düz tavan çözümleri tercih edilmiştir.

Süleymaniye Küçük Cami, malzeme kullanımı bakımından bu örneklerden ayrılır. Ahşap yerine tamamen taş kullanılması, yapıyı bölgedeki çoğu kırsal camiden farklılaştırır. Ancak

⁹¹ Hacıahmetoğlu, a.g.t., s.26.

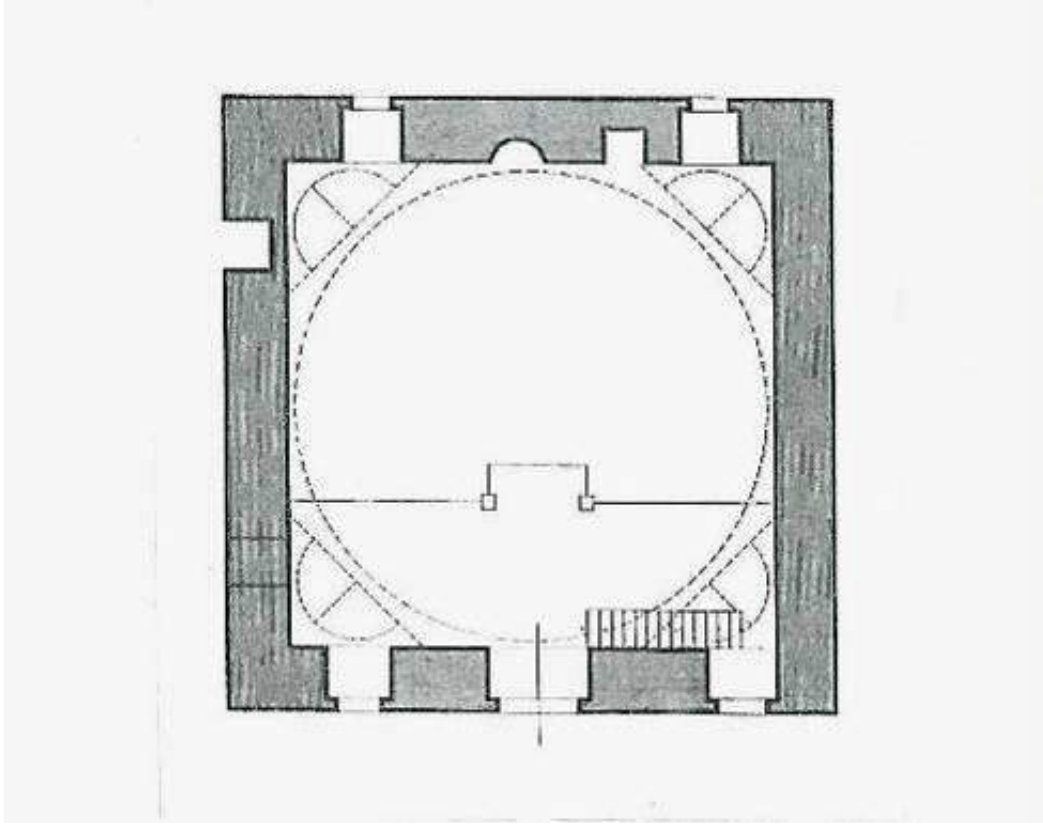
⁹² Kuzey cephedeki kapı üzerinde dikdörtgen şekilli bir kitabelik yer almaktadır.

⁹³ Hacıahmetoğlu, a.g.t., s.22.

⁹⁴ Eserin inşa tarihiyle ilgili olarak literatürde farklı araştırmacıların çeşitli görüşleri bulunmaktadır. Sabri Özdin (1997) ve Coşargül Gürer (1982), yapının 12. yüzyılın ilk yarısında, Danişmendli Melik Gazi'nin (1104–1134) bölgeyi fethetmesiyle eşzamanlı olarak inşa edildiğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde, Murat Sarihan da yapının 12. yüzyıl ortalarına tarihlenmesi gerektiğini savunarak bu yaklaşımı desteklemektedir. Buna karşın, Gülyüz Uslu Akagün (1982), yapı planının tipolojik özelliklerine dayanarak eserin 1330–1433 yılları arasında tamamlanmış olabileceğini belirtmektedir. Salih Çubukçu (1990) ise inşa tarihini daha geç bir döneme, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başları arasına yerleştirmektedir. Bu farklı yaklaşımlar, yapının kesin inşa tarihinin belirlenmesinde mevcut belgesel ve mimari verilerin yetersizliğinden kaynaklanan güçlükleri açıkça ortaya koymaktadır. Hacıahmetoğlu, a.g.t., s.22.

ölçek, plan tipi (kare plan), ibadet alanının sadeliği ve mahalli kullanım açısından bu camilerle ortaklık gösterir.

Teknik olarak değerlendirildiğinde; Küçük Cami’de kubbeye geçişte tromp, Karadeniz camilerinde ise ahşap geçiş ya da düz tavan tercih edilmiştir. Süsleme programı açısından ise taş mihrap detaylarıyla Küçük Cami sade bir üsluba sahipken, Karadeniz ahşap camilerinde kök boya ve oyma süslemeler yaygındır.

Çizim 1: Caminin özgün zemin kat planı (Uslu, 1980)

Şekil 13: Küçük Camii'nin konumu

Şekil 14: Küçük Cami'nin 1960'lara ait görüntüsü (Gülyüz Akagün Uslu Arşivi)

Şekil 15: Küçük Cami'nin 1980'lerde görüntüsü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 16: Küçük Cami restorasyon sonrası

Şekil 17: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 18: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 19: Küçük Camii dış cephesinin genel görünümü

Şekil 20: Giriş kapısı

Şekil 21: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 22: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 23: Küçük Camii iç cepheden kubbenin görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 24: Küçük Camii iç cephesinin genel görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 25: Küçük Camii mihrabı (Karadeniz Kültür Envanteri)

1.4.2. Saray Camii Kalıntıları

Katalog No: 2

Adı: Saray Camii⁹⁵ Kalıntıları

Foto No: 26-27

Çizim: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Tescil edilmemiştir.

Bulunduğu Yer: Hükümet Konağı ve Suluhan duvar kalıntılarının doğusundaki yolun alt kısmında Vakıf Bahçesi'nin içindedir.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yıldız Albümü ve diğer arşiv fotoğrafları incelendiğinde yapının özgün beden duvarlarının moloz taş ile yığma tekniğinde örüldüğü anlaşılmaktadır.

Plan Özellikleri: Yapı günümüze ulaşmadığı için planı hakkında bilgi verilememektedir.

Mimari Özellikler: Yapının yalnızca zemin kat duvarlarının bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Yıldız Albümleri ve diğer eski fotoğraflardan anlaşıldığı üzere beş metreyi geçen arazi eğimi dolayısıyla yapıya giriş ahşap dikmeler üzerine oturan ve üç tarafı açık son cemaat yerinin doğu tarafındadır⁹⁶. Yıldız Albümü'nde yer alan fotoğrafta minare yer almamaktadır. Ancak kaynaklarda ana kat duvarları hımmiş, minaresi ahşap, kırma çatı kaplaması alaturka kiremit olduğu aktarılmıştır⁹⁷.

Süsleme: Süsleme unsurları hakkında bilgi verilememektedir.

Tarihçesi: Yapının inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan Saray Camii kalıntısı, Osmanlı dönemine ait dini yapıların taşrada nasıl biçimlendiğini ortaya koyan, bugün yalnızca izleri üzerinden okunabilen önemli bir örnektir. Yapının fiziksel varlığı büyük oranda tahrip olmuş olmakla birlikte, mevcut temel kalıntıları ve yapı izleri, caminin orijinal planlaması ve yapım süreci hakkında bazı veriler sunmaktadır.

⁹⁵ Halk arasında Osmanağa Camii olarak da bilinmektedir. Kemal San'ın aktardığı bilgiye göre, konumu itibariyle Hükümet Konağı yakınında yer alması ve genellikle memurların burada namaz kılmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığı bilinmektedir (San, K., 1990, s.79).

⁹⁶ Dolu, Y. B., a.g.t., 2010, s.52.

⁹⁷ San, K., a.g.e.,1990, s 79.

Yapının temel izlerinden, tek mekânlı harim ve ona bitişik son cemaat yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu plan tipi, Osmanlı taşra camilerinde sıkça rastlanan ve işlevsellik esasına dayanan bir kurguya işaret eder. Kalıntılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, yapının beden duvarlarında moloz taş, muhtemelen köşe ve pencere açıklıklarında ise daha düzgün kesme taş kullanıldığı düşünülmektedir. Bu da yapıdaki malzeme çeşitliliğinin, işlevsel alanlara göre farklılaştığını ve yerel taş işçiliğinin yapıya uygulandığını göstermektedir.

Caminin büyük ölçüde yıkılmış olması nedeniyle süsleme ve iç mekân düzenlemelerine dair bilgi sınırlıdır. Ancak benzer dönem yapılarıyla karşılaştırıldığında, Saray Camii'nin sade bir iç mekâna sahip olduğu ve bezemenin büyük olasılıkla alçı mihrap, ahşap tavan işçiliği ya da sınırlı kalem işi süslemelerle sınırlı kaldığı tahmin edilebilir.

Bugün yalnızca temel seviyesinde görülebilen duvar kalıntıları, yapının özgün formunun ve mahalle içerisindeki konumunun ortaya çıkarılmasında önemli bir izlek sunmaktadır. Caminin konumu itibarıyla yerleşim içindeki merkezi rolü ve mahalle halkının günlük dini yaşantısındaki önemi büyüktür. Bu nedenle, Saray Camii sadece bir ibadet mekânı olarak değil, Süleymaniye Mahallesi'nin sosyal dokusunu biçimlendiren yapısal unsurlardan biri olarak da değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Saray Camii kalıntısı; yerel malzeme kullanımı, tipik taşra cami planlaması ve sadeliğe dayalı mimari anlayışıyla, Gümüşhane kent tarihinin dini mimari mirası açısından anlamlı bir örnek teşkil eder. Yapının mevcut durumu, belgelenmesi ve mimari izlerinin korunarak tanıtılması açısından önem arz etmektedir.

Şekil 26: Saray Camii'nin 1890 yılına ait görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 27: 2010 yılına ait zemin kat duvarları (Y. B. Dolu'dan)

1.4.3.Süleymaniye Camii

Katalog No: 3

Adı: Süleymaniye Camii⁹⁸

Foto No: 28-46

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: -

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nin merkezinde, bölgeden geçen yolların kesişim noktasında yer almaktadır. Doğuya doğru eğimli bir arazinin düzeltilmiş bir alanı üzerine inşa edilmiştir.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının inşasında düzgün kesme taş, düzensiz kesme taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Düzgün kesme taş; beden duvarlarının köşelerinde, kat silmesinde, kapı ve pencere sövelerinde, minare kaidesinde ve mihrapta tercih edilmiştir. Düzensiz kesme taş ise duvarlarda kullanılmıştır. Ahşap malzeme ise düz dam örtüsünde, taşıyıcı sistemde, mahfilde ve son cemaat yeri balkonunda uygulanmıştır.

Plan Özellikleri: Cami, son cemaat yeriyle birlikte boyuna dikdörtgen planlıdır.

Mimari Özellikler: Son cemaat yeri doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır, önü açık ve iki katlı olarak tasarlanmıştır. Batı ve doğu yönleri duvarla sınırlanmış, kuzey cephesi açık bırakılarak seyirlik bir balkon havası kazandırılmıştır. Alt ve üst katlar, dört adet kare kesitli ayakla taşınmakta; bu ayakların ikisi duvara bitişik, diğer ikisi bağımsızdır. Batı cephedeki taş merdivenle üst kata çıkılmakta, ahşap korkuluklarla çevrelenen balkon, üç yönden duvarla bütünleşmektedir.

Yapının içi düz ahşap tavanla örtülüdür. Bu tavan, taş kaideler üzerine oturan toplam 16 ahşap ayakla taşınır. Ayakların dördü bağımsız silindirik formda, diğerleri ise kare kesitli ve duvara bitişiktir. Üst örtü dışarıdan bakıldığında dört yöne eğimli kırma çatıyla tamamlanmıştır. Minare, doğu cephenin güney ucunda yer alır. Kare planlı, kesme taş kaideli minarenin köşeleri pahlanmıştır. Kaidenin üzerinde sekizgen pabuç, onun üzerinde ise sarı sıvalı dairesel gövde

⁹⁸ Arşiv belgelerinde (BOA), caminin adı Süleymaniye Camii olarak geçmekte, halk arasında ise Sultan Süleyman Camii, Cami-i Kebir ve Ulu Camii olarak da anılmaktadır.

yükselir. Gövdede küçük ışık delikleri ve sade, nişli şerefe altı yer alır. Petek kısmı daha ince ve silindirik olup, sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Konik külah ise kurşunla kaplanmıştır.

Pencereler, batı hariç tüm cephelerde iki katlı olarak düzenlenmiştir. Üst ve alt kattakiler aynı boyutlardadır ve duvar yüzeyinden taşkın şekilde yerleştirilmiştir. Genellikle basık kemerli ve sade olan bu açıklıklar, kuzey cephenin üst sırasında yarım daire kemerli olarak karşımıza çıkar. Doğu cephede altı pencere harime, ikisi ise son cemaat yerine açılmaktadır. Batı cephenin alt kısmı toprak seviyesine gömüldüğü için penceresizdir; üstte ise doğu cephenin düzeniyle simetrik üç pencere bulunur. Güney cephede beş pencere yer alır: Alt sırada mihrap ekseninin iki yanında, üst sırada ise üç pencere simetrik olarak dizilmiştir. Kuzey cephede, harim kapısı ortada ve basık kemerlidir; üstünde kadınlar mahfiline açılan daha dar ve yarım daire kemerli bir kapı yer alır. Her iki kapının yanlarında birer pencere bulunmaktadır. Üst sıradaki açıklıklar düz lentoludur.

Portal, mihrap aksına yerleştirilmiştir. Renkli taşlarla örülmüş ve cepheden hafifçe çıkıntılı olarak tasarlanmıştır. Basık kemerli giriş, yan yana iki sade silme ile çerçevelenmiştir.

Harim, oldukça aydınlık bir iç mekâna sahiptir. Toplam 21 pencere ile doğal ışık alır. Tavanı destekleyen ayaklar, güney duvarına dik ve paralel uzanan üç yarım daire kemerle birbirine bağlanmıştır. Duvarlar düz sarıya boyanmış, bazı yüzeylerde hat süslemeleri yer almaktadır.

Kadınlar mahfili, harimin kuzeyinde, son cemaat yerinin üst katında yer alır. Ayaklar üzerine oturan bu bölüm, harime üç kemerle açılır. Mahfil altındaki zemin, daha yüksek seviyede bırakılmıştır.

Geçirdiği Onarımlar: Cami günümüze gelinceye kadar birçok onarımdan geçmiş hatta 19. yüzyılın sonlarında yıkılmaya yüz tuttuğundan yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle yeniden inşa ve onarımlar nedeniyle orijinal özelliklerinin bir bölümünü kaybetmiştir. Son olarak 2006 ve 2016 senelerinde yenileme çalışmaları yürütülmüştür. 2006 yılında gerçekleştirilen onarımda, caminin içi ve son cemaat yeri yenilenmiş, avlusuna tuvaletler ve gasilhane yaptırılmıştır⁹⁹.

2016 yılında gerçekleştirilen yenileme çalışmalarında, caminin iç duvarlarına hat sanatıyla yazılar eklenmiş, tabandaki ahşap kaldırılarak yerine ısıtma sistemi ile birlikte beton dökülmüştür. İç mekânda bulunan sütunlar ahşap kaplama ile kaplanmış, halılar yenilenmiş, minber ve mihrap değiştirilmiştir. Ayrıca, caminin ortasında yer alan mihrap duvar ile birleştirilerek mekânda bütünlük sağlanmıştır.

⁹⁹ Yurttaş 2007: 61.

Caminin tamiratları ile ilgili bilgilere Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarından ulaşılmaktadır. 2 Şubat 1856 tarihinde Gümüşhane Meclisi tarafından gönderilen mazbatada Sultan Süleyman Han Cami'nin yıkılmaya yüz tuttuğu, bu nedenle cemaatin aşırı derecede zorlandığı, yapılan keşifte 100.000 kuruş masrafla cami ve çevresindeki yapıların tamiratının gerçekleştirilebileceği, şimdi tamir edilmez ise ileride tamamen yıkılacağı, Gümüşhane kasabasının Ayasofyası konumunda olan bu caminin hiç olmazsa 50.000-60.000 kuruş gönderilirse elbirliğiyle onarımına başlanacağı belirtilmektedir¹⁰⁰.

Mayıs 1862 tarihinde Gümüşhane'den Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılan yazıda Sultan Süleyman Cami'nin tamir, onarım ve kuvvetlendirmesine dair talepte bulunulduğu anlaşılmaktadır¹⁰¹.

Ocak 1887 tarihinde Gümüşhane Mutasarrıflığı İdare Meclisi tarafından yazılan mazbatada Sultan Süleyman Han Cami'nin yıkılmaya yüz tuttuğu, bu nedenle yeni baştan imar ve inşasına dair padişah tarafından irade verildiği ifade edilmektedir. Yazının devamında caminin resim ve haritası gereğince memur ve yardımsever ahalinin de yardımlarıyla kasabadaki Dere Cami, Küçük Cami ve Çarşı Cami ile birlikte yeni baştan inşa edildiği belirtilmektedir¹⁰².

28 Eylül 1891 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Sadaret'e yazılan yazıda Sultan Süleyman Han Caminin yeniden inşasıyla ilgili yapılan keşif gereği mecdi 19 kuruş hesabıyla 41.900 kuruş harcanarak yeniden inşa edilmesi ve inşaat tamamlandığında keşifnamesinin daha sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesi, inşaatın yapımı esnasında mahalli Evkaf müdürü, meclisi-i idare azasından ve erbab-ı vukufdan birer kişinin de bulunması, inşaat masraflarının dapadişah hazretlerinin kişisel hesabında bulunan 1 milyon 43.900 küsur kuruştan karşılanması talep edilmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bu teklifi Sadaret tarafından padişaha sunulduktan sonra kabul edilerek gereğinin yapılmasına karar verilmiştir¹⁰³.

Aralık 1899 senesinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılan yazıda Sultan Süleyman Han Cami'nin 41.900 kuruş harcanarak yeniden inşası için mecdi 20 kuruş hesabıyla 17.631 kuruşun daha harcanmasına izin verilmesi istenmektedir. Sultan Süleyman Cami eskiden beri şamdanlar ile aydınlatılmış olduğu halde şamdanların bazıları kullanılamayacak derecede eskidiği, geri kalanlarıyla da caminin aydınlatılmasının mümkün olmadığı, bu nedenle eskisi değiştirilmek üzere 20 mum ve 1 petrol lambası yakılacak bir avize, hasır, tarih taşı, hat levhası satın alınarak gönderilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yazıda talep edilen eşyaların ölçüleri,

¹⁰⁰ BOA, MVL: 296/26.

¹⁰¹ BOA, A. MKT. NZD: 388/91

¹⁰² BOA, Y. MTV: 107/24.

¹⁰³ BOA, İ. ŞD: 111/6653.

uzunluğu, genişliği ve yüksekliğine dair gönderilmiş olan iki adet defterde yazılı vasıflara nazaran eşyalardan avize için 13.000, tarih taşı için 400, hat levhası için 2.200, hasır için 300 ve bunların mahalline nakli için 500 kuruş olmak üzere toplam 5.400 kuruş harcanması gerektiği belirtilmiştir. İnşaatın tamamlanması için harcanması zorunlu görülen yukarıda zikredilen 17.631 kuruştan akçe farkı olan 881 kuruş 20 paranın çıkarılarak geri kalan 16.809,5 kuruş eşya için tahmin edilen 5.400 kuruşun ilavesiyle hepsinin toplamı 22.209,5 kuruş olduğu bildirilmektedir. Bu paranın mahalli hasılat vakfiyesinden olmak üzere geçen 1900 tarihli Evkaf-ı Hümayun Bütçesi'nden harcanmasına izin verilmesi talep edilmektedir. Yazının sonunda caminin yeniden inşasıyla ilgili 5 Aralık 1895 ve 24 Ağustos 1898 tarihli iki adet yazı yazıldığı ancak bu yazılarla ilgili padişahın herhangi bir iradesinin tebliğ edilmediği, bu nedenle de durumun bu kez Trabzon Vilayeti İdare Meclisi'nden mazbatayla tekid edildiği belirtilmektedir¹⁰⁴.

Ağustos 1907 tarihli belgede ise caminin aydınlatma masrafları için Gümüşhane Mal Sandığı'ndan aylık 150 kuruşun ödenmesine dair izin talep edilmektedir¹⁰⁵.

Konuyla ilgili belgelere bakıldığında, Gümüşhane İdare Meclisi'nin caminin sorunlarıyla yakından ilgilendiği görülmektedir. Küçük maliyetli işlemler, özellikle aydınlatma gibi giderler, mal sandığından karşılanmaya çalışılmış, ancak büyük çaplı tamiratlar gerektiğinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne müracaat edilerek onarım masraflarının karşılanması için girişimlerde bulunulmuştur.

Süsleme: Mihrap, portal ekseninde simetrik olarak yerleştirilmiş iki pencere arasında bulunan beş kenarlı çokgen formunda bir niştir (Şekil 32). Gri renkli muntazam kesme taştan inşa edilen mihrap, caminin süsleme öğelerine sahip tek yüzeyidir. Sade tutulmuş iki silme ile mihrap nişi çerçevelenmiştir. Mihrabın üzerinde 1901 senesinde Salih adında bir hattat tarafından yazıldığı belirtilen ayet kitabesi bulunmaktadır. Caminin içinde 1881, 1868, 1874 ve 1900 tarihli olan kiblegâhlar yer almaktadır¹⁰⁶.

Kavsara, beş kademeli bir düzenle yukarıya doğru daralarak son bulur. İlk sırada yan yana dizilmiş yarım daire formlar yer alırken, ikinci kademe süslemesiz bırakılmıştır. Üçüncü kademe yatay olarak ikiye ayrılmış ve her bölüme stilize su motifleri işlenmiştir. Dördüncü sırada ise yüzey dikey olarak ikiye bölünmüş, her bölüm boş kaş kemerli bir çerçeve içerisine alınmış altı kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Beşinci ve son kademe herhangi bir motif kullanılmadan sade biçimde yükselir; tepe noktasında ise çift yüzlü baltayı andıran özgün bir

¹⁰⁴ BOA, İ. EV: 24/39.

¹⁰⁵ BOA, ŞD: 432/25.

¹⁰⁶ Yurttaş 2007: 61-62.

bezeme yer alır. Kavsaranın köşe alanları, kemerli panolar içine alınmış gülbezek motifleriyle zenginleştirilmiştir.

Tarihçesi: Yapıya ait kesin inşa tarihini belirten herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak çeşitli yayınlar ve arşiv belgeleri, bu alanda ilk caminin Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle inşa edildiğini göstermektedir. Günümüzde ayakta olan caminin ise, bu ilk yapının yıkılmasının ardından 1898–1899 yıllarında inşa edildiği düşünülmektedir. Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve 1317 Hicrî / 1899 Miladî tarihli belgelerde (Dosya No: 24, 2243, 2272), yeniden inşa edilen camiyle ilgili eksiklerin tamamlanması, bazı masrafların karşılanması ve hademe görevlendirmesi gibi hususlar yer almaktadır. Bu belgeler, yapının muhtemelen bu tarihlerde veya kısa bir süre önce tamamlandığına işaret etmektedir.

Ayrıca, halk arasında caminin Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi sırasında bu bölgeden geçerken, gümüş madenlerinin bulunduğu alanda yerleşim kurulmasını emretmesi üzerine inşa edildiğine dair güçlü bir inanış da mevcuttur¹⁰⁷.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Plan açısından değerlendirildiğinde, Sultan Süleyman Camii ile Bayburt Ulu Camii arasında temel biçimsel benzerlikler bulunmakla birlikte, mekânsal kurguları farklılık gösterir. Her iki yapı da dikdörtgen plan şemasına sahip olmakla beraber, Bayburt Ulu Camii'nde çok ayaklı nef düzeni öne çıkarken, Sultan Süleyman Camii'nde bu kurgu yerini ahşap direklerle taşınan tek nefli, sade bir iç mekâna bırakır. Torul Maarif Camii ise plan bakımından kareye yakın oranlarıyla ayrışır; Kelkit Ulu Camii ise yüksek kasnaklı kubbesiyle dikdörtgen planı farklı bir örtü sistemiyle yorumlayarak klasik şemadan sapar.

Malzeme kullanımı bakımından tüm yapılar yerel taş mimarisi geleneğine bağlı kalmış, kesme ve moloz taş kombinasyonu temel yapı malzemesi olarak tercih edilmiştir. Sultan Süleyman ve Torul camilerinde taşıyıcı sistemin bir kısmı ahşap direklerle çözülmüştür. Bayburt Ulu Camii'nde ise özellikle minarede tuğla ve çini malzemenin birlikte kullanımı dikkat çeker. Kelkit Ulu Camii'nde ise çağdaş müdahaleleri yansıtan betonarme saçaklar ve kurşun kaplı kubbe gibi malzeme uygulamaları, yapının geç dönem restorasyon izlerini ortaya koyar.

Teknik açıdan Sultan Süleyman Camii, kırma çatılı ve düz tavanlı örtü sistemi ile Osmanlı taşra mimarisinde sıkça karşılaşılan erken dönem cami tipolojisinin karakteristik bir örneğini sunar. Buna karşın Bayburt Ulu Camii'nin çok ayaklı nef düzeni ve mihrap önü kubbesi, Selçuklu etkilerini yansıtan daha gelişkin bir mekânsal anlayışı ortaya koyar. Kelkit Ulu Camii'nde görülen yüksek kasnaklı ana kubbe, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi mimari

¹⁰⁷ Şevket, 2001, s.106; Yüksel, 1997, s.23.

eğilimlerine işaret ederken; Torul Maarif Camii'nin merkezde konumlanan küçük kubbesi ve yan sahnelerdeki tonoz örtüler, geleneksel ile yenilikçi çözümler arasında bir geçiş modelini temsil eder.

Bu karşılaştırmalı değerlendirme, Sultan Süleyman Camii'nin, Doğu Karadeniz'in kırsal cami mimarisi içerisinde "kırma çatılı, ahşap direkli" yapım geleneğinin en olgun örneklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı coğrafyada yer alan diğer camilerde ise benzer malzeme tercihleri korunmakla birlikte, plan ve örtü sistemlerinde farklı arayışlara yönelindiği; özellikle çok ayaklı, merkezî kubbeli ya da tonoz-kubbe bileşimli çözümlerle yerel üslubun çeşitlendiği gözlemlenmektedir.

Şekil 28: Sultan Süleyman Han Camii konumu

Şekil 29: Camiinin 1890'larda görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 30: Camiinin 20. yy başında görünümü (Güneri Kadirbeyoğu Arşivi)

Şekil 31: Camiinin 1953'te görünümü (Kostas Papadopoulos Arşivi)

Şekil 32: Caminin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 33: Camiinin günümüzde görünümü

Şekil 34: Minare kaidesinin görünümü

Şekil 35: Minarenin genel görünümü

Şekil 36: Camiinin doğu cephesi

Şekil 37: Camiinin batı cephesi

Şekil 38: Son cemaat yeri

Şekil 39: Son cemaat yeri üst kat görünümü

Şekil 40: Portal

Şekil 41: Harimin üst örtüsü

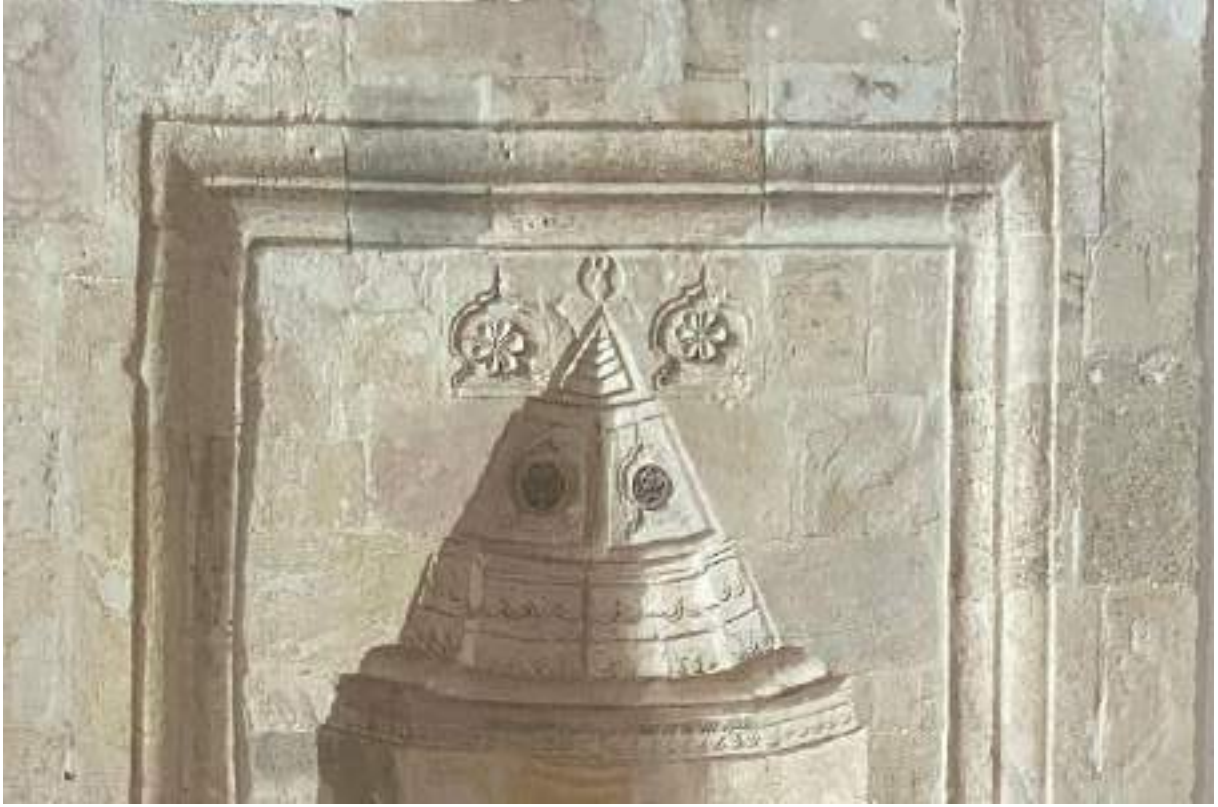
Şekil 42: Harim

Şekil 43: Harim genel görünüm

Şekil 44: Mihrap

Şekil 45: Mihrap detay

Şekil 46: Minber

4.1.1.4. Cami-i Sagir Minaresi

Katalog No:4

Adı: Camii Sagir Minaresi¹⁰⁸

Foto No: 47-51

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarih ve 273 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, Çaput Hamamı'nın kuzeyinde yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapı malzemesi düzgün kesme taş olan minare, yığma yapı tekniğinde yapılmıştır.

Plan Özellikleri: Minare sırasıyla kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külâh ve aleminden oluşmaktadır.

Mimari Özellikler: Minarenin kaidesi sekizgen formludur. Pabuç kısmından çokgen gövdeye geçilmektedir. Külâh kurşun malzeme ile kaplıdır. Kaidede sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Minare tek şerefelidir.

Minare hakkında kaynaklarda yer alan bilgilere göre özgün yapının ana gövdesi sekizgen bir kaide üzerine oturmaktadır. Kaide, gövde ve şerefe yeşil renkli yerel kesme taşı, gövdenin külâha yakın kısmı tuğla yığma olarak yapılmış, dış cephesi çoğunlukla dökülmüş olan kireç ile sıvanmıştır. Külâha yakın bölümler, külâh ve şerefe parmaklıklarının bir kısmı yok olmuştur¹⁰⁹. 2005 yılında geçirilen restorasyon ile yapı özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Süsleme: Minareye ait süsleme unsurları hakkında detaylı bilgi sunulamamaktadır.

Tarihçesi: Yapının kitabesi çalınmasından dolayı tarih okunamamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde yer alan kayıtlara göre minare 2005 yılında restore edilmiştir.

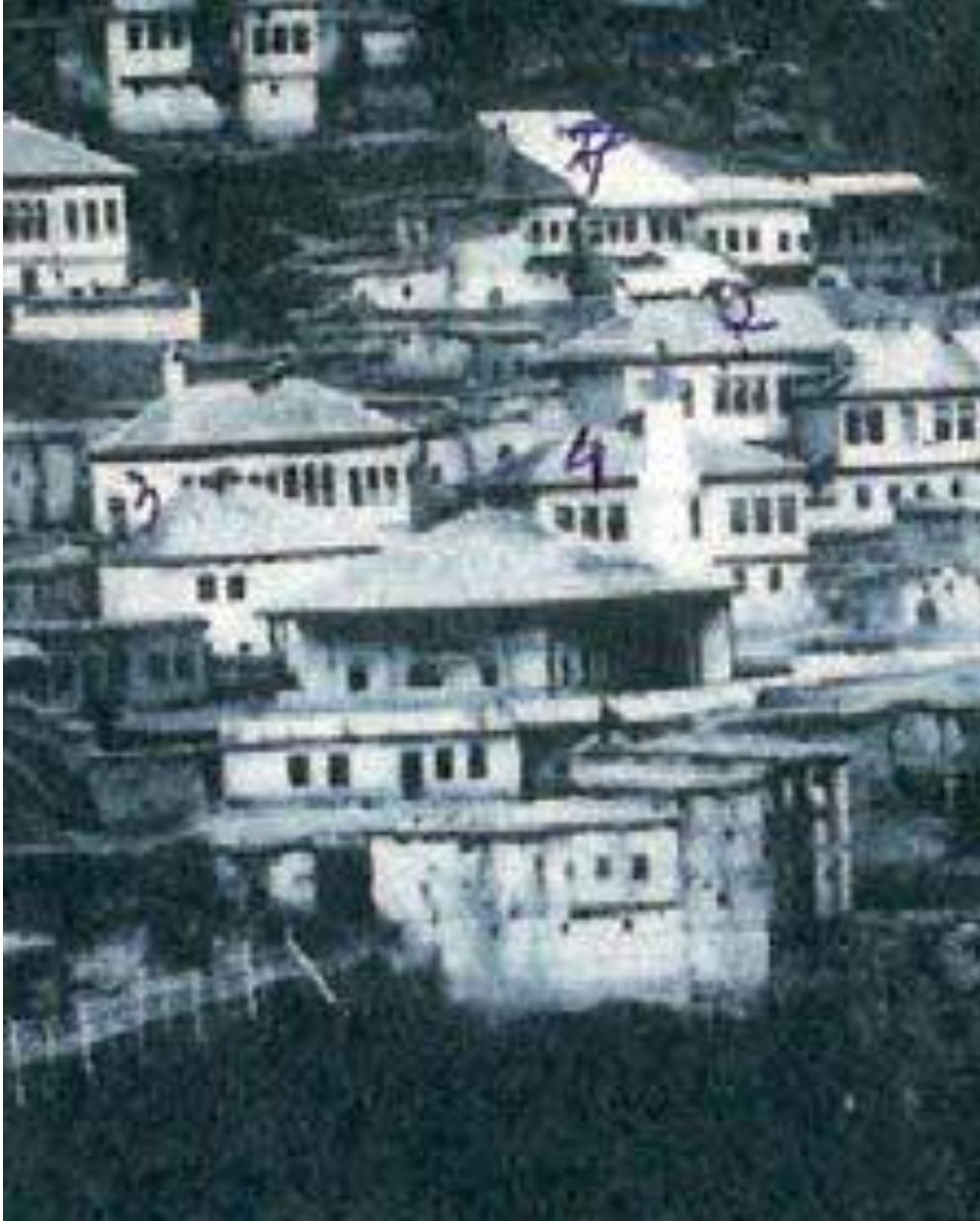
Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Cami-i Sagir'in minaresi, Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi'ndeki Osmanlı dönemi dini mimarisinin sade fakat anlamlı örneklerinden biridir.

¹⁰⁸ Trabzon KTVKK'nda ismi Dere Camii Minaresi olarak yanlış kaydedilmiştir. Hacıahmetoğlu (2007, s.143) bu minarenin BOA ve VGMA'ndeki belgelerde adı geçen Hacı Halil Camii olduğunu belirtmektedir.

¹⁰⁹ Dolu, Y. B. ,a.g.t., 2010, s.54.

Günümüze kısmen ulaşabilmiş olan bu minare, hem yapım tekniği hem de malzeme kullanımı açısından bölge taşra mimarisine özgü nitelikler taşımaktadır.

Minare, kesme taş kaide, silindirik gövde ve gözlenebilir oranda tahrip olmuş şerefe altı ile klasik Osmanlı minare tipolojisinin yerel bir uyarlaması niteliğindedir. Kaide kısmında düzgün kesme taşlar kullanılmış olup, üst kısımlarda daha çok moloz taş örgü tercih edilmiştir. Bu durum, yapının taş temininde yerel kaynakların kullanıldığını ve ekonomik inşa anlayışının benimsendiğini göstermektedir.

Şekil 47: Minarenin yer aldığı 1890'lara ait bir görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 48: Minarenin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 49: Minarenin günümüzde görünümü

Şekil 50: Minarenin kaidesinde yer alan kapı açıklığı

Şekil 51: Minarede yer alan merdivenin görünümü

4.1.1.5. Çarşı Camii Minaresi

Katalog No: 5

Adı: Çarşı Camii Minaresi¹¹⁰

Foto No: 52-54

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarih ve 273 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, şehrin doğu yakasında, eski Cami-i Sagir Mahallesi'ne geçen köprüyü geçtikten sonra sağ tarafta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapı malzemesi düzgün kesme taş olan minare, yığma yapı tekniğinde yapılmıştır.

Plan Özellikleri: Minare sırasıyla kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah ve alem den oluşmaktadır.

Mimari Özellikler: Minare, dikdörtgen planlı ve moloz taşlardan oluşan bir kaide üzerinde yükselmektedir. Sekizgen formlu kaide üzerine yerleştirilen pabuç bölümünden, çokgen kesitli gövdeye geçiş sağlanmıştır. Üst örtü, kurşun kaplamalı konik külahla tamamlanmıştır. Kaide kısmında sivri kemerli bir kapı açıklığı yer almakta olup, minare tek şerefelidir.

Özgün yapıda minarenin gövdesi, eğimli bir araziye oturtulmuş sekizgen bir kaide üzerine inşa edilmişti. Kaide, gövde ve şerefe bölümleri, yöreye özgü yeşil kesme taşla yapılmış; gövdenin külahı yakın üst kısmı ise yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde tuğla yığma ile tamamlanmıştı. Dış yüzeyler büyük oranda dökülmüş kireç sıva ile kaplanmış, ahşap karkas külah ise kurşun levhalarla örtülmüştü. Günümüzde, gövdenin külahı kadar olan üst yarısı büyük ölçüde yıkılmış durumdadır¹¹¹. Minare, kaynaklarda bu şekilde geçmekte olup günümüzde özgünlüğünü kaybetmiştir.

Süsleme: Süsleme bulunmamaktadır.

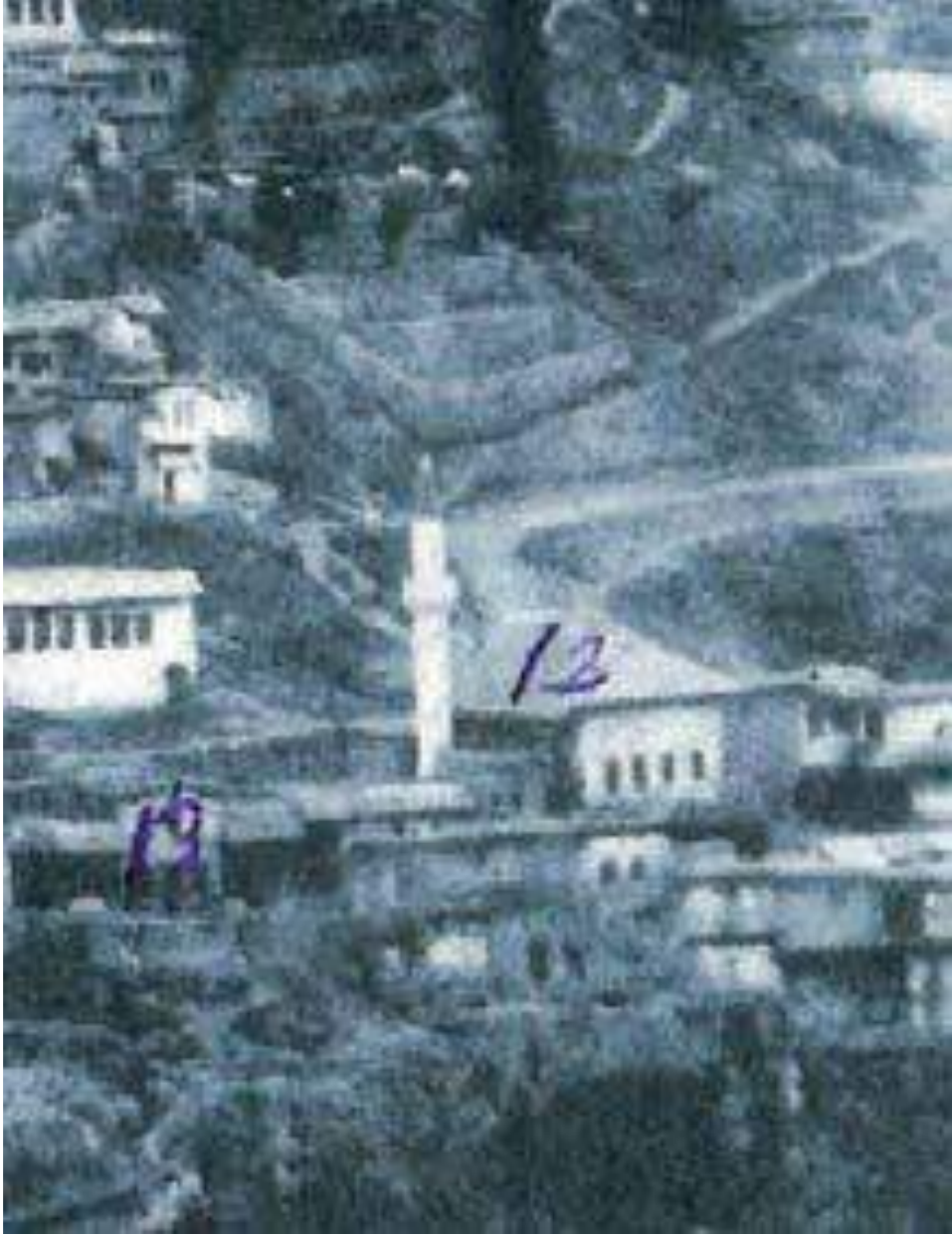
Tarihçesi: Yapım yılı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yapım yılına ilişkin kesin bir bilgi mevcut değildir. 2005 yılında Vakıflar Trabzon Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon, yapının yıkılıp yeniden inşa edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Gümüşhane'deki Sagir, Dere ve Çarşı Cami Minareleri, malzeme ve yapım teknikleri açısından farklılıklar taşır. Dere Cami Minaresi tamamen kesme

¹¹⁰ Trabzon KTVKK'nda Minare I olarak kaydedilmiştir.

¹¹¹ Dolu, Y. B., a.g.t., 2010, s. 52.

taştan yapılmış olup, sağlam ve sade bir görünüm sunar. Buna karşın Sagir ve Çarşı minareleri, taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı yapılar olup, görsel olarak daha hareketli ve ritmikdir. Süsleme açısından, Dere Minaresi'nin mukarnaslı şerefesi dikkat çekerken, Sagir minaresi daha sade, Çarşı minaresi ise geleneksel motiflerle zenginleştirilmiştir. Konum itibarıyla Çarşı Cami Minaresi kentin merkezi bir noktasında yer almasıyla önem kazanır. Bu üç minare, Gümüşhane'de Osmanlı mimarisinin farklı malzeme ve tasarım anlayışlarını temsil eder ve bölgenin mimari çeşitliliğini ortaya koyar.

Şekil 52: Minarenin yer aldığı 1890'lara ait bir görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 53: Minarenin 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 54: Minarenin günümüzde görünümü

4.1.1.6. Dere Camii Minaresi

Katalog No: 6

Adı: Dere Camii Minaresi¹¹²

Foto No: 55-63

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarihli ve 273 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, şehre çıkan yolun sağ tarafında, Rüştüye Mektebi ile Musalla Deresi arasında konumlanmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarlarında kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Minare sırasıyla kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah ve alemden oluşmaktadır.

Mimari Özellikler: Arşiv belgelerinde adı geçen Dere Camii'nden günümüze yalnızca minaresi ulaşmıştır. Minare, kare planlı bir platform üzerinde yükselir ve sekizgen kaideye oturan çokgen bir gövdeye sahiptir. Şerefe bölümüne kadar özgün yeşil kesme taş kullanılmıştır. Şerefeden sonraki kısım ise tuğla yığma tekniğiyle inşa edilip kireç sıva ile kaplanmıştır. Tek şerefeli minarenin şerefe parmaklıkları ise zarar görmüştür.

Süsleme: Süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Gümüşhane'deki Sagir, Dere ve Çarşı Cami Minareleri, malzeme ve yapı teknikleri açısından farklılıklar taşır. Dere Cami Minaresi tamamen kesme taştan yapılmış olup, sağlam ve sade bir görünüm sunar. Buna karşın Sagir ve Çarşı minareleri, taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı yapılar olup, görsel olarak daha hareketli ve ritmikdir.

Süsleme açısından, Dere Minaresi'nin mukarnaslı şerefesi dikkat çekerken, Sagir minaresi daha sade, Çarşı minaresi ise geleneksel motiflerle zenginleştirilmiştir. Konum itibarıyla Çarşı Cami Minaresi si kentin merkezi bir noktasında yer almasıyla önem kazanır.

¹¹² Kemal San'ın aktardığı bilgilere göre minareye çıkıp düşen bir öğrenci olması sebebiyle halk arasında "Kanlı Minare" olarak da bilinmektedir. Trabzon KVTVKK'nda Minare II olarak kayıtlıdır.

Şekil 55: Minarenin konumu

Şekil 56: Minareye ait 1890'larda görünüm (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 57: Minarenin 1990'larda görünümü (Recep Ergin)

Şekil 58: Minarenin günümüz görünümü

Şekil 59: Minarenin günümüz görünümü

Şekil 60: Minarenin günümüz görünümü

Şekil 61: Minarenin günümüz görünümü

Şekil 62: Minarenin günümüz görünümü

Şekil 63: Minarenin gövde ve şerefesi

4.1.2. Ermeni ve Rum Kiliseleri

Süleymaniye Mahallesi'nde konumlanan Rum ve Ermeni kiliseleri, bölgenin çok kültürlü yapısını yansıtan önemli mimari ve tarihsel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bölgede günümüze 1 Ermeni, 5 Rum Kilisesi ulaşmıştır. Bu yapılar, bölgedeki malzemeler ve dönemin inşa yöntemleri kullanılarak yapılmış olup, farklı ibadet şekillerine uygun özel iç düzenlemelere sahiptir.

Rum kiliselerinde genellikle bazilikal formda yapısal organizasyon görülürken; ermeni kiliselerinde daha çok merkezi kubbeli plan tipleri tercih edilmiştir. Her iki tipolojide de taş ve kerpiç malzeme kullanımı yaygın olup, taşıyıcı sistemlerde ağırlıklı olarak yığma duvarlar ve ahşap kirişli döşemeler tespit edilmiştir.

Cephelerde yer alan kemerler, sivri ve yuvarlak hatlı pencereler, yapısal dengeyi sağlamakla birlikte estetik kimliği de belirlemektedir. Yapıların mevcut durumları; malzeme aşınmaları, yapısal çatlaklar ve bölgesel iklim koşullarına bağlı olarak gelişen bozulmalar açısından incelenmiş ve bu durumlar konservasyon gereksinimini ortaya koymuştur.

Teknik açıdan değerlendirildiğinde, bu kiliseler hem mimari kompozisyonları hem de malzeme kullanımı bakımından bölgedeki diğer yapılarla karşılaştırıldığında özgün nitelikler taşımakta; ancak yapıların korunması ve geleceğe aktarılması için detaylı yapısal analizler ve bilimsel konservasyon yöntemlerinin uygulanması elzemdir. Bu bağlamda, Süleymaniye Mahallesi'ndeki Rum ve Ermeni kiliseleri, tarihsel ve kültürel değerlerinin yanında, yapı teknolojileri ve malzeme bilimleri açısından da disiplinlerarası incelemeye açık önemli kültürel miras örnekleridir.

4.1.2.1. Ermeni (Surp Karabet) Kilisesi

Katalog No: 7

Adı: Ermeni Kilisesi¹¹³

Şekil No: 64-85

Plan No: 2

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi Süleymaniye mahallesindeki yerleşimin kuzeybatısında, 358/1 numaralı ada parselde yer alan yapı, Vank yolunun hemen alt seviyesinde yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Kilisenin yapım malzemesinde kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Yapı, yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Yapı doğu- batı istikametinde üç nefli bazilikal planlıdır. İçten ve dıştan yarım daire planlı üçlü apsis uygulaması vardır. Apsisin her iki yanında Paraklesion yer almaktadır. Batıda narteks duvarının izleri görülmektedir.

Mimari Özellikler: Yapı dış beden duvarlarında kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Yapının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Kuzeybatı ve güneybatı duvarlarında tahribat mevcuttur. Dış cephedeki pencere kemerlerinde tuğla malzeme kullanıldığı görülmektedir.

Yapıya giriş batıdaki açıklıktan sağlanmaktadır. Batıda yer alan beden duvarları tamamen yıkık vaziyettedir. Girişin her iki yanında simetrik duran, üzerinde stilize vazodan çıkan çiçek motifleri bulunan mimari plastik ve sütun tanburu yer almaktadır.

Orta nef, diğer neflerden daha geniş tutulmuştur. Nefler birinden simetrik olarak yerleştirilmiş altı sütun ile ayrılmaktadır.

Kuzey ve güney duvarlarında iki katlı pencere uygulaması vardır. Bu pencereler yuvarlak kemerli plastırlar ile birbirinden ayrılmaktadır. Alt sırada, üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen formlu üç adet pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin nişlerin üst kısmında bordür şeklinde bitkisel (palmet) motifli stuko paneller bulunmaktadır. Üst katta bulunan iki pencere ise kesme taş ile oluşturulan kemerler ile birbirinden ayrılmaktadır.

Doğuda yer alan üçlü apsis uygulamasında, birer adet pencere yer almaktadır. Pencereler büyük oranda tahrip olmuştur. Apsislerin iki yanından pastoforion odalarına geçiş bulunmaktadır.

¹¹³ Yapı, Gümüşhane Kültür Envanteri ve Gülyüz Akagün Uslu’Nun eserinde “Surp Karabet Kilisesi”, Sainte Mère de Dieu’nun eserinde “Surp Asdvadzadzin ve Meryemana Kilisesi” adıyla bahsedilmektedir.

Güneyde yer alan paraklesionun beden duvarları moloz taş, köşeleri ise kesme taştan yapılmıştır. Mekana giriş batıdan, günümüzde sonradan yapılmış ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Giriş kapısının ve güney duvarının üstünde, üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen formlu pencere yer almaktadır. Mekanın duvarlarında sıva izleri bulunmaktadır. Mekanın batı duvarında kesme taşlardan oluşturulmuş bir niş yer almaktadır. Güneyde yer alan pencerenin altında da küçük bir niş bulunmaktadır. Mekanın doğusunda küçük bir apsis bulunmaktadır. Apsis stilize bitkisel motif ile çevrelenmektedir. Yapının kuzeyden kilisenin iç mekanına girişi sağlayan açıklık yer almaktadır. Bu alan tahrip olmasından dolayı girişin formu tam anlaşılmamaktadır. Mekanın üst örtüsü beşik tonozdur. Üst örtü kaplama aralarına, akustik amaçlı olduğu düşünülen pişmiş toprak küp yerleştirildiği görülmektedir.

Kuzeyde yer alan paraklesion, batı yöndeki tahrip olmuş açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Girişin üst cephesinde mazgal tipi pencere yer almaktadır. Girişin kuzeyinde niş yer almaktadır. Mekanın kuzey duvarında, üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen formlu pencere, hemen altında niş yer almaktadır. Doğuda yer alan apsis kesme taşlardan oluşturulmuştur. Mekanın yüzeyinde sıva izleri görülmektedir. Paraklesionun güneyinde bulunan, yükseltilmiş yuvarlak kemerli bir açıklıktan kilisenin iç mekanına giriş sağlanmaktadır. Bu giriş, kuzeyde yer alan pastoforion girişinden daha iyi durumdadır. Kalıntılardan anlaşıldığı üzere mekanın üst örtüsü beşik tonozdur. Üst örtü kaplama aralarına, akustik amaçlı olduğu düşünülen pişmiş toprak küp yerleştirildiği görülmektedir.

Batı cephede, narteks duvarı yer almaktadır. Düzgün kesme taş ile oluşturulmuş yuvarlak kemerler, beden duvarları ise moloz taş ile oluşturulmuştur.

Yapının iç mekanında ve pastoforion odalarında dağınık vaziyette mimari plastik eserler yer almaktadır. Kuzey ve güney duvarlarının önünde taş havuzu oluşturulmuştur.

Yapının üst örtüsü ve güney duvarı büyük oranda yıkıktır.

Süsleme: Yapının beden duvarlarında sıva izleri yer almaktadır. Yapının kuzey ve güney duvarlarının pencere nişinin üzerinde yarım kemer formunda bordür yer almaktadır. Bu bordürde stilize palmet motifi bulunmaktadır.

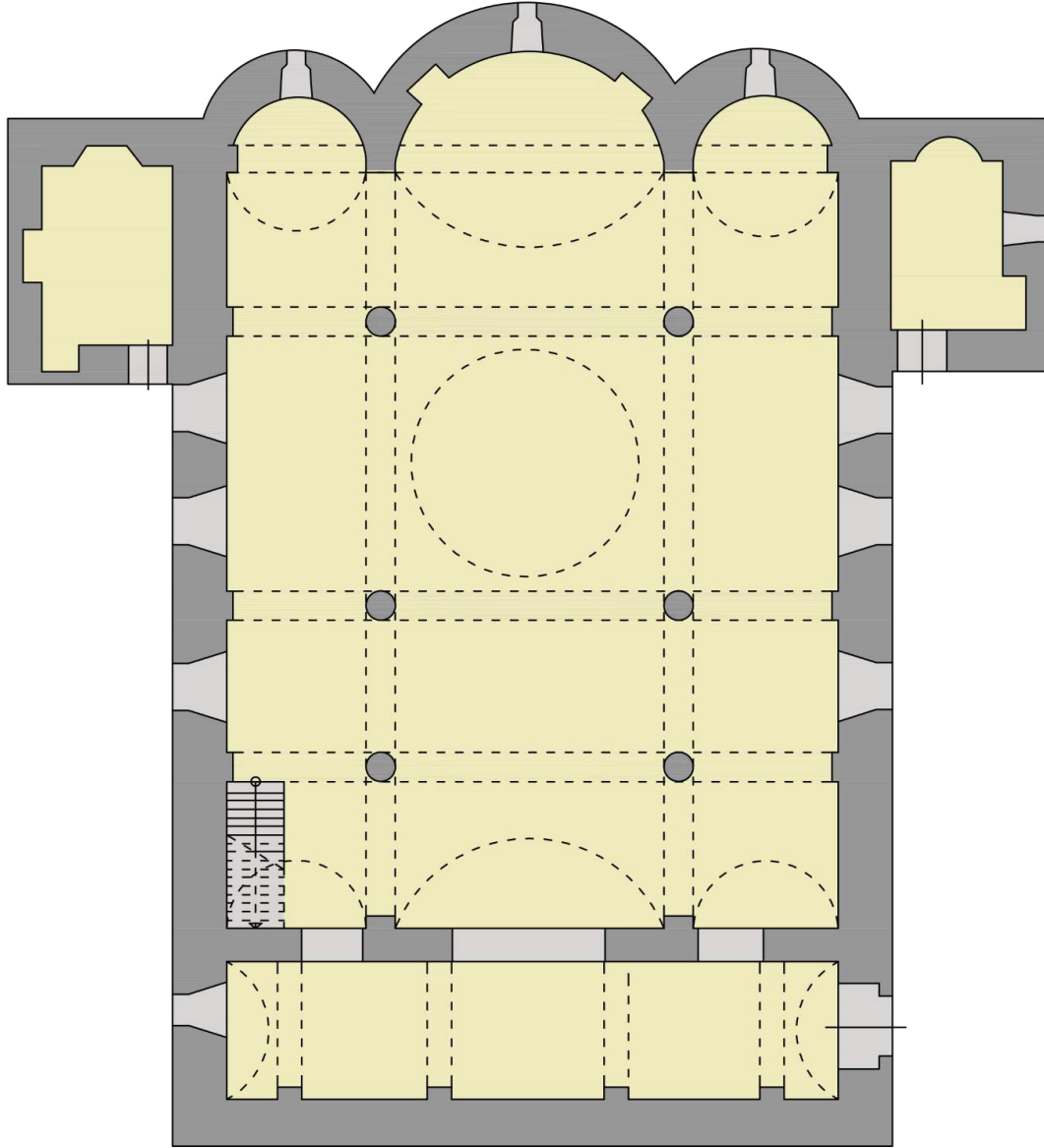
Güneyde yer alan paraklesionda bulunan apsisi de bitkisel bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürde stilize çiçek motifi yer almaktadır.

Tarihçesi: Kaynaklarda ilk olarak 1610 yılında inşa ettirildiği bilgileri yer almaktadır¹¹⁴. Günümüzdeki kilise, mimari özellikleri itibarıyla 19. yy'a tarihlendirilmektedir.

¹¹⁴ Akagün Uslu,a.g.e., s.10.

Karşılaştırma-Değerlendirme: Yapı, üç nefli bazilika plan tipinde olması ve orta nefin diğer neflerden geniş tutulması, içten ve dıştan yarım daire planlı üçlü apsis uygulaması ile bölgedeki Timios Stravros Kilisesi ve Hagios Georgios Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca çevre kiliselerde de benzer özellikleri taşıyan kiliseler bulunmaktadır. Dumanlı Köyüne bağlı mahallelerde bulunan kiliseler, Olucak (İmera) Köyünde yer alan kiliseler, Yağlıdere Köyü Krom Vadisinde yer alan Alikinos Kilisesi ile benzer plan özelliklerine sahiptir.

Bibliyografya: Kandilaptis, 1931: 37; Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 10; Sainte Mère de Dieu, 1992: 273; Dolu, Yusuf, 2010: 62.

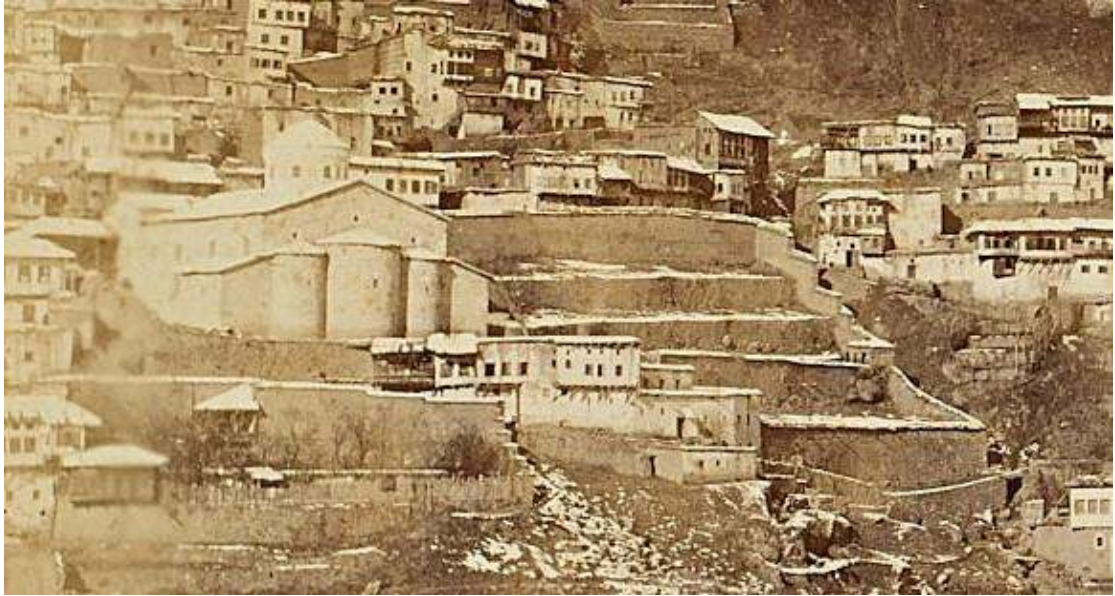

0 1 2 3 4 5m

Çizim 2: Ermeni Kilisesi Planı (Gümüşhane Kültür Envanteri'nden)

Şekil 64: İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümü Arşivinde yer alan Ermeni mahallesi genel görünümü (19. yy sonları)

Şekil 65: Yıldız Albümlerinde yer alan Ermeni mahallesi, Ermeni Kilisesi 19. yy sonlarında

Şekil 66: Ermeni Kilisesinin 1980'lerden görünümü (KTVKK Arşivi)

Şekil 67: Ermeni Kilsesi'nin genel görünümü

Şekil 68: Ermeni Kilisesi günümüz genel görünümü

Şekil 69: Kilise apsisin dış cepheden görünümü

Şekil 70: Kilisenin güney duvarının görünümü

Şekil 71: Kilisenin kuzey duvarının genel görünümü

Şekil 72: Kuzey duvarında yer alan pencere nişlerinin üzerindeki bitkisel bordür

Şekil 73: Güneyde yer alan paraklesionun dış cepheden görünümü

Şekil 74: Güneyde yer alan paraklesionun girişi

Şekil 75: Güneyde yer alan paraklesionun yer alan niş

Şekil 76: Güneyde yer alan paraklesionda yer alan apsis

Şekil 77: Apsisteki bitkisel bordürden detay

Şekil 78: Paraklesiondan naosa geçişi sağlayan açıklık

Şekil 79: Güneyde yer alan paraklesionun üst örtüsü

Şekil 80: Kilisenin kuzey duvarı ve paraklesiona giriş

Şekil 81: Batıdan giriş, pencere ve niş

Şekil 82: Kuzey paraklesionda bulunan apsis detayı

Şekil 83: Kuzey paraklesionda yer alan niş detayı

Şekil 84: Kuzey paraklesionun üst örtüsü

Şekil 85: Kilise girişinde yer alan stilize vazodan çıkan çiçek motifli mimari plastik

4.1.2.2. Hagios Georgios (Metropolitlik) Kilisesi

Katalog No: 8

Adı: Hagios Georgios (Metropolitlik) Kilisesi¹¹⁵

Şekil No: 86-92

Plan No: 3

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi, Süleymaniye mevki, Hızır İlyas mahallesinde, 333/3 ada parselde yer alan yapı, araziye hakim bir konumda yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarları moloz taş, ara döşemeleri ahşap malzemenen yapılmıştır. Kemerler, köşe plastırları, pencere ve kapı söveleri kaliteli düzgün kesme taştan yapılmıştır. Yapı, yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Doğu-batı istikametinde üç nefli bazilikal planlı yapının güneyinde dikdörtgen planlı ek mekan yer almaktadır. Doğuda içten ve dıştan yarım daire planlı üçlü apsis uygulaması vardır. Orta nef, yan neflerden daha geniş tutulmuştur.

Mimari Özellikler: Kilise, yapıya ulaşımı sağlayan yolun alt kotunda kalmaktadır. Dış beden duvarlarında moloz ve kesme taş kullanılmıştır. Kuzey cephede duvarlar genel itibariyle sağlam durumdadır. Dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının güneyinde yer alan ek mekanın güneybatı köşesinde tahribat mevcuttur.

İç mekanı 18 x 12,60 m. boyutlarına sahip yapı, bölgenin en büyük kilisesi niteliğindedir.

Yapıya giriş batıda yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Batı duvarı büyük oranda tahrip olmuştur. Yıkılmayan bölümün, kuzey duvarında olduğu gibi yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan plastırlarla ile devam ettiği görülmektedir. Bu kemer açıklığında yer alan üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen formlu pencere etrafında ve hemen altında dört adet yuvarlak kemer ile oluşturulmuş alçı panoların içerisinde fresk kalıntıları yer almaktadır.

Yapının kuzey duvarı, birbirine yuvarlak kemerler ile bağlanan plastırlarla dört bölüme ayrılmıştır. Her kemer açıklığında bir adet üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

İçten ve dıştan yarım daire planlı üçlü apsis, orta apsis daha geniştir. Apsis yüzeylerinde sıva izleri mevcuttur. Apsis cephelerinde pencere açıklıkları yer almaktadır. Kuzeydoğuda yer alan

¹¹⁵ Gülyüz Akagün Uslu yapının ilk isminin Hagia Triada olduğundan bahsetmektedir.

apsisin kuzey duvarında alçı panolar içerisinde teğet kemer içerisinde freskler yer almaktadır. Bu alandaki freskler tahrip olduğu için kompozisyon anlaşılammamaktadır.

Güneydoğuda yer alan apsisin güney duvarında yuvarlak kemerli pano içerisinde fresk yer almaktadır.

Yapının güneyinde yer alan dikdörtgen planlı ek mekanın duvarında yer alan döşeme izlerinden iki katlı olduğu anlaşılmmaktadır. Yapının doğu bölümünde iki katlı pencere sistemi vardır. Alt katta yer alan iki pencere tahrip olmasından dolayı formu tam anlaşılmmıyorken, üst katta iki adet mazgal türünde pencere yer almaktadır. Yapının kuzey duvarında altta ve üstte olmak üzere yuvarlak kemerli iki adet nişi bulunmaktadır.

Kilisenin iç mekanında dağınık vaziyette mimari plastik eserler yer almaktadır.

Üst örtüsü tamamen yıkılmış olan yapının örtüsü kalan izlerden beşik tonoz olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre naosun merkezinde kubbe yer almaktadır¹¹⁶.

Süsleme: Kilisenin batı, kuzey ve doğu iç cephe duvarlarında stuko paneller ve freskler yer almaktadır. Yoğun bir renk yelpazesi gözlemlenmiş fakat figürler ve kompozisyon tanımlanamayacak kadar kötü durumdadır¹¹⁷. Kısmen tahrip olmuş ayakta duran aziz figürlerinin etrafında stuko paneller ile çevrelenmiştir. Stuko panellerde akanthus yapraları, çiçek desenleri gibi bitkisel motifler, haç, basit köpek dişi sıraları ve zigzak şeklindeki şeritlere ilaveten, kartal olduğu düşünülen kuş figürleri ve serafim figürleri¹¹⁸ yer almaktadır.

Tarihçesi: İlk isminin Hagia Triada olduğu ve 1613 ile 1726 yıllarında iki onarım geçirdiği belirtilen kiliseye bağlı dokuz şapelin olduğu ifade edilmektedir¹¹⁹.

Kendi arşivlerine göre, inşası üç yılda tamamlanan kilise Haldiya piskoposu Ignatios Phytianos tarafından, Seleukeia (Silifke) piskoposu Gregory, Theodosiopolis (Erzurum) piskoposu Azarios, Trebizond (Trabzon) piskoposu Ananias, çok sayıda din adamı ve Haldiya'nın sadık inananlarının da yardımları ile 28 Ekim 1726 tarihinde düzenlenen son derece gösterişli bir törenle Hagios Georgios'a adanmıştır. Kilise içerisinde yer alan beş şapel de bun kişilere adanmıştır. Ayrıca, kiliseye bağlı, adanmış beş şapelin var olduğu belirtilmektedir¹²⁰.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Yapı, üç nefli bazilika plan tipinde olması ve orta nefin diğer neflerden geniş tutulması, içten ve dıştan yarım daire planlı üçlü apsis uygulaması ile bölgedeki Timios Stravros Kilisesi ve Ermeni Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca

¹¹⁶ Akagün Uslu, s. 8.

¹¹⁷ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 344.

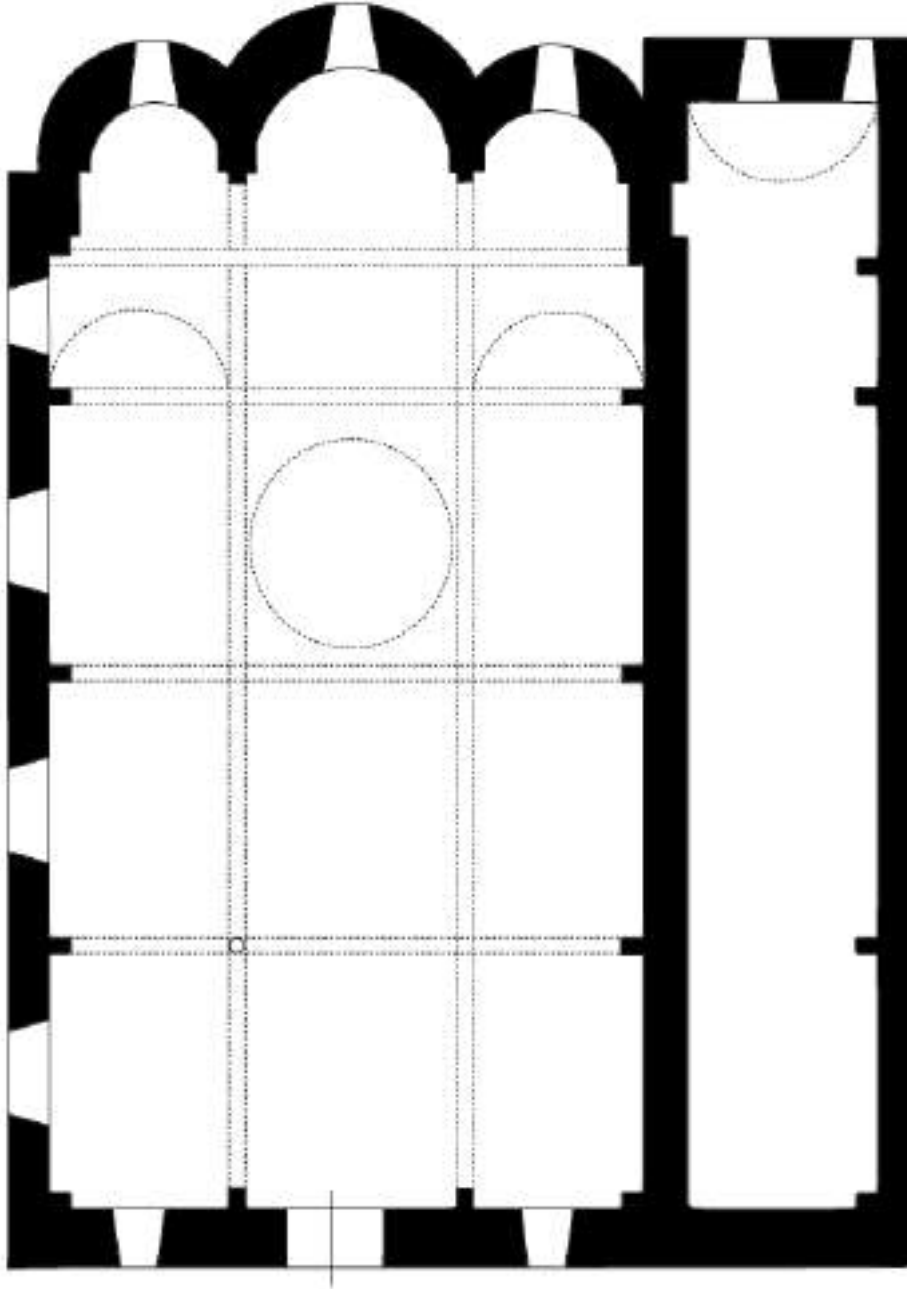
¹¹⁸ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 344.

¹¹⁹ Akagün Uslu, s. 8.

¹²⁰ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338-343.

çevre kiliselerde de benzer özellikleri taşıyan kiliseler bulunmaktadır. Dumanlı Köyüne bağlı mahallelerde bulunan kiliseler, olucak (İmera) Köyünde yer alan kiliseler, Yağlıdere Köyü Krom Vadisinde yer alan Alikinos Kilisesi ile benzer plan özelliklerine sahiptir.

Bibliyografya: İkonomidis, D.I., 1931: 30-45; Kandilaptis, 1931: 37; Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 9-10; Bryer,-Winfield, 2002: 338; Dolu, Yusuf, 2010: 55-56; Özkan, Haldun – Yurttaş, 2012: 35; Okuyucu, Demet, 2013: s. 207-209.

Çizim 3: Hagios Georgios Kilisesi'nin Planı

Şekil 86: Hagios Georgios Kilisesi iç mekanı panoramik görüntüsü

Şekil 87: Güneybatı köşeden iç mekan görünümü

Şekil 88: Batıdan iç mekan görünümü

Şekil 89: Kuzey duvarı görünümü

Şekil 90: Ana apsin görünümü

Şekil 91: Ana apsin üst örtüsü

Şekil 92: Alçı panel içerisinde yer alan fresk kalıntıları

4.1.2.3. Hagios Theodoros Kilisesi

Katalog No: 9

Adı: Hagios Theodoros Kilisesi¹²¹

Şekil No: 93-100

Plan No: 4

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 21.09.1990 tarih ve 273 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: Gümüşhane ili, Süleymaniye Mahallesi, Camii sağır Mevkii'nde yolun üst tarafında eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. İl merkezinden Süleymaniye mahallesine çıkarken müslüman mezarlığını geçtikten sonra yolun doğusunda kalan yamaçta kısmen ana kaya işlenerek oluşturulmuştur. Kilisenin bulunduğu mahalle Ayatodor (Agios Theodoros) adı ile de anılmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Doğu bölümü kayalık alana yaslanmış olan kilisenin, yan nefi anakayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yapı malzemesi olarak kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Kilise, yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Kilise, doğu-batı istikametinde üç nefli bazilikal planlıdır. Orta nef, yan neflerden daha geniş tutulmuştur. Nefler birbirinden apsis önünde bulunan payeler ile ayrılmaktadır. Kilisenin güneydoğu köşesinde ise bir alan yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Kilisenin doğu bölümü kayalık alana yaslanmış, diğer bölümler ise anakayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kilisenin iç mekanı, 11,70 x 8,80 m. boyutlarındadır. Günümüzde yalnızca apsis bölümü sağlam olarak kalmıştır.

Üçlü apsis, içten yarım daire planlıdır. Apsis önünde, nefleri birbirinden ayıran payeler kesme taştan yapılmıştır. Apsis tonozları içerisine akustik amaçlı küpler yerleştirilmiştir. Kuzey apsisin kuzey duvarında dikdörtgen çerçeve içine alınmış iki niş yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve içine alınmış bu nişlerin alt kısmı tek bölümlü, üst kısmı iki bölümlüdür.

Yapının güneydoğu köşesinde bulunan alanın ayazma ya da mezar olabileceği düşünülmektedir. Kaçak kazı sebebiyle moloz doldurulması sebebiyle kesin olarak işlev anlaşılamamaktadır.

¹²¹ Yapı, Kandilaptis'in eserinde "Agios Theodoros tou Tironos" adıyla, Demet Okuyucu'nun doktora tezinde "Cami-i Sağır Kilisesi" adıyla, Gümüşhane Kültür Envanteri ve Gülyüz Akagün Uslu'nun eserinde "Hagios Theodors Kilisesi" adıyla bahsedilmektedir.

Üst örtüsü yıkılan ve büyük oranda harap durumdaki yapı günümüzde herhangi bir amaç için kullanılmamaktadır.

Tarihçesi: Bölgedeki en eski tarihli kilise olduğu bilinmektedir. Rivayete göre Canca'da madenciler odun kesmek için kalenin yüksek bir yerine ağaç kesmek için gittiğinde Eski Gümüşhane'den gelen bir ışık görür. Bu alana gelen adam burada bir Bizans şapeli ve iki rahip görür. Başka bir kişi de bölgede gümüş madenleri keşfeder ve Canca kumandanına haber verir. Böylece bölgede ilk maden ve yerleşim kurulmaya başlanır¹²². Bu dönemde kilise, 1480¹²³ yılında madenciler tarafından yaptırılmıştır¹²⁴. Osmanlı fethi sırasında boş kalan yapı, 1702 yılında kısmen onarım görmüştür¹²⁵. 18. yy başlarında Garacadis ailesi tarafından tekrar yaptırılmıştır. 1734-1749 yılları arasında metropolitlik kilisesi olarak kullanılmıştır¹²⁶. Günümüze ulaşan yapı 18. yy'a tarihlenmektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Yapı üç nefli bazilikal planlı olması ve orta nefi diğer neflerden geniş tutulması ile bölgedeki Hagios Stephanos Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Hagios Georgios Kiliseleri ile benzerlik göstermektedir.

Bibliyografya: Kandilaptis, 1931: 31-36; Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 8; Kandilaptis, 2002: 159-162; Dolu, Yusuf, 2010: 60-61; Okuyucu, Demet, 2013: 207-208.

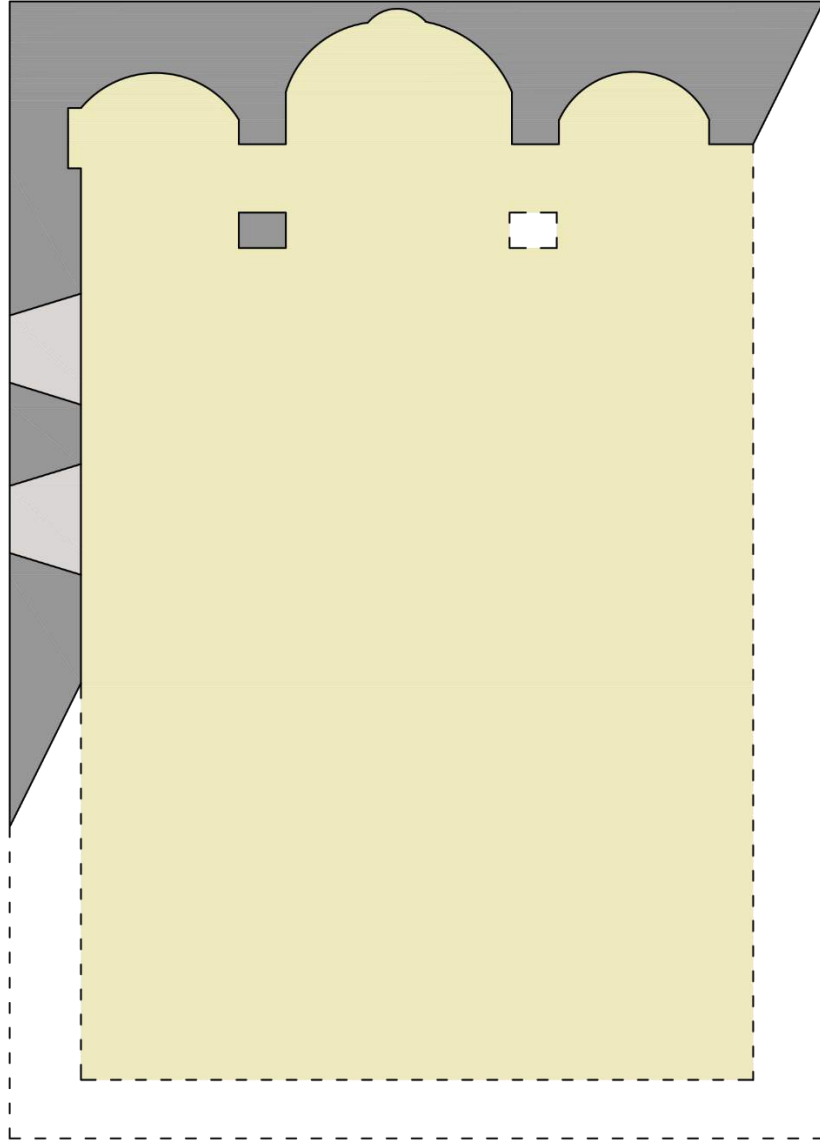
¹²² Kandilaptis'in (1931, s.31)

¹²³ Kandilaptis kitabında ilk kilisenin yapım yılını 1580 olarak belirtmişse de Uslu ile yazışmalarında belirttiği 1480 tarihi şehrin Canca'dan Eski Gümüşhane bölgesine taşınmaya başladığı ilk yıllara daha yakındır (Gülyüz Akagün Uslu Kişisel Arşivi). Dolu, 2010, s.60.

¹²⁴ Kandilaptis, 1931, s.36).

¹²⁵ Uslu (1980, s.8)

¹²⁶ Kandilaptis, 2002, s.160-162.

0 1 2 3 4 5m

Çizim 4: Hagios Theodoros Kilisesi'nin planı (Kültür Envanteri'nden)

Şekil 93: Hagios Theodoros Kilisesi'nin 1980'lerde görünümü (Trabzon KTVKK Arşivi)

Şekil 94: Kilisenin 2013 yılında görünümü (D. Okuyucu'dan)

Şekil 95: Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Şekil 96: Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Şekil 97: Kilisenin apsisinin görünümü (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Şekil 98: Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı

Şekil 99: Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı

Şekil 100: Hagios Theodoros Kilisesi iç mekan detayı (Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

4.1.2.4. Ioannes Kaya Kilisesi

Katalog No: 10

Adı: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi¹²⁷

Şekil No: 101-108

Plan No: 5

İnceleme Tarihi: 24.06.2024

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi Süleymaniye Mahallesi, 349/15 numaralı ada parselde yer alan yapı, Çatal Kaya'nın hemen altında yoldan yaklaşık 100 m. yükseklikte bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Kuzey bölümü kaya oyma tekniğinde inşa edilmiş olan kilisenin güneydoğu ve güneybatı yönleri duvarlar ile çevrelenmiştir. Kilisenin duvar örgüsünde moloz taş malzeme kullanılmış, duvar yüzeyleri sıvanmıştır. Yapı, yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Doğu-batı istikametinde tek nefli olarak inşa edilen kilise, apsis, narteks kalıntısı ve ayazmadan oluşmaktadır.

Doğuda yer alan apsis büyük oranda ana kaya kullanılarak, kalan kısım ise duvar örülerek oluşturulmuştur. Yapının güneybatı duvarının girişi önünde narteks kalıntısı yer almaktadır. Apsisin kuzeyinde ise ayazma yer almaktadır. Hücre kaya içinde yer alan ayazmaya, apsisin doğu ucundaki küçük geçitten geçilerek ulaşılmaktadır.

Mimari Özellikler: Ana kayaya kısmen oyularak yapılan kilisenin güneyinde büyük bir manastır yapısı ile bu yapı yanında iki taraçadan oluşan bir bahçesi vardır¹²⁸.

Kilisenin doğu ve batı bölümü duvarlarla çevrilmiş, diğer bölümü ise anakayanın düzleştirilmesi ile oluşturulmuştur. 20.40 x 7.80 m. boyutlarındaki kilisenin batıya örülen duvara açılan girişi günümüzde büyük oranda yıkık durumdadır.

Yapının güney cephesinde dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Cepheden bakıldığında, pencerelerin çerçeveleri sökülmüş ve pencere formları bozulmuştur. Güney duvar içten, yuvarlak kemer ile bağlanan üç plastırla dört bölüme ayrılmaktadır.

¹²⁷ Gümüşhane Kültür Envanterinde "Hagios Ionies Manastır Kilisesi", Gülyüz Akagün Uslu ve Hüseyin Yurttaş-Haldun Özkan'ın eserlerinde ise bu yapı "Hagios Ioannes Kaya Manastırı" başlığı ile tanıtılmıştır. Yapı halk arasında "Camgöz'ün Kilisesi" ya da "Hapishane" olarak da bilinmektedir.

¹²⁸ Dolu, Yusuf B., Eski Gümüşhane (Süleymaniye Mahallesi) Sit Alanı İçin Kentsel ve Yapısal Koruma Öneriler, İstanbul, 2010, s. 57 (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi).

Yapının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Duvarlarda yer alan tonoz izlerinden hareketle üst örtünün beşik tonoz olduğu düşünülmektedir¹²⁹. Üst örtüsü yıkılan ve büyük oranda harap durumdaki yapı günümüzde herhangi bir amaç için kullanılmamaktadır.

Süsleme: Kilisenin güney duvarında, pencere aralarında ve yarım plastırlar üzerinde dini içerikli freskler yer almaktadır.

Sahneler şeritler (filizler) halinde işlenmiştir. En alt sırada yer alan fresklerde büyük oranda bozulmalar mevcuttur. Yalnızca figürlerin başlarındaki haleler görülebilmektedir. İkinci filizde kilisenin ileri gelen kişileri tasvir edilmiştir. Tasviri yapılan Aziz Hermogenes, elinde yuvarlak kemerli ve kubbeli bir yapının maketini tutmaktadır. İkonografiden bir sahne olan Genesis (İsa'nın Doğumu) ise üçüncü şeridin sol tarafında yer almaktadır. İkinci plastır üzerinde ise sütun üzerinde yaşayan Aziz Simeon Stylites'in tasviri yer almaktadır. İkinci sathi kemer üzerinde ise Hz. İsa'nın din adamlarıyla münakaşası ve Sameryalı Kadın'la kuyu başındaki sohbeti tasvir edilmiştir¹³⁰.

Tarihçesi: Kilisesin ilk olarak 1736 yılında kurulduğu¹³¹, 1819 yılında yeniden inşa edildiği, 1832 yılında ise resim programı yapılırken kilisenin de onarıldığı belirtilmektedir¹³².

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Bryer ve Winfield'in verdiği bilgilere göre bu kilise tarafından her yılın 29 Ağustos'unda toplanan bir festivalden bahsedilmektedir. Kandilaptis'in verdiği bilgilere göre Haldiya Metropolitisi Sylvestros Lazaridis tarafından 1819 yılında restore edilmiş ve yanına Bizans üslubunda Geniseos tis Theotokou şapeli yapılmıştır. 1832 yılında Kayserili ikona ressamı baba İsaac, ve oğulları Sava ile Andreas tarafından freskolarla süslenmiştir. Daha sonra Rahibe İsağias tarafından dört odalı bir manastır yapısı, büyük bir sebze bahçesi ve çan kulesi yapılmıştır¹³³.

Ana kaya şekillendirilerek inşa edilen bu yapı, dikdörtgen planlı tek nefli bir kilisedir. Ana kayanın işlenerek oluşturulması ile yerleşimdeki Panaghia Kaya Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Şiran'da yer alan Çakırkaya Kilisesi ve İkisü Kaya Kilisesi ile plan özellikleri benzerdir. Çakırkaya Kaya Kilisesi uzunlamasına dikdörtgen planlıdır.

Bibliyografya: Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 9; Bryer, Anthony- Winfield, 2002: 346; Kandilaptis, 2002: 153; Dolu, Yusuf, 2010:32; Özkan, Haldun – Yurttaş, 2012: 32; Boz, Gülseren, 2016: 157.

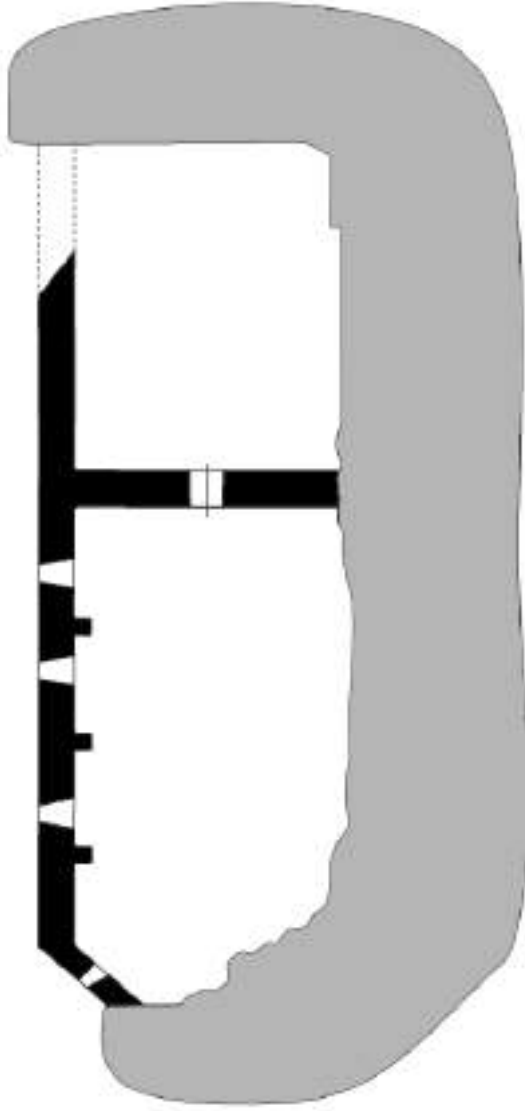
¹²⁹ Akagün Uslu, s. 9; Özkan-Yurttaş, s. 32.

¹³⁰ Akagün Uslu, s. 9.

¹³¹ Kandilaptis, 191, s.36.

¹³² Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 346.

¹³³ Kandilaptis, 2002, s.153.

Çizim 5: Ioannes Kaya Kilisesi Planı

Şekil 101: 19. yüzyıl sonlarında Ioannes Kaya Kilisesi'nin görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 102: Cami-i Kebir Mahallesi ve Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi, 19. yy ortası (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 103: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin günümüzdeki görünümü

Şekil 104: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin günümüzdeki görünümü

Şekil 105: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi naosunu gösteren eski bir fotoğraf (P.B.M.P.'den¹³⁴).

¹³⁴ Antony Bryer'in 2002 tarihli The Post-Byzantine Monuments of the Pontos kitabından alınmıştır.

Şekil 106: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi apsis görünümü

Şekil 107: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin güney cephesi pencere açıklıkları

Şekil 108: Ioannes Prodromos Kaya Kilisesinin güney cephesi fresk kalıntıları

4.1.2.5. Panagia (Meryemana) Kilisesi

Katalog No: 11

Adı: Panaghia Kaya Kilisesi¹³⁵

Şekil No: 109-112

Çizim: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2024

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 21.09.1990 tarih ve 273 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi Süleymaniye Camii Sağır Mahallesi, 349/15 numaralı ada parselde yer alan yapı, şehrin kuzeyinde kayalık bir alanın içerisine inşa edilmiştir.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Kilisenin kuzeydoğu ve güneybatı bölümü kısmen kaya oyma tekniğinde, güney ve batı bölümü duvar örülerek inşa edilmiştir. Kilisenin güney tarafında yer alan duvar, moloz taş aralarına horasan harcı kullanılarak örülmüştür. Yapı, yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Plan Özellikleri: Kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda tek nefli olarak inşa edilmiştir.

Doğuda yer alan apsis yarı yüksekliğe kadar anakaya şekillendirilerek, üst kısmı ise duvar örülerek inşa edilmiştir. Apsisin yanında büyük bir niş, kuzeyde doğal kayalık içerisinde ise ayazma yapısı yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Ana kayaya kısmen oyularak inşa edilmiş kilisenin iç mekanı 10.95x 8.03 m. boyutlarındadır. Yapının kuzey bölümü ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kilisenin güneydoğusundaki dört-beş adet set halindeki bahçeler bu kiliseye aittir¹³⁶.

Yarım daire planlı apsisin yüzeyinde sıva izleri mevcuttur. Kısmen kaya içine oyulu bir büyük apsis dışında, bu nefin doğusunda kayaya oyulmuş küçük bir apsis vardır. Bunlara ek olarak güneydoğu duvarında bağımsız bir apsis bulunmaktadır¹³⁷.

Güneyde yer alan ayazma 2,40 x 4,50 m. boyutlarında doğal anakaya işlenerek oluşturulmuştur. Burada doğal kaynak suyu çıkmaktadır. Suyun çıktığı kaynağın önüne duvar örülerek küçük bir açıklık bırakılmıştır. Ayazmanın karşısında yer alan kuzey bölümü düz duvar örülme suretiyle kapatılmıştır. Bu bölümde ayrı bir şapel oluşturulduğu da düşünülmektedir¹³⁸.

¹³⁵ Gümüşhane Kültür Envanteri ve Gülyüz Akagün Uslu'un eserinde "Panaghia Kaya Kilisesi" adıyla, Kandilaptis'in eserinde ise "Kimisis tou Theotokous (Meryem'in Ölümü) manastırı" olarak geçmektedir. Burak Dolu'nun aktardığına göre bu kilise halk arasında Panagia ve Meryemana olarak anılmaktadır.

¹³⁶ Dolu, B., a.g.t., 2010, s. 58.

¹³⁷ Dolu, B., a.g.t., 2010, s.59

¹³⁸ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338.

Moloz taş yığma duvarların bir tonoz ile kaya kütesine bağlandığı, yapının sundurma çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Süsleme: Yüzeyi sıvanmış olan apsisin üzerinde fresk kalıntıları yer almaktadır.

Tarihçesi: Kilise için bir tarih verilmemekle birlikte içerisinde yer alan ve günümüzde mevcut olmayan resimler XVIII. yüzyıldan daha eski olduğu belirtilmektedir¹³⁹. Kilisenin resimlerden daha önce oluşturulduğu dikkate alınırca yapı için verilebilecek en geç tarih XVII. yüzyıl olarak düşünülmektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Kaynaklarda geçen bilgilere göre burada daha önce bulunan bir şapel Meryemana Mahallesi'nin zamanla kalabalıklaşması sonucu yetersiz kalmış, yanına 1723'te Fitianalı Ignatios Konstantinos tarafından Kimisis tou Theotokous şapeli yapılmıştır¹⁴⁰. Bu şapel de yeterli olmayınca 1732'de aynı isimle daha büyük bir kilise inşa edilmiş, kiliseye yapılan bağışlarla manastır önünde bir bahçe yapılmıştır. 1860'da Haldiya Metropolit Adissalı Theofilos'un yeniden yaptırdığı kilisenin içi ikona ressamı Grigorios ve Simenalı Dimitrios tarafından donatılmıştır. Manastırda ana kilise dışında Zoodochou Pigis ve Agios Nikolaos kiliseleri yer almaktaydı. 1862'de kiliseye büyük bir avlu yapılmıştır¹⁴¹.

Günümüze ulaşan yapı ana kaya işlenerek oluşturulmuş tek nefli bir kilisedir. Ana kaya işlenerek oluşturulması ile yerleşimdeki Ioannes Kaya Kilisesi ile benzerlik gösterse de, bu yapının apsisi yarım daire planlıdır.

Bibliyografya: Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 9; Bryer, Anthony- Winfield, 2002: 338; Kandilaptis, 2002: 153; Dolu, Yusuf, 2010: 58-59; Özkan, Haldun – Yurttaş, 2012: 32; Boz, Gülseren, 2016: 157.

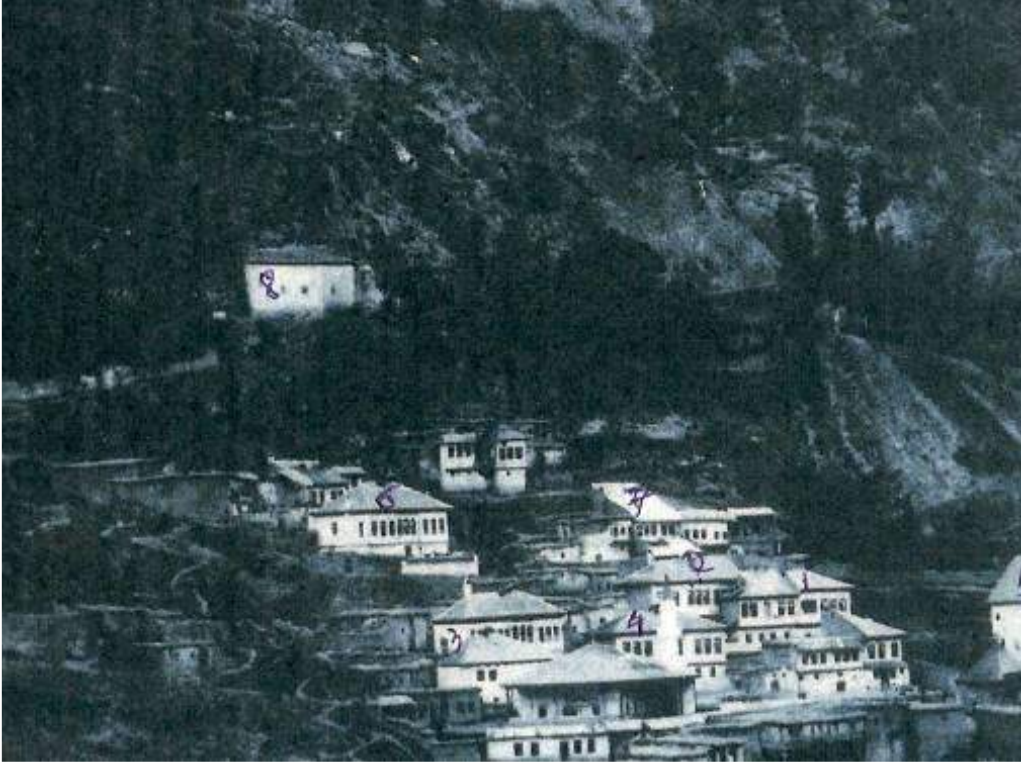
¹³⁹ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338.

¹⁴⁰ Kandilaptis, 2002, s.155

¹⁴¹ Dolu, B., a.g.t., 2010, s.59.

Şekil 109: Panagia Kaya Kilisesini gösteren eski bir fotoğraf (P.B.M.P.'den).

Şekil 110: 19. yüzyıl sonlarında (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 111: Kilise genel görünüm

Şekil 112: Kilisenin iç mekanı (Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi)

4.1.2.6. Timios Stravros Kilisesi

Katalog No: 12

Adı: Timios Stavros Kilisesi¹⁴²

Şekil No: 113-119

Plan No: 6

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi Süleymaniye mahallesi, 600/3 ada parselde yer alan yapı, Çarşı Mahallesi içinden geçen ana yolun kuzeyinde yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının pencere ve girişlerinde düzgün kesme taş, beden duvarlarında ise moloz taş kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda üç nefli bazilikal planlı olarak inşa edilmiştir. Doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı üçlü apsis uygulaması vardır. Güneydoğuda yer alan kalıntılara göre tek nefli bir mekan olabileceği düşünülmektedir.

Mimari Özellikler: Yapı yol kotunun altında yer almaktadır. Dikdörtgen bir platform üzerine 11,82 x 7,62 m. boyutlarında inşa edilmiştir. Orta nef yan neflerden daha geniş tutulmuştur. Apsis cephelerinde dikdörtgen ve mazgal formlu pencere açıklıkları mevcuttur.

Yapının girişi batı cephesinde bulunan kapıdan sağlanmaktadır. Kapının üstünde yonca formunda, düzgün taşlar ile oluşturulmuş pencere açıklığı yer almaktadır. Girişin iki yanında bulunan açıklıklar tahrip edildiği için dış cepheden formu tam anlaşılammaktadır. İç cepheden ise batı duvarı yuvarlak kemerli, yüzeylerde tahrip olmuş sıva izleri görülmektedir. Giriş kapısına denk gelen kemer ise daha yüksek ve geniş tutulmuştur.

Cephelerde dikdörtgen formlu yuvarlak kemerli alınlıkları olan üçer pencereye ve cephelerin ortasında, yonca yaprağı şeklinde birer pencereye yer verilmiştir¹⁴³.

Yapının güney duvarı ve güneydoğuda yer alan ek mekan yol altında kalmış ve yıkılmıştır.

Batı duvarı neflerle aynı doğrultuda yerleştirilen iki plastırla üç bölüme ayrılmıştır. Plastırların başlıkları kare şeklinde olup sade uygulamalardır. Duvar üzerinde cephede yer alan girişin ve

¹⁴² Kilisenin adı; Gümüşhane Kültür Envanterinde “Hagios Stephanos Kilisesi”, Gülyüz Akagün Uslu eserinde “Hagios Stephanos, Timios Stravros Kiliseleri, yapının tabelasında ise “Timios Stravros Kilisesi” olarak geçmektedir. Demet Okuyucu doktora tezinde ise “Kutsal Haç Kilisesi” olarak bahsetmektedir.

¹⁴³ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338.

pencerelerin iç mekana yuvarlak kemerli, cephenin ortasında yer alan pencerenin ise yuvarlak formlu yansımaları görülmektedir¹⁴⁴.

Yapının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Duvarlarda yer alan tonoz izlerinden hareketle üst örtünün beşik tonoz olduğu düşünülmektedir. Üst örtüsü yıkılan ve büyük oranda harap durumdaki yapı günümüzde herhangi bir amaç için kullanılmamaktadır.

Süsleme: Ayakta kalan beden duvarlarının sıvalı yüzeylerinde tahrip olmuş freskler yer almaktadır.

Tarihçesi: Kilisenin 1832 yılında inşa edildiği belirtilmektedir¹⁴⁵.

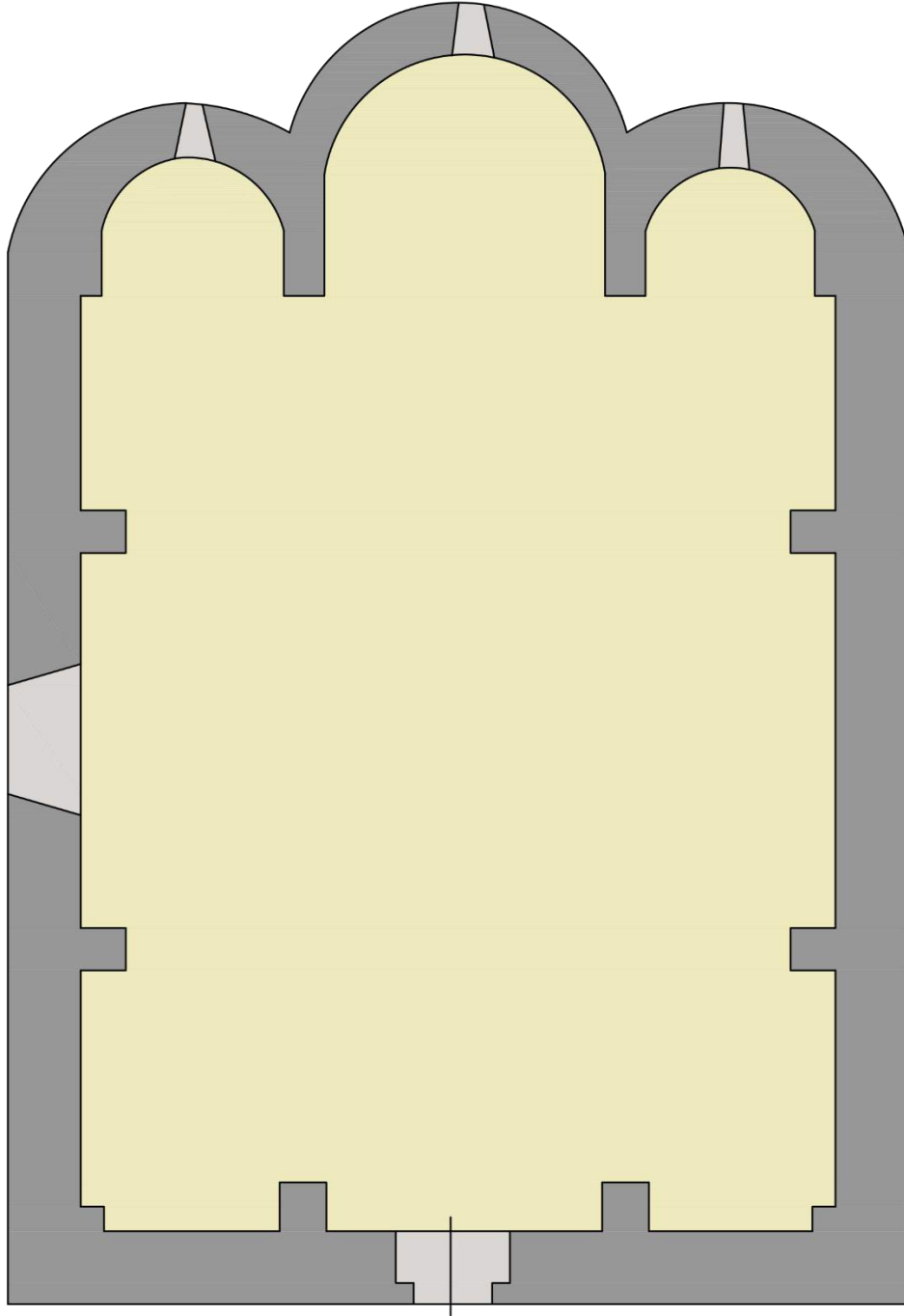
Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Yapının güneydoğuda yer alan tek nefli mekan ile, Süleymaniye mahallesinde yer alan Hagios Georgios Kilisesinin de dikdörtgen planlı ek mekan bulundurması ile benzerlik göstermektedir.

Üç nefli bazilikal planlı olması, orta nefin diğer neflerden daha geniş olması ile Gümüşhane-Dumanlı Köyü'ne bağlı mahallelerde yer alan kiliseler ile benzerlik göstermektedir. Dumanlı Köyü, Piştov Mahallesindeki St. Christoper Kilisesi, Binatlı (Pinetendon) Mahallesi, Cinganlı Mahallesi, Çakallı (Çakalandon) Mahallesi, İşhanlı (Sıhanandon) mahallelerinde bulunan kiliseler ile plan ve içten dıştan yarım daire planlı apsis uygulaması ile benzerlik göstermektedir.

Bibliyografya: Akagün Uslu, Gülyüz, 1980: 9-10; Bryer,-Winfield, 2002: 338; Kandilaptis, 2002: 153; Dolu, Yusuf, 2010:32; Okuyucu, Demet, 2013: s. 211-212.

¹⁴⁴ Okuyucu, D., 2013, s.212.

¹⁴⁵ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338.

0 1 2 3 4 5m

Çizim 6: Timios Stravros Kilisesi Planı (Kültür Envanteri'nden)

Şekil 113: Timios Stravros Kilisesi'ni gösteren eski bir fotoğraf (P.B.M.P.'den¹⁴⁶).

Şekil 114: Klisenin kuzey apsisinde yer alan St. Athanasios tasviri (D. Okuyucu'dan)

¹⁴⁶ Antony Bryer'in 2002 tarihli The Post-Byzantine Monuments of the Pontos kitabından alınmıştır.

Şekil 115: Kilisenin kuzey duvarı ve üst örtüye ait izler (D. Okuyucu'dan)

Şekil 116: Timios Stravros Kilisesi

Şekil 117: Timios Stravros Kilisesinin girişi

Şekil 118: Timios Stravros Kilisesi günümüzdeki hali

Şekil 119: Timios Stravros Kilisesinin güneydoğudan görünümü

4.1.2.7. Benaki Müzesi'nde Sergilenen, Eski Gümüşhane'de Yer Alan Kiliselere Ait Eserler

Katalog No: E-1

Envanter Numarası: ΓΕ 34124

Eser Adı: Figürlü gülabdan

Yapım Tarihi: 1735

Eserin Sergilendiği Yer: Benaki Müzesi, Atina

Eseri Yaptıran: Rahip Nikolaos

Eserin Malzemesi: Gümüş

Ölçü / Boyut : 0.26 m

Geldiği yer: Hagios Georgios Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: Gülabdan 1735 yılında yapılmıştır. Pontos bölgesinde bulunan Argyroupolis'teki (Gümüşhane) Aziz George kilisesinden getirilmiştir. Eserin boyu 26 cm'dir. Sağlam vaziyette günümüzde Atina Benaki Müzesi'nde sergilenmektedir. Meryem ve baş meleklerin sahneleri ile parsellere ayrılmış olan gülabdan yaldızlı süslemelere sahiptir. Meryem ve baş melek figürleri birer daire içerisinde tezyin edilmiştir. Gülabdanın karın kısmı elips şeklinde ve şişkin olup ağız kısma doğru gidildikçe inceldiği görülmektedir. Karından boyun kısma geçiş kısmında bilezik şeklinde biri büyük diğeri küçük iki tane boğum yapılmıştır. Eserde stilize kuş figürlerin yanı sıra selvi ağaçı motiflerinin de yapıldığı görülmektedir.

Katalog No: E-2

Envanter Numarası:
(34170)

Eser Adı: İncil Kapağı

Yapım Tarihi: 1761

Eseri Yapan: -

Eseri Yaptıran: -

Eserin Malzemesi: Gümüş
kapak

Ölçü / Boyut: 0.355x0.255
m.

Geldiği Yer: Hagios
Theodoros Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı:
Hediye

Eserin Tanımı: Atina
Benaki Müzesi 34170
envanter numarası ile kayıtlı
olan eser 1761 yılında

yazılmıştır. İncil kapağı 0.355x0.255 m boyutlarındadır. İncil Kapağı gümüş malzeme ile kaplanmıştır. Alçak kabartma tekniği kullanılmıştır. Pontus bölgesi- Gümüşhane St. Theodore Kilisesi'nden müzeye gelmiştir. Golgotha tepesinde İsa'nın çarmıha gerilme sahnesi işlenmiştir. Bu sahnenin çevresi bitkisel süslemelerle hiç boş kalmayacak şekilde doldurulmuştur. Kapağın dört köşesi de dört İncil yazarı tasvir edilmiştir.

Katalog No: E-3

Envanter Numarası: (TE 34160)

Eser Adı: İncil Kapağı

Yapım Tarihi: 1728

Eseri Yapan: -

Eseri Yaptıran: -

**Eserin Malzemesi: Gümüş
Kapak**

Ölçü / Boyut: Y 0,375, G 0,27 m

**Geldiği yer: Pontus Bölgesi-
Gümüşhane Komesis Kilisesi**

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

**Eserin Tanımı: Atina Benaki
Müzesi 34160 envanter numarası
ile kayıtlı olan eser 1728 yılında
yazılmıştır. İncil kapağı
0,375x0,27 m boyutlarındadır. İncil**

Kapağı gümüş malzeme ile kaplanmıştır. Alçak kabartma tekniği kullanılmıştır. Pontus bölgesi- Gümüşhane Komesis Kilisesi'nden müzeye gelmiştir. Meryem'in ölüm sahnesi yani komesis sahnesi tasvir edilmiştir. Bu sahnenin çevresi bitkisel süslemelerle özellikle açık büyük çiçeklerle hiç boş kalmayacak şekilde doldurulmuştur. Kapağın dört köşesi, dört İncil yazarı kendi sembolleri ile tasvir edilmiştir.

Katalog No: E-4

Envanter Numarası: GE 34203

Eser Adı: İncil Kapağı

Yapım Tarihi: 1712

Eseri Yapan: Sebastian Hahn
(Transilvanya'lı kuyumcu)

Eseri Yaptıran: Eflak Lordu
(Hospodar)

Eserin Malzemesi: Gümüş

Ölçü / Boyut: Y: 0,158 m, G: 0,106 m

Geldiği yer: Hagios George Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: İncil Kapağı gümüş malzeme ile kaplanmıştır. Alçak kabartma tekniği kullanılmıştır. Yeni Ahit kapağı, Eflak Lordu için yapılmıştır ancak daha sonra Argyroupolis'in ileri gelenlerinden biri tarafından satın alınarak 1712 tarihinde Hagios George Kilisesi'ne hediye edilmiştir.

Kapakta iki ayrı sahne yer almaktadır. Üst bölümdeki kompozisyonda Hz. İsa'nın cehenneme iniş sahnesi işlenmiştir. Hz. İsa cehenneme inerek vaftiz olmamış peygamberler ve iyi niyetli insanları cehennemden kurtarmaktadır. Alt bölümde ise Hz. İsa'nın çarmıha gerilme sahnesi işlenmiştir. Bu sahnelerin çevresi bitkisel ve geometrik motifler ile hiç boş kalmayacak şekilde doldurulmuştur.

Katalog No: E-5

Envanter Numarası: TE 14111

Eser Adı: Pektoral

Yapım Tarihi: 1736

Eseri Yapan: -

Eseri Yaptıran: Michael Sarasitis

Eserin Malzemesi: Ahşap, Gümüş

Ölçü / Boyut: Y: 0.07 m.

Geldiği yer: Hagios Georgios Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: Kelime olarak göğse ait anlamına gelen pektoral, Hristiyanlar tarafından kullanılan ve üzerinde haç barındıran bir kolye olarak nitelendirilebilir.

Gümüş ve ahşap malzeme bir arada kullanılarak yapılmış eserde renkli emaye tekniği, ahşap oyma tekniği ve değerli taş işçiliği bulunmaktadır. Temel olarak zincirlerle birbirine bağlanan üç parçadan oluşur.

Ahşap levhalar gümüş ile çerçevelendirilmiştir. Çerçeve de renkli emaye, telkâri ve değerli taş

işçiliği görülür. Sol levha çerçevesinin alt kısmında bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta açıkça 1736 tarihi okunabilmektedir. Ahşap oyma tekniği ile yapılmış levha yüzeyinde ise İsa ve Aziz George'nin yaşamından sahneler yer almaktadır.

Pektoral üzerinde Kilisenin On İki Büyük Ziyafetini, Büyük Deisis'i, Aziz Dimitrios'u ve ejderha avcısı Aziz George'un mücadele sahnesi yer almaktadır. Pontos'taki Argyroupolis'teki St George kilisesine takdim edilmek üzere Michael Sarasitis'in emriyle 1736'da yapılmıştır. Bağışçının seçkin ailesi, 18. yüzyılın büyük bir bölümünde Argyroupolis'in (Gümüşhane) zengin gümüş madenlerinin kontrolünü elinde tutuyordu.

Katalog No: E-6

Envanter Numarası: (TE 33815)

Eser Adı: Ripidia (Yelpaze)

Yapım Tarihi: 1729

Eseri Yapan: -

Eseri Yaptıran: -

Ölçü / Boyut: Y: 0.61 m.

Geldiği yer: Hagios Georgios Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: Gümüş malzemeden yapılmıştır. Üzeri yıldız ile kaplanmıştır. Dini ayinlerde kullanılan kutsal bir eserdir. Merkezde bir, çevresinde sekiz olmak üzere toplam dokuz adet halka yer almaktadır. Halkalar üzerinde kabartma tekniğinde dini sahneler işlenmiştir. Hz. İsa ve Aziz George'nin hayatından sahneler yer almaktadır. Yüzeyde boşluk kalmayacak şekilde bitkisel ve geometrik motifler yer almaktadır.

Katalog No: E-7

Envanter Numarası:
33817

Eser Adı: Kadeh

Yapım Tarihi: 1726-1727

Eseri Yapan: Georgios

Eseri Yaptıran: Stephanos
Phytianos

Eserin Malzemesi: Gümüş

Ölçü / Boyut: Y: 0,50 m

Geldiği yer: Hagios
Georgios Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı:
Hediye

Eserin Tanımı: Eser kadeh

ve kapağı olmak üzere iki

parçadan oluşmaktadır. Gümüş malzemedendir. Üzeri altın yıldız ile kaplanmıştır. Baş madenci Stephanos Phytianos tarafından Hagios Georgios Kilise'ne adak olarak yaptırılmıştır. Kadehte Georgios adlı bir kuyumcunun imzası bulunmaktadır. Hz. İsa, Aziz George'nin hayatından sahneler, çeşitli azizler yer almaktadır. Bitkisel ve geometrik motifler ile boş yer kalmayacak şekilde süslenmiştir.

Katalog No: E-8

Envanter Numarası: GE 33711

Eser Adı: İstiridye Çerçeve

Yapım Tarihi: 1729

Eseri Yapan: Rahibe Agathi

Eseri Yaptıran : -

Eserin Malzemesi: İstiridye

Ölçü / Boyut :

Geldiği yer: Hagios Georgios Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: Eserin çerçevesi istiridye malzemenen yapılmış ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Rahibe Agathi tarafından yapılan eser Benaki Müzesi'nde sergilenmektedir. İç kısımda bordo ve altın yaldız renkler

hakimdir. Resmin merkezinde beyaz bir at ve üzerinde duran Aziz George vardır. Atın şaha kalkmış şekilde resmedilmiştir, kafasında beyaz bir tüy bulunur. Atın altında ise Aziz George'nin mızrak sapladığı ejderha yer almaktadır, ejderha zemin ile aynı renkte olduğundan fazla göze çarpmamaktadır. George'nin pelerinin ve kıyafetlerinin kıvrımları ayrıntılı olarak verilmiştir. Yer kademeli olarak yukarı doğru yükselmektedir ve gökyüzünün rengi bordo tercih edilmiştir. En üstte sağda ve solda birer yazı bulunmaktadır. Yazıların üstünde de iki köşede birer zambak motifi kullanılmıştır. Resmin en altında bordür içinde yazı ve iki motif bulunmaktadır.

Katalog No: E-9

Envanter Numarası: (33703)

Eser Adı: Psikopos Başlığı

Yapım Tarihi: 1739

Eseri Yapan: -

Eseri Yaptıran: Rahip

Nikolaos

Eserin Malzemesi : Gümüş

Ölçü / Boyut : Y: 0.14 m, Çap:

0,20 m.

Geldiği yer: Hagios Georgios

Kilisesi

Eserin Durumu: Sağlam

Eserin Veriliş Amacı: Hediye

Eserin Tanımı: 1739'da Amida

Başpiskoposuna bir hediye olarak yapılmış, ancak 1791'de Pontus

madenlerinin baş madencisi tarafından onarıldıktan sonra, Argypopolis'te yer alan St. George Kilisesi'ne hediye edilmiştir. Gümüş malzemeden yapılan psikopos başlığının üzeri altın yaldız ile kaplanmıştır. Aynı zamanda yarı değerli taşlar ile süslenmiştir. Başlığın üst tarafında yazı kuşağı yer almaktadır. Kabartma tekniğinde ise aziz tasvirleri bulunmaktadır. Boş yer kalmayacak şekilde süslenmiştir.

Katalog No: E-10

Envanter Numarası: 33708

Eser Adı: Psikopos Kıyafeti

Yapım Tarihi: 1736

Eseri Yapan: -

**Eseri Yaptıran: Antakya
Patriği Silvestros**

Eserin Malzemesi: Kumaş

Ölçü / Boyut: Y: 1,20 m

**Geldiği yer: Aziz Ninos
Kilisesi**

Eserin Durumu: Sağlam

**Eserin Veriliş Amacı:
Hediye**

Eserin Tanımı: Pelerin,
Antakya Patriği Silvestros'a
aittir. 1736 yılında

Argyroupolis'te yer alan Hagios George Başpsikoposluk Kilisesi'ne bağışlamıştır. İran ipeğine, altın iplikle dokunmuştur. Pelerin üzerine eski bir applike parçası yer almaktadır. Bu applike parçası üzerinde Gürcüce bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta Gürcülerin hamisi olan Aziz Ninos Kilisesi'ne ithaf edildiği yazmaktadır. Applike parçasının üzerinde Hz. İsa ve aziz tasvirleri yer almaktadır.

4.2. Eğitim Yapıları

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan eğitim yapıları, dönemin çok kültürlü sosyal dokusunu yansıtan önemli örnekler arasında bulunmaktadır. Bölgedeki eğitim kurumları arasında İbtidai Mektep (ilkokul), Rum kız okulu ve Rum erkek okulu ön plana çıkmaktadır. Bu yapılar, farklı toplumsal grupların eğitim ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmış olup, mimari ve fonksiyonel açıdan birbirinden ayrılan özgün özellikler taşımaktadır.

İbtidai Mektep, genellikle sade ve işlevsel bir plan şemasıyla inşa edilmiştir. Öğrenci sayısına bağlı olarak düzenlenen sınıflar, doğal ışık ve havalandırmayı esas alan pencere açıklıklarıyla donatılmıştır. Taşıyıcı sistem olarak yerel taş ve ahşap malzeme kullanılmış, yapı zemine uyumlu olacak şekilde planlanmıştır. Mekânsal düzenlemede öğretmen odası ve öğrenci ihtiyaçlarına yönelik yardımcı alanlar sınırlı olmakla birlikte, yapı eğitim sürecinin temel gereksinimlerini karşılayacak niteliktedir.

Rum kız ve erkek okulları ise daha kapsamlı bir programı barındırmakta ve sosyal yapıya paralel olarak eğitimle birlikte kültürel etkileşimi destekleyen ortak kullanım alanlarına sahiptir. Bu okulların planlarında geniş dersliklerin yanı sıra, toplantı salonları, ibadet alanları veya sosyal etkinliklere yönelik bölümler de yer almaktadır. Yapısal elemanlarda daha karmaşık taşıyıcı sistemler gözlemlenmekte, taş ve ahşap malzemenin yanı sıra döneminin inşa tekniklerine uygun detaylandırmalar bulunmaktadır. Cephelerde simetrik pencere düzenlemeleri, dış duvarların kalınlığı ve yalıtım teknikleri, iç mekânların konforlu kullanılmasını sağlamaktadır.

Bununla birlikte, bu eğitim yapıları, doğal çevre koşullarına uygun olarak eğimli arazide konumlandırılmış ve güneş ışığı, hava sirkülasyonu gibi çevresel faktörler dikkate alınmıştır. Zaman içerisinde maruz kaldıkları iklimsel etkiler ve kullanıcı talepleri doğrultusunda çeşitli restorasyon ve güçlendirme müdahaleleri gerçekleştirilmiş, ancak özgün mimari özellikler büyük ölçüde korunmuştur. Süleymaniye Mahallesi'ndeki bu eğitim yapıları, hem mimari açıdan hem de sosyo-kültürel tarih açısından bölgenin eğitim tarihine ışık tutan kritik kültürel miras unsurları olarak değerlendirilmektedir.

4.2.1. İbtidai Mektep (İlkokul)

Katalog No: 13

Adı: İbtidai Mektep (İlkokul)

Foto No: 120-126

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: İl merkezi Süleymaniye mahallesi, 346/4 numaralı ada parselde yer almaktadır. Yapının batısında Süleymaniye Camii, batısında cami haziresi ve Mısırlıoğlu Türbesi, doğusunda yol ve eski hükümet konağı kalıntıları bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: İki katlı olan yapının zemin katı moloz taştan, birinci katı ise bağdadi tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının çatısı saç ile kaplıdır. Saçak altı geniştir, ahşap kaplıdır.

Plan Özellikleri: Eğimli bir arazi üzerinde kurulan yapı batı cephesinde tek, doğu cephesinden zemin + 1 katlı görünmektedir.

Mimari Özellikler: Yapı, 1980'lere kadar Süleymaniye İlkokulu olarak işlevini sürdürmüştür. Ancak, öğrenci sayısının yetersizliği nedeniyle okul kapatılmış ve bir süre boş kalmıştır (Şekil 120).

Eğimle uyumlu olarak konumlanan yapının özgün girişi doğu cephesinde yer almakta olup, alt kattaki holü üst kattaki sofaya bağlayan merdivenler sonradan kapatılmış ve batı cephesine yeni bir giriş kapısı açılmıştır. Yapının her iki katında da hol/sofanın iki yanında birer derslik bulunmaktadır. Üst kattaki sofa, zamanla kısmen kapatılarak mutfak haline getirilmiş, ayrıca her iki katta da hol ve koridorlara tuvalet ve banyo birimleri eklenmiştir.

1990'lı yıllarda gerçekleştirilen onarım sonrasında, üst kat Süleymaniye Camii İmamı Lojmanı olarak, alt kat ise kiralık konut olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise üst katı Gümüşhane Valiliği (Şekil 123), alt katı ise çay bahçesi olarak kullanılmaktadır.

Tarihçesi: Yıldız Albümleri'nde görülmeyen yapı 19. yy. sonlarında ya da 20. yy. başlarında yapılmıştır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Bu yapıyı mimari ve teknik açıdan karşılaştırabileceğimiz yakın bölge örnekleri arasında Gümüşhane Merkez Camii'ne bağlı Külliye Okul Binası ve Torul'daki Tarihi Medrese yer alır. Her iki yapı da taş malzeme ağırlıklı olmakla beraber, eğitim ve dini fonksiyonların birleştiği yapı tipolojisini temsil eder. Külliye Okul Binası, İbtidai Mektep'le benzer şekilde fonksiyonelliği esas alan sade cephe düzenine

sahiptir; ancak daha büyük ölçek ve anıtsal mimari detaylar içerir. Torul'daki Tarihi Medrese ise taş tonozlar ve ahşap çatılarla tamamlanmış, plan organizasyonu bakımından daha karmaşık bir yapıdır. Bu medrese, bölgedeki klasik Osmanlı eğitim yapılarının mimari ve teknik özelliklerini yansıtırken, İbtidai Mektep daha modern ve sade bir tasarım anlayışına işaret eder. Malzeme teknikleri açısından bakıldığında, Süleymaniye İbtidai Mektep'in taş ve ahşap kullanımında sağlam işçilik ve yerel malzeme temini ön plandadır. Bu bağlamda, Torul Medresesi'nin taş tonozları ve oymalı ahşap kapı ve pencere detayları, yapının hem dayanıklılık hem de estetik açılarından gelişkin bir seviyede olduğunu gösterir. Gümüşhane Külliye Okulu ise, İbtidai Mektep'e kıyasla daha büyük ölçekli ve anıtsal karaktere sahip olması sebebiyle, taş işçiliğinde çeşitlilik ve detay zenginliği sunar.

Şekil 120: 19. yüzyıl sonlarında (Halim Mısırlıoğlu Arşivi)

Şekil 121: 2010 yılında yapının vaziyeti (Y. B. Dolu'dan)

Şekil 122: Yapının günümüzde görünümü

Şekil 123: Yapının Gümüşhane Valiliği'ne ait cephesi

Şekil 124: Yapının bahçe ve dış cepheden görünümü

Şekil 125: Yapının günümüzde çay bahçesi olarak kullanılan bölümü

Şekil 126: Yapının iç mekan görünümü

4.2.2. Rum Erkek Okulu

Katalog No: 14

Adı: Rum Erkek Okulu (Frontistirion)¹⁴⁷

Foto No: 127-136

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, yerleşim alanının güneyinde, genişliği 7 metre olan ana yolun kenarında konumlanmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının günümüze kalan dış duvarları moloz taşlarla yığma usulünde yapılmıştır. Kesme taşlar ise dekoratif amaçla kullanılmış; bina köşelerindeki plastırlarda, pencere ve kapı sövelerinde ile kat ve taban silmelerinde yer almaktadır. Bu taşlar, yüzeyleri taraklanmış kireç taşından oluşur.

Plan Özellikleri: Yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, 18,30 x 11,28 metre ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapı, dışarıdan bakıldığında zemin katla birlikte iki katlı olarak inşa edilmiştir. Üst örtüsü, dönemine ait fotoğraflardan da anlaşılacağı üzere, ahşap taşıyıcı sistem üzerine oturtulmuş kırma çatı ile tamamlanmıştır. Bu çatı sistemi, dönemin geleneksel mimari anlayışını ve yerel yapı malzemesi kullanımını yansıtmaktadır. (Şekil 127).

Mimari Özellikler: Okul, 1723 yılında temel düzeyde okuma-yazma eğitimi veren mütevazı bir kurum olarak faaliyete geçmiştir. 1836 yılında Allilodidaktiko düzeyinde¹⁴⁸ bir erkek okuluna dönüştürülerek eğitim kapasitesini genişletmiştir. 1864 yılında bünyesine bir *syndidaktiko* sınıfının¹⁴⁹ eklenmesiyle yapısal açıdan çeşitlilik kazanmış; 1878 yılında ise yarı lise (*İmigymnasio*)¹⁵⁰ seviyesine yükselerek sürekli bir gelişim ve dönüşüm süreci içerisinde varlığını sürdürmüştür¹⁵¹.

Eski Rum Erkek Okulu, I. Dünya Savaşı sonuna kadar kesintisiz eğitim vermiş, ancak 1918 yılında savaş koşulları nedeniyle askeri hastaneye dönüştürülmüştür. Savaşın bitimiyle yapı işlevsiz kalmış, bakımsızlık sonucu harabeye dönmüş ve özel kişilerin mülkiyetine geçmiştir.

¹⁴⁷ Halk arasında *Sarı Mektep* adıyla bilinmektedir.

¹⁴⁸ Öğretmenler ve üst sınıf öğrencilerinin birlikte alt sınıflara ders verdiği, kaynakların kısıtlı olduğu birçok Rum okulunda yaygın olarak uygulanan bir eğitim modelidir.

¹⁴⁹ Farklı yaş ve seviye gruplarından öğrenciler, aynı sınıfta birlikte eğitim gördüğü bir eğitim modelidir.

¹⁵⁰ İmigymnasio düzeyi, yaklaşık olarak ortaokulun sonu ile lisenin başı arasındaki geçiş seviyesine karşılık gelir.

¹⁵¹ Akkoyunlu Geçkil, Sevinç, a.g.t., s.44.

19.yüzyıla ait fotoğraflarda, okulun dar bir avlu içinde, ana yol kenarında ve arka bölümünde öğretmenlere ait iki katlı bir yapıyla çevrili olduğu görülür. Günümüzde yalnızca dış duvarları kısmen ayakta kalmıştır. Yapı, eğimli araziye inşa edildiğinden cephelerde zemin kotlarında farklılıklar vardır.

Binanın ana giriş kapısı kuzeydoğu cephesindedir ancak bu kapı yarısına kadar taşla doldurulmuş ve kullanılamaz durumdadır. Güneybatı cephede ise karşılıklı bir başka giriş kapısı daha bulunur. Uzun cephelerde girişlerin yanında dörder, kısa cephelerde ikişer olmak üzere toplam 40 pencere açıklığı mevcuttur. Pencere ve kapı çevrelerinde duvarlar içe doğru genişleyerek derinlik kazanmıştır; bu özellik özellikle ışık alımını artırmak amacıyla uygulanmıştır.

Yapının arka cephesinde bazı pencere açıklıkları taş dolguyla kapatılmış, burası zamanla hayvan ağılı olarak kullanılmıştır. Birinci kata ulaşım, güneybatı cephedeki tali girişin üzerinde bulunan kemerli taş köprü ve ona bağlı merdivenle sağlanmaktaydı ancak bu yapılar günümüzde tahrip olmuştur.

Kuzeydoğu cephede, ana girişin üstünde balkon ve bu balkona açılan kemerli taş bir kapı bulunmaktaydı. Bu kapı, özgün dolaşım sisteminde önemli bir yer tutar. Birinci kattaki güneybatı cephedeki pencere açıklığının kapatıldığı ve yüzeyin çamur sıvayla kaplandığı görülmektedir. Döşeme sistemi ise büyük oranda yok olmuştur.

Ana yol cephesinde simetrik olarak düzenlenmiş anıtsal bir giriş kapısı, iki katta da kemerli pencereler ve cepheden hafifçe çıkıntılı köşe taşları yer almaktadır. Cephede ayrıca taban silmesi ve kat silmesi bulunur. Ancak kapı ve pencere doğramalarının özgün elemanları günümüze ulaşmamıştır.

Süsleme: Yapının beden duvarları düzensiz derzli moloz taşlardan inşa edilmiş olup, köşelerde düzenli kesme taşlardan yapılmış köşebentler bulunur. Bu teknik, yapıya hem sağlamlık hem de estetik bir görünüm kazandırmaktadır.

Geniş ve dikdörtgen formdaki giriş kapısı, binanın orta aksında ve iki kat yüksekliğinde yer alır. Zemin seviyesinden yüksek konumda olduğundan, önünde merdivenler bulunmuş olabilir. Kapı açıklığı, üç cepheden kesme taşlarla çerçevelenmiştir. İç yüzeylerinde, çift kanatlı ahşap kapının demir bağlantı izleri görülmektedir.

Kapının her iki yanında, dışa taşan ve yivli korint başlıklı ikiz sütunceler yer alır. Kemer üzengilerinde dört kollu yıldız motifleri, kapı üstündeki düz kemerde ise barok esintili bir rozet bulunmaktadır.

Kapının üstünde, yuvarlak basık kemerli ikiz pencere açıklıkları vardır; ancak orijinal ahşap pencereler günümüze ulaşmamıştır. Bu açıklıkların üzerinde, mimar veya banisini belirtmeyen

dikdörtgen bir kitabelik alan bulunur. Kitabelik ve pencere söveleri, iyon başlıklı sütuncelerle çevrelenmiş ve yatay silmelerle tamamlanmıştır.

Tarihçesi: Yapının, 1723 yılında Kaloyerandon Konağı bünyesinde kurulduğu bilinmekle birlikte, eski yerleşim yeri hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır¹⁵². Mevcut kaynaklar, okul binasının inşasına 8 Temmuz 1875 tarihinde başladığını ve yaklaşık dört yıllık bir sürecin ardından 1879 yılında tamamlandığını belirtmektedir.

Okul, 1879 yılında tamamlanmasının ardından eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Ancak yapıya ait inşa kitabesi günümüze ulaşmadığı için, okulun banisi ve mimarı hakkında kesin bilgilere ulaşılamamaktadır. 1855-1860 yılları arasında okul müdürü olarak görev yapan Georgios Papadopoulos Kiriakidis, Sumelidis ile birlikte okulun kuruluşu ve eğitim faaliyetlerinde önemli katkılar sağlamış önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır.

Yapı, gayrimüslim eğitim kurumları arasında kapsamlı bir eğitim merkezi olarak öne çıkmıştır. Okul bünyesinde bir ilkokul, üç ortaokul sınıfı ve beş lise sınıfı bulunmakta olup, yaklaşık 20 öğretmen ve 300 öğrenciye eğitim verildiği belirtilmektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Bölgedeki yapılar incelendiğinde gayrimüslim kamu yapıları içinde özellikle okul binalarının estetikten çok işlevselliğe öncelik verildiğini göstermektedir. Yapının dış cephesinde süsleme unsurlarına yalnızca ana giriş kapısı çevresinde rastlanmıştır. Bu süsleme programının oldukça sade ve sınırlı olması, dönemde taş işçiliğinin fazla gelişmediğine işaret etmektedir. Yapıda, Rum ve Ermeni mimarisinde sıkça görülen sembolik süslemelere rastlanmamış, tercih edilen motifler ve düzenlemeler daha çok Eski Yunan mimarisinin etkilerini yansıtmaktadır.

Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan Rum Erkek Okulu (Frontistirion), Osmanlı döneminde Rum toplumunun eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiş, bölgedeki önemli kültürel ve mimari miras unsurlarından biridir. Yapı, geleneksel Osmanlı taş mimarisi teknikleriyle inşa edilmiş olup, taş duvar örgüsü, ahşap döşeme ve çatı sistemi ile dikkat çeker. Kare planlı ya da dikdörtgene yakın formu, çok katlı düzeni ve simetrik cephe tasarımıyla, 19. yüzyıl Osmanlı eğitim yapıları arasında tipik bir örnek teşkil eder.

Bu yapıyı karşılaştırabileceğimiz yakın bölgedeki yapılar arasında, Trabzon'daki Aya Nikola Okulu ve Rize'deki Rum Okulu (Eski Metochion) sayılabilir. Trabzon Aya Nikola Okulu, benzer şekilde taş ve ahşap malzeme kullanımıyla inşa edilmiş, çok katlı ve simetrik cephe yapısıyla öne çıkar. Yapısal olarak benzer plan düzenine sahip olup, cephe süslemelerinde Rum kültürüne ait özgün motiflere yer verir. Rize'deki Rum Okulu ise, taş ve ahşabın dengeli

¹⁵² Dolu, Y.B., a.g.t., 2010.

birleşimiyle, benzer konstrüksiyon tekniklerini taşır. Her iki yapı da bölgenin Rum cemaatinin eğitim mimarisindeki estetik ve fonksiyonel yaklaşımlarını yansıtır.

Malzeme ve teknik bağlamda, Süleymaniye Rum Erkek Okulu'nun taş duvarları, bölgedeki yapıların dayanıklılık gereksinimlerine uygun olarak kalın ve sağlam örülmüştür. Ahşap döşemeler ve çatı kurgusu, hem yapısal esneklik hem de iklim koşullarına adaptasyon amacı taşır. Trabzon ve Rize'deki yapılar da benzer taş ve ahşap kullanımına sahip olmakla birlikte, Trabzon yapısında taş işçiliği daha detaylı, süslemeler ise daha belirgindir. Rize'deki okul ise daha sade bir işçilik ve plan şemasıyla ayırt edilir.

Şekil 127: Yapının 19. yüzyıl sonlarında görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 128: Yapının 1953'te görünümü (Kostas Papadopoulos Arşivi)

Şekil 129: Yapının genel görünümü

Şekil 130: Yapının genel görünümü

Şekil 131: Yapıdaki restorasyon çalışmaları

Şekil 132: Yapıdaki restorasyon çalışmaları

Şekil 133: Yapıdaki restorasyon çalışmaları

Şekil 134: Dış cephe sütünce süslemesi (Akkoyunlu Geçkil'den)

Şekil 135: Yapının iç cephe görünümü

Şekil 136: Chaldia Metropoliti, Laurentios Papadopoulos

4.2.3. Rum Kız Okulu

Katalog No: 15

Adı: Rum Kız Okulu

Foto No: 137-139

Çizim No: 7-8

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, yerleşim bölgesinin güneyinde, genişliği 7 metre olan ana yolun doğusunda yer almakta olup, ana yola bağlanan bir patika güzergâhı üzerinde konumlanmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının zemin katı yığma taş tekniğiyle, birinci katı ise ahşap karkas yöntemiyle inşa edilmiştir. İç mekândaki tüm bölme duvarları ahşap karkas olup, hem iç hem de dış cepheler tamamen sıva ile kaplanmıştır.

Plan Özellikleri: Yapı dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Mimari Özellikler: Yapı, eğimli araziye uyumlu olarak inşa edilmiştir ve alt katta doğu, üst katta batı cephesinde olmak üzere iki ayrı girişi vardır. Katlar arasında doğrudan bağlantı sağlayan merdiven bulunmamaktadır.

Alt katta bir hol çevresinde dört oda ve batı tarafında tuvaletler yer alırken, üst katta giriş holüne açılan dört oda ile doğu cephesinde çıkmalı bir ek oda bulunmaktadır. Kaynaklara göre alt kat halı atölyesi, üst kat ise okul olarak kullanılmıştır. Üst kattaki dört oda derslik, ek oda ise idari veya öğretmen odası işlevindedir.

Isıtma için üst kattaki derslik köşelerinde “peşko” adı verilen silindir şeklinde sobalar bulunur. Bu sobalar holden yakılarak ısıyı odalara yaymaktadır. Benzer sistem, Kars ve çevresinde “peç” veya “galanka” olarak da bilinir ve Balkanlar ile Rusya’da yaygındır. Yapının ahşap karkas duvarlarında ise sıcak hava kanalları bulunmamaktadır; ısıtma sadece sobadan sağlanmaktadır¹⁵³.

Doğu cephede, zemin seviyesinden yaklaşık 1.70 m yüksekte bir sahanlık vardır. Buradan tepe pencere, çift kanatlı ahşap kapı ile giriş yapılır. Kapının üstünde kitabelik yer alır. Kapının üstünde, destekli çıkma ve içinde iki dikdörtgen pencere bulunur.

¹⁵³ Akkoyunlu Geçkil, Sevinç, a.g.t., s.62.

Cephede, kapının iki yanında ve her katta basık kemerli ikişer pencere yer alır. Zemin kattaki kapı ve pencereler taş sövelidir; üst kattaki çıkma pencereleri ise ahşap sövelidir. Çıkmanın yan pencereleri ince taş plaklarla oluşturulup sıvanmıştır. Tüm pencereler çift kanatlı ahşap doğramadır ve zemin katta yatay demir parmaklıklar bulunur.

Katlar arasında tuğla sıva ile oluşturulmuş kat silmesi vardır. Zemin katta köşe taşları gerçek kesme taş, üst katta ise taş taklidi sıva ile yapılmıştır. Çatı saçakları ahşap, üst örtüsü ondüle sac kaplamadır; bu tarz çatılar bölgede yaygındır.

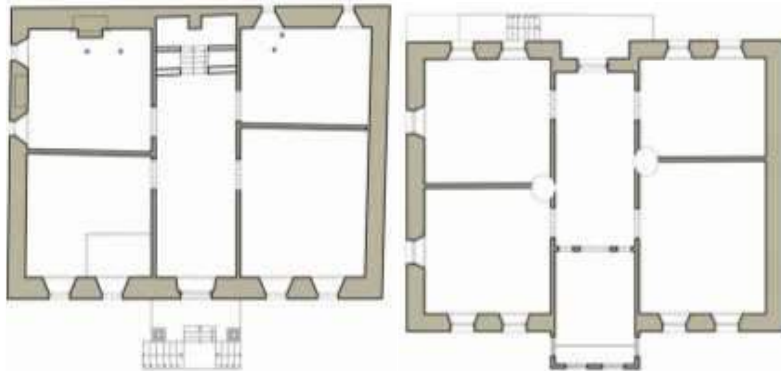
Güney cephede, zemin katta sade kesme taş söveli tek kanatlı iki pencere, üst katta ise tuğla söveli basık kemerli iki pencere vardır. Batı cephede birinci kat girişi bulunur; kapı çift kanatlı, tepe pencerelidir ve yanında basık kemerli ikişer pencere yer alır. Bu cephede de tuğla söveler ve demir parmaklıklar mevcuttur. Girişe taş merdivenle çıkılır.

Kuzey cephede pencere veya kapı bulunmaz ancak yapıya bitişik başka bir yapının izleri gözlemlenmektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan Rum Kız Okulu, Osmanlı dönemi eğitim yapıları arasında taş malzeme ağırlıklı, sade ve işlevsel mimarisiyle dikkat çeker. Yapının planı genellikle dikdörtgen formda olup, taş duvar örgüsü ve ahşap çatı sistemi bölgesel yapı tekniklerine uygun biçimde gerçekleştirilmiştir.

Bu yapıyı mimari ve malzeme teknikleri açısından karşılaştırabileceğimiz örnekler arasında Trabzon Rum Kız Okulu ve Rize Kız Okulu yer alır. Her iki okul da benzer şekilde taş duvarlarla inşa edilmiş, ahşap çatı ve pencere doğramalarıyla tamamlanmıştır. Trabzon'daki yapı, cephe süslemeleri ve simetrik planıyla öne çıkarken; Rize örneği daha sade ve fonksiyonel bir tasarımı yansıtır.

Malzeme kullanımında, Rum Kız Okulu'nun taş ve ahşap birleşimi, Trabzon ve Rize'deki yapılarla örtüşür; bu da bölgenin iklim ve kültürel şartlarına uygun dayanıklı ve estetik çözümler sunduğunu gösterir. Teknik açıdan ise, üç yapı da yerel ustalık ve yapı geleneğinin devamını temsil eder.

Çizim 7: Rum Kız Okulu zemin ve birinci kat planları (Y. B. Dolu'dan)

Çizim 8: Kız Okulu'na ait kesit ve cephe çizimi (Y. B. Dolu'dan)

Şekil 137: Rum Kız Okulu, 1906 sonrası

Şekil 138: Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 139: Yapının günümüzde görünümü

4.3. KAMUSAL YAPILAR

4.3.1. İdari Yapılar

Süleymaniye Mahallesi sınırları içerisinde bulunan kamusal yapılar, bölgenin sosyal ve idari tarihine dair önemli bilgiler sunmaktadır. İdari yapılar kapsamında, özellikle eski hükümet konağı kalıntısı ve Metropolitlik Binası ön plana çıkmaktadır. Bu yapılar, Osmanlı döneminde bölgenin yönetim ve dini otoritesini temsil eden mimari örnekler olarak işlev görmüşlerdir.

Eski hükümet konağı kalıntısı, dönemin idari yapısının mekânsal ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmış olup, sağlam taş örgü tekniği ve mukavemetli taşıyıcı sistemlerle inşa edilmiştir. Yapının plan organizasyonunda, yönetsel faaliyetlerin yürütülmesine olanak sağlayan farklı bölümler ve odalar yer almakla birlikte, günümüzde yapının sadece temel yapısal kalıntıları korunabilmiştir. Bu kalıntılar, yapı malzemesi ve inşa teknikleri bakımından dönemin mimari karakterini yansıtmaktadır.

Metropolitlik Binası ise dini idarenin merkezi olarak, daha karmaşık mekânsal düzenlemelerle inşa edilmiştir. Bu yapıda, ayinlerin ve dini toplantıların gerçekleştirilmesine uygun salonlar, yönetim odaları ve konut alanları bulunmakta olup, taş ve ahşap işçiliğiyle dikkat çekmektedir. Cephe düzenlemeleri ve yapısal detaylar, dönemin mimari estetik anlayışını teknik açıdan yansıtırken, aynı zamanda işlevselliği ön planda tutmaktadır.

Her iki yapı da zaman içinde maruz kaldıkları doğal ve yapısal aşınmalar sebebiyle kısmen tahrip olmuş olmakla birlikte, günümüze ulaşan kalıntıları, bölgenin kamusal ve idari yapılaşma sürecinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu yapılar üzerinde yapılacak detaylı arkeolojik ve mimari incelemeler, Süleymaniye Mahallesi'nin tarihsel gelişimi ve kamusal mekanların işlevsel dönüşümü hakkında daha kapsamlı veriler elde edilmesine olanak tanıyacaktır.

4.3.1.1. Hükümet Konağı Kalıntıları

Katalog No: 16

Adı: Hükümet Konağı Kalıntısı

Foto No: 140-143

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Yapı kalıntıları üzerine günümüzde konut inşa edildiği için yapının özgün planı hakkında bilgi verilememektedir.

Mimari Özellikler: Günümüze, yapının yalnızca beden duvarlarının bir kısmı ulaşabilmiş olup, 1990'larda zemin kat duvarlarının büyük bir bölümü yıkılmıştır. Bu alanın kısmen bodrum duvarları üzerine oturan bir konut yapımı için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tarihçesi: 1885 yılında yeni bir hükümet konağı inşa edilmesi için girişimlerde bulunulmuşsa da¹⁵⁴, inşaat ancak 1910 yılında başlamıştır. Bu sürecin, daha sonra Posta Telgraf Nazırı olan Sose Efendi tarafından başlatıldığı bilinmektedir¹⁵⁵.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Süleymaniye Mahallesi Hükümet Konağı Kalıntısı, Osmanlı döneminde Gümüşhane'nin idari merkez işlevini üstlenmiş yapılarından biri olarak, hem tarihsel hem de mimari açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Günümüzde yalnızca temelleri ve bazı duvar izleri günümüze ulaşabilmiş olan bu yapı, kent hafızasında önemli bir yer edinmiş; idarî yapılar içinde bölgesel ölçekte özgün bir konuma sahiptir.

¹⁵⁴ BOA DH.MKT.1357.28.

¹⁵⁵ Kandilaptis, 1931, s.37.

Şekil 140: 20. yy başında inşaat halindeyken görünümü (Güneri Kadirbeyoğlu Arşivi)

Şekil 141: Yapının 1970'lerde görünümü (Güneri Kadirbeyoğlu Arşivi)

Şekil 142: Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 143: Yapı kalıntısının 2010 yılına ait görünümü (Y. B. Dolu'dan)

4.3.1.2. Metropolitlik

Katalog No: 17

Adı: Metropolitlik

Foto No: 144-153

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum , Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Bulunduğu Yer: Bina, yerleşim alanının güneyinde, ana yolun batısında, yol kotundan yüksekteki toprak zemin üzerine inşa edilmiştir. Parselin doğu yönü, yola bitişik olup, aynı yükseklikteki taş istinat duvarı ile sınırlandırılmıştır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: 19.yüzyıla ait fotoğraflarda görüldüğü üzere, Metropolitlik binasının ilk iki katı yığma, üçüncü kat ve çatı arası katı ise ahşap karkas tekniğinde inşa edilmiştir.

Mimari Özellikler: Metropolitlik Binası'nın ana girişi, doğuya bakan ve yola cepheli kısmında yer almaktadır. Bu cephede zemin katta ve birinci katta olmak üzere iki farklı giriş tasarlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına ait fotoğraflar, zemin kat kapısının önünde kemerli bir çıkma bulunduğunu; sol tarafta ise birinci kata ulaşımı sağlayan bir merdivenin yer aldığını göstermektedir. Aynı düşey ekseninde, ikinci katta balkonun yer aldığı, bu balkonun taşıyıcı elemanlarının da birinci kat sahanlığına oturduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu mimari unsurlar günümüze ulaşmamış, yalnızca zemin kat girişinin yanında, çift kollu merdivene ait izler korunmuştur.

Batı cephesinde, orta aksta birinci kata açılan başka bir giriş daha mevcuttur. Ayrıca bu cephede, zemin katta yer alan iki kemerli pencere açıklığının taş yığınıyla kapatıldığı gözlemlenmiştir. Arazi eğimi nedeniyle batı cephesinin zemin kat duvarları büyük ölçüde toprak altında kalmış, yalnızca birinci kat seviyesindeki bölümler günümüze ulaşabilmiştir.

Batı cephesindeki pencere açıklıkları, kullanım işlevine uygun olabilmesi için dış toprak kotunun iç mekân zeminiyle aynı hizada olması ve bu alanda eğime uygun biçimde bir istinat duvarı inşa edilmiş olması gerektiğini göstermektedir. Rum Erkek Okulu'nda olduğu gibi, Metropolitlik Binası'na da bu duvar üzerinden bir köprü ile ulaşılan bir girişin bulunmuş olabileceği düşünülmektedir.

Yapının doğu cephesi, mevcut kalıntılar açısından en çok veri sunan bölümdür. Giriş kapısı, pencere dizilimi ve cephe düzenlemeleri binanın kullanım amacına dair önemli ipuçları verir.

Zemin katın depo ya da servis alanı, birinci katın ise yaşam ya da idari alan olarak değerlendirildiği düşünülmektedir.

Birinci kat kapısının düz atkı taşı ve kesme taş söveli olarak inşa edilmesi, bu katın mimari açıdan daha önemli kılındığını gösterirken; kapının profilli taş çerçeveye vurgulanması da süsleme anlayışına işaret eder. Aynı cephede yer alan kesme taş kat silmesi ise giriş sahanlığına dair özgün mimari çözümü yansıtır. Bina köşelerinde kullanılan taş örgü sistemi, yapısal sağlamlığı artırmakta; birinci kattaki taş sıralarının çıkıntı oluşturması ise cepheye hareket kazandıran bir detay olarak değerlendirilir.

İç mekânda duvar ya da döşeme unsurlarına dair herhangi bir mimari öge günümüze ulaşmamış olsa da, mevcut sıva izleri ve döşeme kalıntıları, yapı içindeki mekânsal bölünmeye ilişkin genel bir izlenim sunmaktadır. Üst katların yıkılmış olması nedeniyle bu bölümlerin plan şeması ve işlevi net şekilde belirlenememektedir. Ancak özgün yapım tekniğine bakıldığında, bu katların ahşap karkas sistemle ve daha hafif, muhtemelen farklı bir işlevle planlandığı öngörülebilir.

1923'e kadar Rum nüfusun yaşadığı Halidiya bölgesinde, bu yapı, yerel Rum cemaatin idari merkezi olarak işlev görmüştür. Günümüze yalnızca zemin ve birinci kata ait taş duvarlar ulaşabilmiş, üst katlar ile çatı yapısı ise tamamen yok olmuştur.

Tarihçesi: Metropolitlik binasının inşasına dair farklı kaynaklarda iki ayrı tarih verilmektedir. İlkine göre, bina 1749 yılında dönemin metropoliti II. Ignatios tarafından yaptırılmıştır. Diğer kaynaklara göre ise, 1886 yılında Metropolit Gervasios Soumelidis tarafından inşa edilmiştir. 1886 yılında Metropolit Gervasios Soumelidis tarafından kurulmuştur¹⁵⁶. Elli yıl kadar Halidiya (Gümüşhane) bölgesindeki Rum nüfusun dini ve idari merkezi işlevini sürdürmüştür.

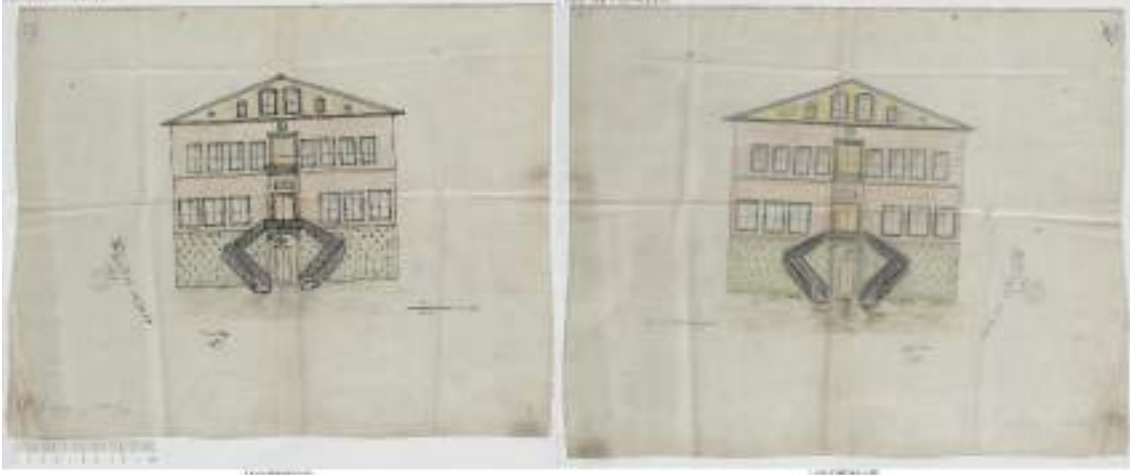
Günümüze ulaşan yığma strüktüre sahip zemin ve birinci kat, kullanılan malzeme, yapım tekniği ve işçilik açısından 1726 tarihli Agios Georgios Metropolitlik Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler doğrultusunda, Metropolitlik binasının bu bölümlerinin 1749 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Dolu'nun belirttiği üzere, 1886 yılında mekanları genişletmek amacıyla ahşap karkas olarak ikinci kat ve çatı katının eklenmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Malzeme ve teknik açıdan değerlendirildiğinde, Gümüşhane Metropolitliği taş işçiliğinde titizlik gösterirken, ahşap unsurlar yapıya esneklik ve sıcaklık kazandırır. Trabzon ve Erzurum'daki yapılar ise hem benzer malzeme kullanımını hem de farklı kubbe ve çatı tekniklerini sergileyerek bölgesel mimari çeşitliliği ortaya koyar.

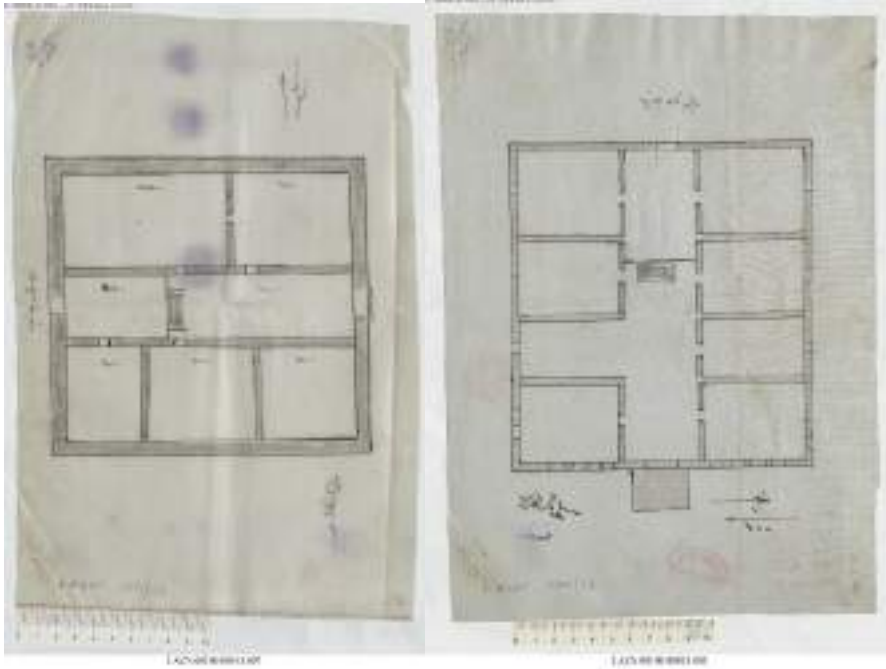
¹⁵⁶ Kandilaptis, 1911, s.143.

Sonuç olarak, Gümüşhane Metropolitlik yapısı, bölgedeki diğer önemli dini yapılarla birlikte, taş ve ahşabın uyumlu kullanımı ve Osmanlı-Ermeni mimari sentezinin başarılı bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

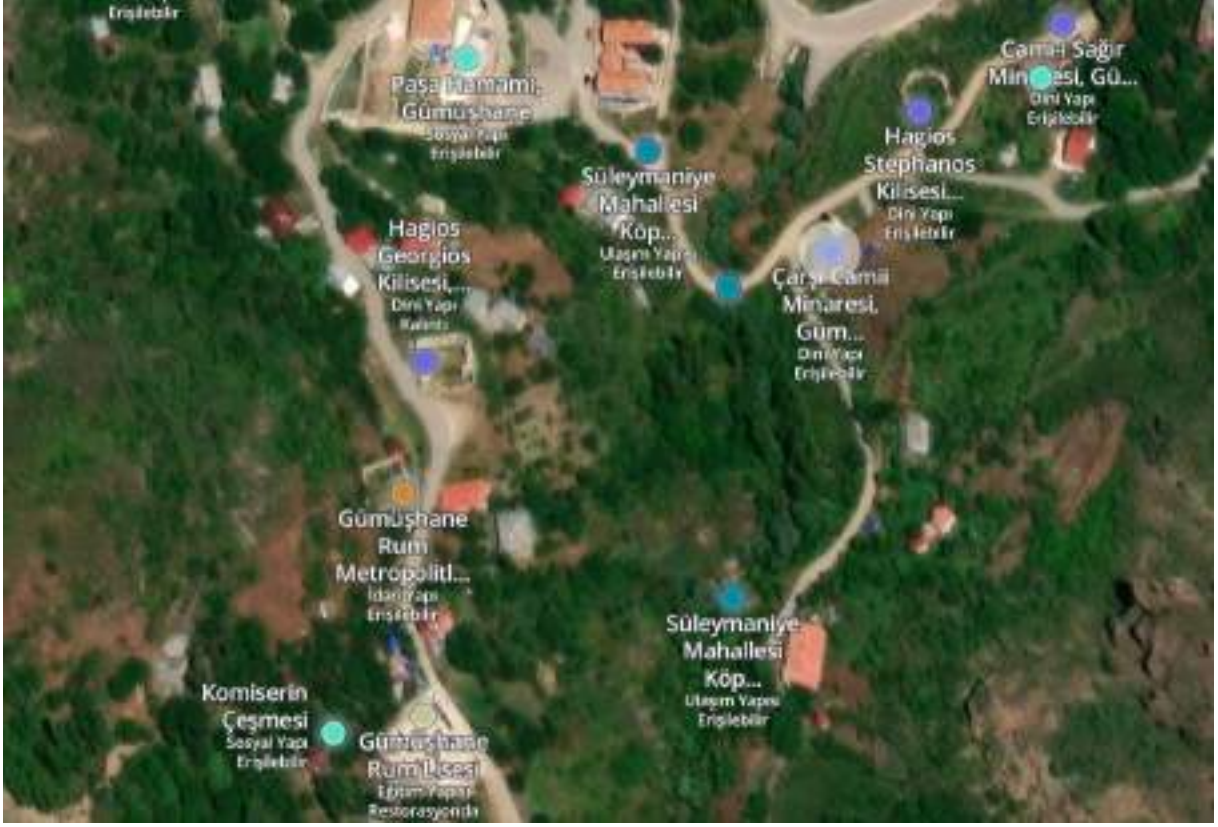
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Şekil 144: Metropolitlik Binası'na ait cephe çizimi ve zemin kat planı (BOA)

Şekil 145: Metropolitlik Binası birinci ve ikinci kat planları (BOA)

Şekil 146: Yapının mahalledeki konumu

Şekil 147: Yapının 19. yy sonunda görünümü (Kostas Papadopoulos, ELPNA Arşivi)

Şekil 148: Yapının 1890'larda görünümü (Yıldız Albümleri)

Şekil 149: Yapının 1980'lerde görünümü (TKTVKK Arşivi)

Şekil 150: Yapının günümüzde görünümü

Şekil 151: Yapının günümüzde görünümü

Şekil 152: Yapının iç cepheden görünümü (Kültür Envanteri'nden)

Şekil 153: Yapının iç cepheden görünümü (Kültür Envanteri'nden)

4.3.2. Hamamlar

Gümüşhane il merkezinde yer alan Süleymaniye Mahallesi, kentin tarihî kimliğinin en belirgin unsurlarından birini oluşturan hamamlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu yapılar, Osmanlı dönemi boyunca sadece temizlik amaçlı değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ve dinlenme mekânları olarak da işlev görmüşlerdir. Süleymaniye Mahallesi hamamları, hem mimarî özellikleri hem de kentin toplumsal dokusundaki yeri bakımından önem arz etmektedir.

Mahalledeki hamamlar, yapı teknikleri ve malzeme kullanımı açısından dönemin yerel mimarî geleneğini yansıtır. Taş ve kerpiç karışımı malzemelerle inşa edilen bu hamamların kubbeli çatılarında, bölgesel iklim koşullarına uyum sağlamak üzere gelişmiş ısı yalıtımı teknikleri kullanılmıştır. Planlama açısından değerlendirildiğinde, geleneksel Osmanlı hamamlarının karakteristik üçlü oda düzeni (soğukluk, ılıkılık, hararet) Süleymaniye hamamlarında da açıkça gözlemlenmektedir. Bu odalar, kullanıcıların farklı sıcaklık seviyelerinde temizlenmesini ve dinlenmesini mümkün kılacak şekilde düzenlenmiştir.

Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamların sosyal işlevi, sadece bireysel temizlikle sınırlı kalmayıp, toplumsal bağların güçlendirilmesi açısından da merkezi bir rol üstlenmiştir. Kadın ve erkeklerin ayrı zamanlarda kullandığı bu mekânlar, mahalle sakinlerinin günlük yaşamında önemli bir sosyalleşme alanı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, önemli yaşam olaylarının, düğün ve bayramların kutlandığı yerler olarak da işlev görmüşlerdir. Bu yönüyle hamamlar, kentin sosyal tarihine ışık tutan önemli kültürel miras unsurlarıdır.

19. yüzyılın sonlarına doğru, şehirleşme süreçlerinin hız kazanması ve modern temizlik alışkanlıklarının yaygınlaşması ile Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamların kullanımı azalmaya başlamıştır. Günümüzde çoğu hamam ya işlevini yitirmiş ya da kısmen restore edilerek farklı amaçlarla değerlendirilmektedir. Ancak bu yapılar, bölgenin tarihî dokusunu korumak ve gelecek nesillere aktarmak açısından korunması gereken önemli kültürel varlıklardır.

Sonuç olarak, Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi hamamları, hem mimarî hem de sosyal açılarından bölgenin Osmanlı döneminden günümüze uzanan kültürel mirasının vazgeçilmez parçalarıdır. Bu hamamların detaylı araştırmalarla belgelenmesi, korunması ve işlevselliklerinin yeniden kazandırılması, Gümüşhane'nin tarihî kimliğinin yaşatılması için gereklidir.

4.3.2.1. Çaput Hamamı

Katalog No: 18

Adı: Çaput Hamamı

Foto No: 154-167

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararıyla tescillidir.

Bulunduğu Yer: Süleymaniye mahallesinde, Ulu Cami'nin bulunduğu mevkiinin tam karşısındaki yamaçta¹⁵⁷ tescil edilmiş Çarşı ve Camii Sagir minareleri arasında yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının inşasında ağırlıklı olarak moloz taş, yer yer ise kesme taş kullanılmıştır. Moloz taş genellikle beden duvarları ve kubbelerde tercih edilirken, kesme taş kapı söveleri, tonoz ve kemer örgülerinde uygulanmıştır. Soyunmalık hacmi kare plânlıdır ve kubbeli örtü sisteminin bir kısmı çökmüştür.

Plan Özellikleri: Hamamın dikdörtgen planlı prizmatik kütlesi kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta olup, sırasıyla soğukluk ve medhal bölümü, ılıklik, hela ve tıraşlık, sıcaklık ve külhan mekânları yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Hamam yapısı, doğu cephesinde yer alan eğimli araziye yaslanarak inşa edilmiştir ve bu nedenle dış görünümünde sağlam ve ağır bir kütle etkisi hâkimdir. Yapının örtü sistemi kubbe ve tonozlardan oluşmakta olup, bunların bir bölümü üzerine yığılmış toprak nedeniyle günümüzde gözlemlenememektedir.

Giriş bölümü, yapının kuzey cephesinin batı ucunda yer almakta ve buradan girildiğinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yarım beşik tonozla örtülü dikdörtgen bir geçiş mekânına ulaşılmaktadır. Bu mekânın doğu duvarında yer alan açıklık, ziyaretçiyi kare planlı ve kubbeyle örtülü olan soyunmalık bölümüne yönlendirmektedir. Zaman içinde bu alanın üst örtüsü büyük ölçüde tahrip olmuş, ancak kubbeye geçişi sağlayan tromp kalıntıları, kemer parçaları ve kasnak düzlemi hâlâ yerinde durmaktadır. Duvar yüzeylerinde sıva dökülmeleri sebebiyle, altındaki moloz taş duvar örgüsü kısmen açığa çıkmıştır.

¹⁵⁷ Söz konusu muhit kaynaklarda ve arşiv vesikalarında Cami-i Sagir namıyla tabir edilmektedir. (S.Ö. San, age., s.76. S. Tozlu, age., s. 64 -66. Hamamın bu isimle anılması bir hikâyeye dayandırılmaktadır. Anlatılanlara göre bir kadın hamamın inşa edildiği yerde bir kazan dolusu altın bulmuş. Buraya bir hamam yaptırmaya karar vermiş. Hamamın açılacağı gün öz kızı ile onun kadar değer verdiği kız evlatlığını da yanında getirmiş. Ancak kadın kızına daha güzel elbiseler giydirip bohçasına kıymetli peştamal ve havlular koymuşken evlatlığına da eski elbiseler giydirmiş ve onun bohçasına daha eski püskü peştamal ve havlular yerleştirmiş. Vaziyeti görenler işe şaşırılmışlar ve bundan ötürü yapıya çaput adını verildiği rivayet edilmektedir.

Soyunmalıktan sonra geçilen ılık bölüme doğu-batı yönünde uzanmakta ve beşik tonozla örtülüdür. Bu alanın doğusunda, kare planlı ve kubbeyle örtülü tıraşlık; batısında ise tonozla örtülü hela birimi konumlanmaktadır. Tıraşlık bölümünün üst örtüsüne geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Hela bölümüne, dar ve kemerli bir açıklıktan ulaşılan, kavisli kısa bir koridor aracılığıyla girilmektedir.

Ilıklığın güney cephesinde, doğuya kaymış bir konumda yer alan düz lentolu bir kapıdan, sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm, merkezde sekizgen planlı ana mekân etrafında, üç eyvan ve iki köşe hücrelerinden oluşacak biçimde düzenlenmiştir. Merkezî alan ve halvet hücreleri kubbe ile örtülürken, eyvanlar yarım daire kesitli tonozlarla örtülüdür. Ana mekânda, kubbeyle geçiş pandantiflerle sağlanmış olup, kubbenin merkezinde bir ışık deliği ve etrafında sıralanmış küçük açıklıklar yer almaktadır. Bunların önemli bir kısmı zamanla zarar görmüştür. Eyvanlar, merkezî mekâna kemerlerle bağlanan dikdörtgen formlu alanlardır. Köşe hücreleri ise kare planlı olup, yarım daire kemerli kapılarla eyvanlara açılmaktadır. Halvet bölümlerinin örtü sistemi de kubbelidir. Hamamın genelinde seki, kurna ya da dolap gibi sabit donatılara dair izlere rastlanmamaktadır; zeminin tamamı günümüzde toprakla örtülüdür. Duvar ve örtü yüzeyleri beyaz badana ile kaplanmış olup, çeşitli noktalarda sıva kayıpları mevcuttur.

Sıcaklık bölümüne hizmet veren külhan, yapının kuzey duvarına bitişik olarak doğu-batı yönünde konumlanmaktaydı. Günümüzde yalnızca doğu cephesinde bazı duvar kalıntıları gözlemlenmekte olup, külhanın örtüsüne dair veriler mevcut değildir. Ancak plan düzeni dikkate alındığında, beşik tonozla örtülü bir sistemle kapatıldığı düşünülmektedir.

Tarihçesi: Kitabesi bulunmayan hamamın banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Sabri Özdin, araştırmalarında yapının tanım ve sınıflandırmasına yer vererek, plan ve malzeme özelliklerinden yola çıkarak hamamın 16. yüzyılda inşa edildiğini öne sürmektedir¹⁵⁸. Ancak, G. Uslu Akagün¹⁵⁹ ve Sabri Özcan San¹⁶⁰ çalışmalarında yalnızca yapının adını zikretmiş, inşa tarihine dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Hamamın plan tipi, bölgedeki benzer örneklerin inşa tarihleri ve Gümüşhane'nin imar faaliyetlerinin hızla geliştiği dönem göz önüne alındığında, yapının 17. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Gümüşhane'de yer alan Çaput Hamamı, Osmanlı dönemi hamam mimarisinin bölgesel örneklerinden biri olarak taş malzeme ağırlıklı inşa edilmiştir. Yapının kubbeli ana hacmi, kubbe geçişleri ve taş tonozları, geleneksel hamam

¹⁵⁸ Özdin, S., a.g.e., s.23.

¹⁵⁹ Akagün, G., a.g.e., s.12.

¹⁶⁰ San, S. A.g.e., s.81.

mimarisinin karakteristik özelliklerini taşır. Kullanılan taşların düzgün işçiliği ve yapı elemanlarının sağlamlığı, yapının uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.

Bu hamamı karşılaştırabileceğimiz yakın bölgedeki yapılar arasında Trabzon'daki Bedesten Hamamı ve Bayburt Hamamı sayılabilir. Her iki yapı da benzer taş malzeme kullanımı ve kubbeli örtü sistemleriyle Çaput Hamamı ile ortak özellikler gösterir. Trabzon Bedesten Hamamı, daha geniş ölçekli ve karmaşık planıyla öne çıkarken, Bayburt Hamamı ise daha küçük ölçekli ve sade bir mimari dile sahiptir.

Malzeme ve teknik açıdan, Çaput Hamamı'nın taş tonoz ve kubbe yapısı, bölgesel yapı geleneğinin sağlam bir örneğidir. Bu özellik, Bayburt ve Trabzon hamamlarında da benzer şekilde uygulanmış, her üç yapı da taş işçiliğinde yüksek bir ustalık sergilemiştir.

Şekil 154: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 155: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 156: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 157: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 158: Hamamın dış cepheden görünümü

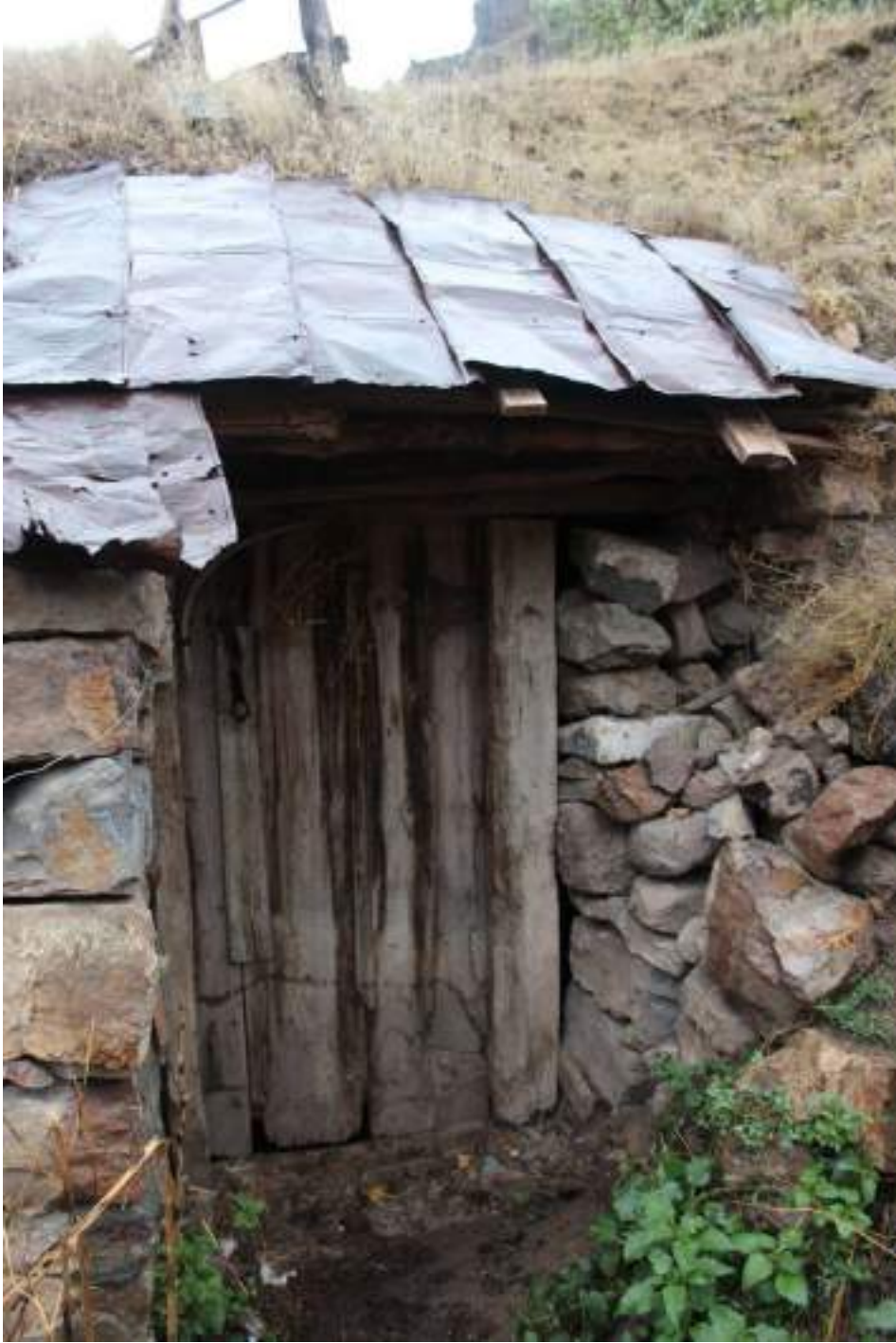
Şekil 159: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 160: Hamamın dış cepheden genel görünümü

Şekil 161: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 162: Hamama girişi sağlayan kapı

Şekil 163: Soyunmalık mekânının güney duvarı (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 164: Soyunmalık mekânının güneydoğu köşesi ve kubbe kalıntısı (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 165: Soyunmalık hacminin doğu cephesi (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 166: Sıcaklığın giriş kanadı (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 167: Orta hacmin kubbe örtüsü ve ışıklıklar (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

4.3.2.2. Kavaklık Hamamı

Katalog No:19

Adı: Kavaklık Hamamı

Foto No: 168-175

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nde, Musalla Deresi'nin batı yakasında ve Süleymaniye Köprüsü'nün güneybatısında, günümüzde meskûn olmayan bir bölgede yer almaktadır. Doğuya doğru eğimli bir araziye oturan yapı, arsanın tesviye edilmesiyle inşa edilmiş olup, batı cephesi doğal araziye yaslanmış müstakil bir binadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının inşasında ağırlıklı olarak moloz taş, kısmen de kesme taş malzeme kullanılmıştır. Moloz taş, genellikle beden duvarları ve kubbelerde tercih edilirken, kesme taş kapı söveleri, tonoz ve kemer örgülerinde kullanılmıştır.

Plan Özellikleri Dikdörtgen planlı yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta olup, güneyden kuzeye doğru sırasıyla soğukluk, ılıkılık, helâ-tıraşlık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır.

Mimari Özellikler: Yapının mevcut durumunda, batı duvarı eğimli bir topoğrafyaya yaslandığından büyük oranda sağlam kalmışken, kuzey cephesi tamamen toprak altında kalmıştır ve dışarıdan algılanması mümkün değildir. Üst örtüyü oluşturan kubbe ve tonozların önemli bir bölümü ya çökmüş ya da üzerini kaplayan toprak tabakası nedeniyle gözlemlenememektedir.

Soyunmalık bölümü, kare planlı olarak tasarlanmışsa da günümüzde güney ve doğu duvarları ile kubbesi tümüyle yıkılmış durumdadır. Buna karşın köşelerde kubbeye geçişi sağlayan tromp kalıntıları ve batı ile kuzey duvarlarında yer alan tahfif kemerleri hâlâ görülebilmektedir. Bu mekân ile ılıkılık arasında geçiş, kuzey duvarının eksenine yerleştirilmiş bir kapı açıklığı aracılığıyla sağlanmaktadır.

Ilıklık kısmı, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir hacimdir ve üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Batı duvarı tamamen tahrip olmuş; doğudaki tonoz örtüsü ise kısmen çökmüştür. Bu mekânın batısında, kare planlı ve kubbeye örtülü helâ-tıraşlık birimi yer almaktadır. Ilıklığın kuzeydoğusunda bulunan bir açıklıktan sıcaklık kısmına geçiş mümkündür.

Sıcaklık bölümü, merkezde sekizgen planlı ana mekân etrafına haçvari düzende yerleştirilmiş dört eyvan ve köşelerde konumlanan halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Merkezî alan ve halvet hücreleri kubbe ile, eyvanlar ise beşik tonozla örtülüdür. Orta mekânda kubbeye geçiş

pendantiflerle sağlanmış olup, kubbenin merkezinde dairesel bir aydınlatma açıklığı ve çevresinde üç sıra hâlinde ışıklıklar yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen formundaki eyvanlar, merkezi hacme yarım daire kemer açıklıklarıyla bağlanmaktadır. Güneydeki eyvanın arka duvarında ılıklıkla bağlantı kuran bir kapı bulunmakta; diğer eyvanların arka duvarlarında ise karşılıklı simetrik nişler yer almaktadır.

Isıtma sistemiyle bağlantılı olarak kuzey duvarına bitişik konumda yer alan külhan bölümü, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Dikdörtgen planlı olan bu bölümün beşik tonoz örtüsü tamamen çökmüş ve kuzey kısmı toprakla örtülmüştür. Külhan ve su deposunun, sıcaklık hacmine entegre edilmiş ısıtma sisteminin işleyişinde temel işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Tarihçesi: Binanın banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mimari özellikleri değerlendirildiğinde 17. yüzyıla ait olabileceği düşünölmektedir. Ancak yapının tarihini kesinleştirecek yazılı bir arşiv vesikası bulunmadığı gibi, herhangi bir kayda da rastlanmamıştır. Osmanlı hamamlarının yaygın plan düzeni ve kentin gelişim süreci göz önüne alındığında, yapının 17. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Yapının kubbeli ana mekânı ve taş tonozları, hem işlevselliği hem de yapısal dayanıklılığı artıran geleneksel çözümler arasında yer alır. Hamamın taş işçiliği ve kubbe geçiş teknikleri, bölgesel ustalığın güçlü bir göstergesidir.

Bu yapıyı karşılaştırabileceğimiz yakın çevredeki örnekler arasında Bayburt Hamamı ve Trabzon Bedesten Hamamı bulunur. Bayburt Hamamı, daha sade ve küçük ölçekli planıyla Kavaklık Hamamı'na yakınken, Trabzon Bedesten Hamamı daha geniş ve karmaşık bir plan organizasyonu sunar. Her üç yapı da benzer taş malzeme ve kubbeli örtü sistemleriyle inşa edilmiş olup, Osmanlı hamam geleneğini bölgesel malzeme ve tekniklerle yorumlar.

Şekil 168: Kavaklık hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 169: Kavaklık hamamı güneyden görünümü

Şekil 170: Kavaklık Hamamına Doğu cepheden görünümü

Şekil 171: Soyunmalık Mekanı (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 172: Ilıklık hacmi ve Tıraşlık – Hela kısmının girişi (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 173: Ilıklık mekânı ve sağda sıcaklığa giriş açıklığı (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 174: Sıcaklığın doğu görünümü (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

Şekil 175: Sıcaklığın orta mekânının kubbe örtüsü (İ. Hacıahmetoğlu'ndan)

4.3.2.3. Paşa Hamamı

Katalog No: 20

Adı: Paşa Hamamı¹⁶¹

Foto No: 176-187

Çizim No: 9

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2.09.1990 tarihli ve 271 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Cami-i Kebir Mahallesi'nde, Kadirbeyzade Zeki Bey Konağı'nın doğusunda konumlanmaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yığma yapım sistemiyle inşa edilen yapıda taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Kare planlı mekân, merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeğe geçiş, sivri formda düzenlenmiş tromplar ve yüzeysel kemerlerle sağlanmaktadır.

Mimari Özellikler: Yapı kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

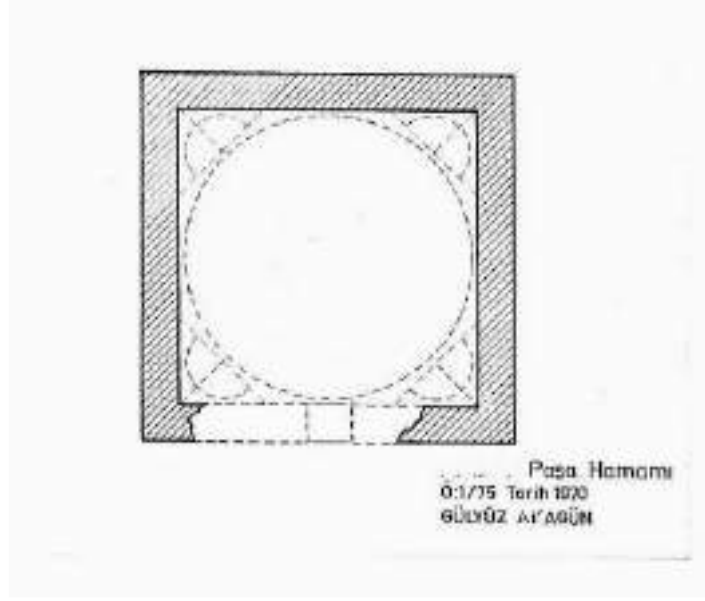
Yapının ana girişi kuzey cephesinden olup yuvarlak kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Yapının tuğladan inşa edilmiş üç adet kubbesi bulunmaktadır. Beden duvarlarından kubbelere geçiş tromplarla sağlanmaktadır. Üç kubbede de ışık açıklıkları bulunmaktadır. Yapının batı cephesi eğimden dolayı toprak altındadır.

Yapıda inceleme tarihinde restorasyon çalışması yapılmaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Bu hamamı mimari ve teknik açıdan karşılaştırabileceğimiz yakın çevredeki yapılar arasında Bayburt Hamamı ve Trabzon Bedesten Hamamı yer alır. Bayburt Hamamı, Paşa Hamamı'na benzer olarak daha küçük ölçekli ve sade bir mimari dil kullanırken, Trabzon Bedesten Hamamı daha geniş ve detaylı planıyla farklılık gösterir. Her üç yapı da kubbeli örtü sistemleri ve taş malzeme kullanımında ortak özellikler taşır.

¹⁶¹ "Müftüoğulları Hamamı" olarak da bilinmektedir ((San, 1990, s.81). H.1325/M.1907 tarihli bir vakfiyede yapının Müftüzadeler'in hayratı olduğuna dair bir ifade mevcuttur (VGMA, Sıra No: 43, Esas: 157/73) (Hacıahmetoğlu, 2007).

Çizim 9: Paşa Hamamı Planı (Gülyüz Akagün'den)

Şekil 176: Paşa hamamının dış cepheden görünümü

Şekil 177: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 178: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 179: Hamamın üst örtüsünün genel görünümü

Şekil 180: Hamamın kubbe ve filgözü

Şekil 181: Hamamın kubbe ve filgözü

Şekil 182: Hamamın iç mekan görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 183: Hamamın iç mekan görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 184: Kubbede yer alan filgözleri (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 185: Hamamın iç mekan görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 186: Hamamın iç mekan görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

Şekil 187: Hamamın iç mekan görünümü (Karadeniz Kültür Envanteri)

4.3.2.4. Saray Hamamı

Katalog No: 21

Adı: Saray Hamamı

Foto No: 188-197

Çizim No: 10

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarihli ve 273 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Hamam, Süleymaniye Mahallesi'nde yer almaktadır. Ulu Cami'nin batısından geçen yolu kuzeye doğru takip ederek yapının önüne ulaşmak mümkündür.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının inşasında düzgün kesme taş, düzensiz kesme taş ve kısmen tuğla malzeme kullanılmıştır. Kesme taş, iç mekânın beden duvarlarında, kapı sövelerinde, tonoz ve kemer örgülerinde tercih edilmiştir. Düzensiz kesme taş, özellikle soyunmalık hacminin duvarlarında kullanılmış olup, tuğla ise soyunmalık bölümünün örtüsünde yer almıştır.

Plan Özellikleri: Hamam, kuzey-güney doğrultusunda sıralanan soğukluk, ılıkılık, hela-tıraşlık ve sıcaklık birimleri ile gelişim göstermektedir. Sıcaklığın doğu duvarına bitişik şekilde kuzey-güney yönünde uzanan külhan ve su deposu, yapıya "L" biçimli bir form kazandırmaktadır.

Mimari Özellikler: Soyunmalık kare planlıdır. Kubbesi ve kuzey duvarının doğu yarısı tamamen yıkılmıştır. Köşelerde tromp izleri ve bazı duvarlarda tahfif kemerleri korunmuştur. Güney cephedeki yıkım nedeniyle giriş kapısı günümüze ulaşmamıştır. Mevcut duvarlar sıvasızdır ve moloz taş örgülüdür. Kuzey cephedeki bir açıklık, ılıkığa geçişi sağlar.

Ilıkılık bölümü kare planlı olup, beşik tonozla örtülüdür. Kuzeydoğuda, kavisli bir geçitle helâya ulaşılır. Güneydeki kemerli bir kapı ise tıraşlık bölümüne açılır. Helâ da kare planlı ve kubbeyle örtülüdür. Sıcaklık bölümüne geçiş kuzeydoğu köşesinden sağlanır.

Sıcaklık, ortadaki sekizgen bir alan etrafına simetrik olarak yerleştirilmiş üç eyvan ve üç halvet hücrelerinden oluşur. Orta alan ve hücreler kubbeli, eyvanlar ise tonoz örtülüdür. Kubbede merkezi bir ışık deliği ile çevresinde üç sıra hâlinde pencereler yer alır. Eyvanlar kemerli geçişlerle merkeze bağlanır.

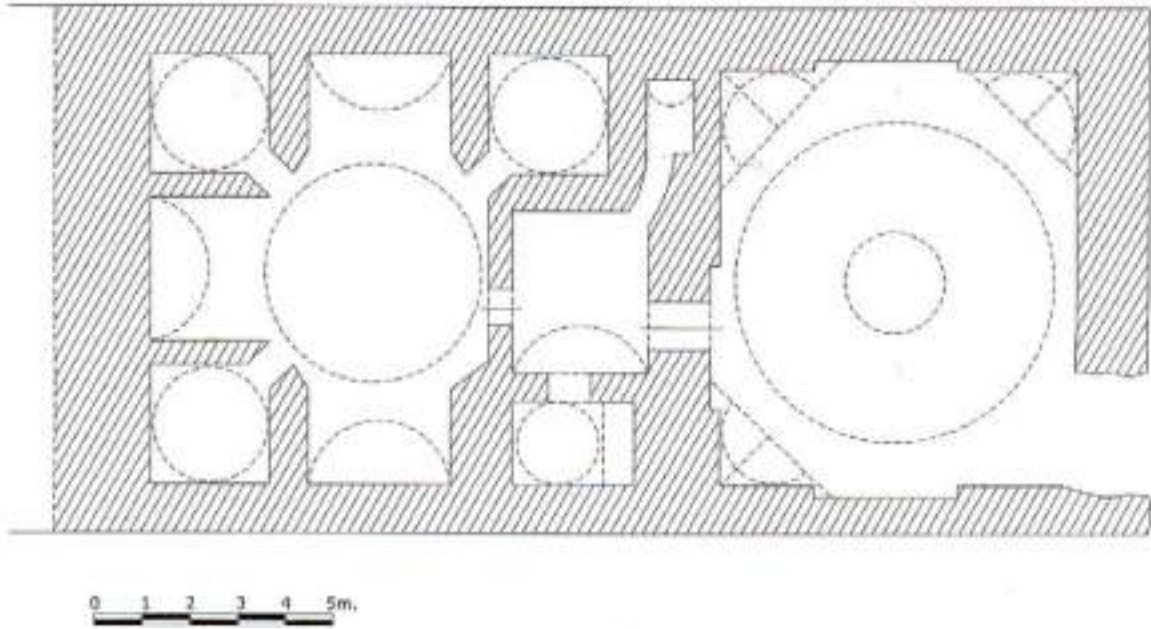
Göbek taşı, seki ve kurna gibi öğeler günümüze ulaşmamıştır. Zeminler toprakla örtülüdür. Duvarlarda badana izleri görülmekte, yer yer sıvalar dökülmüştür.

Tarihçesi: Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmaması nedeniyle, mimarı ve banisi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, plan özellikleri ve döneme özgü mimari

karakteristikler dikkate alındığında, yapının 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebileceği değerlendirilmektedir.

Yapının inşa tarihine ilişkin ne bir kitabe ne de vakfiye kaydı veya eski eser tescil fişi araştırmalar sırasında tespit edilememiştir. Ayrıca, Gümüşhane ile ilgili mevcut literatürde de hamama dair tarihsel bilgiler oldukça sınırlıdır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Saray Hamamı'nı mimari ve teknik özellikler bakımından karşılaştırabileceğimiz yakın çevredeki yapılar arasında Bayburt Hamamı ve Trabzon Bedesten Hamamı sayılabilir. Bayburt Hamamı, daha küçük ölçekli ve sade bir planlama örneği sunarken, Trabzon Bedesten Hamamı geniş hacimleri ve detaylı planıyla farklıdır. Her üç yapı da taş ve kubbeli örtü sistemlerini benimseyerek Osmanlı hamam geleneğini bölgesel malzeme ve tekniklerle yorumlar.

Çizim 10: Saray Hamamı (Hacıahmetoğlu'dan)

Şekil 188: Saray hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 189: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 190: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 191: Hamamın dış cepheden görünümü

Şekil 192: Hamamın iç cepheden görünümü

Şekil 193: Hamamın iç cepheden görünümü

Şekil 194: Hamamın iç cepheden görünümü

Şekil 195: Hamamın iç cepheden görünümü

Şekil 196: Hamamın iç cepheden görünümü

Şekil 197: Hamamın iç cepheden görünümü

4.3.3. Köprüler

Süleymaniye Mahallesi sınırları içinde yer alan köprüler, bölgenin ulaşım altyapısının önemli unsurlarını teşkil etmekte olup, yapısal ve tarihsel özellikleri bakımından incelenmeye değerdir. 1293 (1877) tarihli Trabzon Salnamesi'nde yedi adet köprü kaydı bulunmaktadır¹⁶². Ancak günümüzde, mevcut yerleşim sınırları içerisinde altı köprü ayakta kalmıştır. Bu durum, salnamedeki sayı ile günümüz tespiti arasındaki farklılığın, Eski Gümüşhane'ye ulaşımı sağlayan ana yol üzerindeki köprülerin kayda dahil edilmesi, buna karşılık mahalle içindeki küçük ölçekli köprülerin belgelenmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Musalla Deresi üzerinde konumlanan üç köprü, mimari özellikler ve malzeme kullanımı açısından birbirine yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Kemer açıklıkları, form ve taşıyıcı elemanların düzenlenişi açısından ortak bir tasarım dili taşıyan bu yapılar, dönemin inşa tekniklerinin karakteristik örnekleri olarak değerlendirilebilir. Köprülerde kullanılan yapı malzemeleri, yerel taş işçiliğinin özgün uygulamalarını yansıtmaktadır. Ayrıca, kemer yapılarının geometrik oranları ve yük dağılım prensipleri, yapısal dayanıklılık ve işlevsellik açısından özenle tasarlandığını göstermektedir.

Genel olarak, Süleymaniye Mahallesi köprüleri, hem tarihsel dokunun korunmasında hem de bölgenin sosyo-ekonomik faaliyetlerinin sürekliliğinde kritik bir rol oynamıştır. Bu yapılar, sadece ulaşım bağlantılarının sağlanması bakımından değil, aynı zamanda dönemin mühendislik ve mimari anlayışının yerel uygulamalarını ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Koruma ve restorasyon faaliyetlerinin planlanması aşamasında, köprülerin taşıyıcı sistemleri, malzeme özellikleri ve yapısal deformasyonları üzerine detaylı teknik analizlerin yapılması gerekmektedir. Böylelikle, tarihsel kimliği korunarak işlevselliği sürdürülebilecek köprülerin, yerleşim içindeki ulaşımına olan katkıları devam ettirilebilecektir.

¹⁶² San, a.g.e., 1993, s.23.

4.3.3.1. Dalbatan Köprüsü

Katalog No:22

Adı: Dalbatan Köprüsü

Foto No: 198-201

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: -

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin batısında konumlanan ve günümüzde yalnızca temelleri ayakta kalan eski hükümet konağının hemen güneyinde yer almaktadır¹⁶³.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapının inşasında düzgün kesme taş ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Kemer örgüsünde düzgün kesme taş tercih edilirken, duvarlarda ise düzensiz kesme taş kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Kuzey-güney doğrultuda uzanan bu köprü, tek kemer açıklığından oluşmaktadır. Düz tabliyelidir.

Mimari Özellikler: Köprü, iki ayaklı, tek açıklıklı ve yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Günümüzde üstünden yeni bir yol geçmekte, altından ise artık su akmamaktadır; köprü altı neredeyse tamamen kum ve toprakla doludur.

Basık dairesel kemer, üstte daha dar bir tahfif kemeriyle çevrilmiştir. Kemerin yüksekliği, birikmiş toprak nedeniyle net olarak belirlenmemektedir. Muhtemelen kemer, tabandan düz başlayıp yukarıda kavislenecek şekilde yapılmıştır.

Köprü duvarları kısa tutulmuş ve gövde kısmı dar kalmıştır. Düz tabliyeli yapı, yalnızca tek şeritli geçişe imkân verir. Korkulukları bulunmayan tabliye toprak dolguyla kaplıdır.

Günümüzde kullanılamaz durumdaki köprü, ciddi tahribata uğramıştır. Irmak yatağının dolması ve tempan duvarlarının hasar görmesi yapının genel bütünlüğünü zayıflatmıştır.

Tarihçesi: Yapının inşa tarihine, kim tarafından yaptırıldığına dair bilgi veren bir kitabe bulunmadığı gibi, yazılı kaynak ve belgelere de rastlanmamaktadır. Ancak şehrin gelişim süreci ve yapının mimari özellikleri değerlendirildiğinde, 17. yüzyılda Daltabanoğulları tarafından inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

¹⁶³ Murat Sarıhan (age. s.68) Köprüyü Eskişehir I No'lu adıyla anmaktadır. Bunun haricinde Gümüşhane'yle ilgili neşriyatta ve diğer kaynaklarda ismi geçmemektedir. Mahallede ikamet edenlerden alınan bilgiyle eseri tespit edilmiş ve adının "Daltaban" olduğunu öğrenilmiştir

Şekil 198: Dalbatan Köprüsünün görünümü

Şekil 199: Köprü'nün görünümü

Şekil 200: Köprünün görünümü

Şekil 201: Köprünün görünümü

4.3.3.2. Mısırlızade Köprüsü

Katalog No: 23

Adı: Mısırlızade Köprüsü¹⁶⁴

Foto No: 202-204

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Trabzon, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.09.2013 tarihli ve 1426 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nden Gözeler, Dört Konak ve Pembedağ köylerine giden yolun ikinci kilometresinde, Sarıdere üzerinde inşa edilmiştir.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Köprüde malzeme olarak kesme ve moloz taş kullanılmıştır. Kemer kısmında kesme, diğer kısımlarında moloz taş kullanılmıştır. Köprü'nün üzerinden günümüzde yeni yol döşemesi geçmektedir.

Plan Özellikleri: Köprü kuzey-güney doğrultusunda uzanan tek kemer açıklığına sahip, düz tabliyelidir.

Mimari Özellikler: Köprü gözü, yayvan yuvarlak kemerle belirginleşmiş olup, kemer ustaca inşa edilmiştir. Yüksekliği fazla olmayan kemerin kilit taşı, tabliye hizasına ulaşır. Kuzey ayağı doğal kaya üzerine otururken, güney ayağı dere yatağına yerleştirilmiştir. Her iki ayak da dik biçimde yükselip kemer karnına geçiş sağlar.

Tempan duvarları düzgün kesilmiş taşlarla özenli bir şekilde örülmüştür. Yol seviyesindeki düz tabliyesi asfalt kaplıdır ve araç geçişine uygundur; ancak korkulukları yoktur.

Kemer ve tempan duvarlarıyla genel olarak sağlam görünen köprüde, yol kenarlarında bitki örtüsü oluşmuştur. Memba tarafında bazı taşların yerinden oynamak üzere olduğu gözlenmektedir.

Tarihçesi: Kitabesi bulunmayan köprü'nün sözlü bilgiler ışığında 19. yy sonlarında Mısırlızadeler tarafından yaptırıldığı kabul edilebilir¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Köprü, 2016 yılı Gümüşhane Kültür Envanteri'nde "Süleymaniye Köprüsü-4" olarak adlandırılmıştır.

¹⁶⁵ Gümüşhane ile ilgili mevcut belgeler ve yayınlarda yapıya dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Süleymaniye Mahallesi'nde ikamet eden ve avukatlık mesleğini yürüten Halim Mısıroğlu, köprü'nün 19. yüzyılın sonlarında, Mısırlızade ailesinin önde gelen üyeleri tarafından inşa ettirildiğini ifade etmektedir. Yapının mimari özellikleri incelendiğinde, bölgedeki diğer köprülerle benzerlik gösterdiği ve inşa tekniğinin 19. yüzyıl yapı anlayışını yansıttığı gözlemlenmektedir.

Şekil 202: Köprünün görünümü

Şekil 203: Köprünün görünümü

Şekil 204: Köprünün görünümü

4.3.3.3. Süleymaniye Köprüsü

Katalog No: 24

Adı: Süleymaniye Köprüsü

Foto No: 205-208

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: -

Bulunduğu Yer: Süleymaniye Mahallesi'nin merkezinde, mahalleyi ikiye bölen Musalla Deresi üzerinde inşa edilmiştir. Ulu Cami'nin doğusundan geçen yolu takip ederek köprüye ulaşmak mümkündür¹⁶⁶.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Tabliyesi düz olup toprak dolguyla kaplanmıştır. Yapımında düzgün ve düzensiz kesme taş ile moloz taş kullanılmıştır. Kesme taş, kemer örgüsünün büyük bölümünde ve korkuluklarda yer alırken, düzensiz kesme taş kemerin doğu ayağının alt kısmında ve duvarlarda kullanılmıştır. Moloz taş ise duvar yapısında, düzensiz taş malzemenin arasına sıkıştırılarak uygulanmıştır.

Plan Özellikleri: Doğu-batı yönünde uzanan yapı, tek kemer gözünden oluşmaktadır. Köprü kemeri, yarım daire formunda tasarlanmıştır.

Mimari Özellikler: Kemer, iki yanda dere yatağından yükselen kayalık zemine oturmakta olup, hemen üzerinde boyunca uzanan tahfif kemeri bulunmaktadır. Düzensiz taşlarla örülen tempan duvarı, doğu ve batı yönlerinde uzatılarak her iki taraftan oluşabilecek eğim dengelenmiştir. Köprü, tek sıra korkuluklara sahip olmakla birlikte, tabliye seviyesinin yükselmesi nedeniyle korkuluklar işlevini yitirmiştir.

Tarihçesi: Yapıya ait bir kitabe bulunmadığından, banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, mimari üslubu ve şehrin gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda, 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olabileceği güçlü bir ihtimaldir¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Kaynaklarda "Cami-i Kebir" adıyla anılan yapı, Ulu Cami'nin bulunduğu mahalle ile bahsi geçen mevkinin tam karşı yamacında yer alan Cami-i Sağır mahallelerini birbirine bağlamaktadır (Sabri Özcan San, age., s. 76; Selahattin Tozlu, age., s. 63, 66).

¹⁶⁷ Kaynakların çoğu ve arşiv belgeleri, bu konuyu netleştirecek yeterli bilgi içermemektedir. Ancak Murat Sarıhan (age., s. 69), yapıyı "Eskişehir II No'lu Köprü" olarak tanımlamakta ve 19. yüzyılda inşa edildiğini belirtmektedir. Köprü'nün bulunduğu konum, şehrin gelişim ekseninin merkezinde olması ve ticari yaşamın yoğunlaştığı bir nokta olması açısından büyük öneme sahiptir. Köprü'nün formu, yörede yaygın olan taş köprülerle benzerlik gösterse de inşa tekniği ve kullanılan malzeme, bölgedeki geç dönem Osmanlı köprülerinden bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu nedenle, köprü'nün şehrin hızlı ve kapsamlı bir gelişim sürecine girdiği 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi daha uygun görülmektedir.

Şekil 205: Süleymaniye Köprüsünün görünümü

Şekil 206: Köprü'nün görünümü

Şekil 207: Köprünün görünümü

Şekil 208: Köprünün görünümü

4.3.4 Ticari Yapılar

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan ticari yapılar, bölgenin ekonomik ve sosyal dokusunu yansıtan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Mevcut tespitlere göre, mahallede üç adet taş yapıdan oluşan dükkan bulunmaktadır. Bunlar; Taş Dükkan 1 (Ahmet Efendi'nin, diğer adıyla Çubukçu Taş Mağazası), Taş Dükkan 2 ve Taş Dükkan 3 (Hatipoğullarına ait Taş Mağaza) olarak isimlendirilmiştir. Bu yapılar, bölgenin geleneksel ticari faaliyetlerinin mekânsal karşılıklarını oluşturmakta olup, mimari ve yapısal özellikleri bakımından özgün bir karakter sergilemektedir.

Taş malzeme kullanımı, yapısal dayanıklılık ve bölgesel mimari geleneklere uygunluk açısından dikkate değerdir. Dükkanların cephelerinde uygulanan taş işçiliği, hem estetik hem de fonksiyonel bir nitelik taşımakta, ticari faaliyetlerin gerektirdiği sağlamlık ve sürekliliği sağlamaktadır. Özellikle taşın yerel kaynaklardan temin edilmesi, yapıların buldukları çevreyle uyumlu bir bütünlük oluşturmalarına katkıda bulunmaktadır.

Mekânsal organizasyon açısından, bu dükkanlar genellikle zemin katta konumlanmış olup, ticari işlevlerini destekleyecek şekilde planlanmıştır. Cephe düzenlemelerinde, ürünlerin teşhirine olanak sağlayan geniş açıklıklar ve giriş kapıları dikkat çekmektedir. Taş Dükkan 1 ve 3'ün isimlendirilmiş olmaları, bu yapıların tarihsel ve sosyal bağlamda mahallede önemli ticari aktörlere ait olduğunu göstermekte, dolayısıyla yerel ticaretin örgütlenmesine ilişkin bilgi vermektedir.

Teknik açıdan, yapıların dayanıklılığını etkileyen olası yapısal sorunlar ile malzeme bozunmaları üzerine yapılacak detaylı incelemeler, korunmaları ve işlevselliklerinin sürdürülmesi için elzemdir. Ayrıca, mevcut ticari yapılar içinde taş malzeme ve geleneksel inşaat tekniklerinin analiz edilmesi, bölgedeki mimari mirasın anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, Süleymaniye Mahallesi'ndeki taş dükkanlar, sadece ekonomik faaliyetlerin mekânsal karşılıkları olmaktan öte, bölgenin tarihsel ticari yapısını ve yerel mimari kimliğini temsil eden yapısal değerler olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, koruma planları hazırlanırken ticari işlevleri ve mimari özgünlükleri dikkate alınarak bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir.

4.3.4.1. Taş Dükkan 1 (Ahmet Efendi'nin (Çubukçu) Taş Mağazası)

Katalog No: 25

Adı: Taş Dükkan 1 (Ahmet Efendi'nin (Çubukçu) Taş Mağazası)

Foto No: 209-219

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: -

Bulunduğu Yer: Cami-i Kebir mahallesinden başlayarak Çarşı mahallesi üzerinden Cami-i Sagir mahallesine ulaşan yerleşimin ana aksı üzerinde yer almaktadır. Taş Dükkan 2 ile karşılıklı konumlanmıştır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapı malzemesi olarak kesme taş ve moloz taş kullanılan yapı, yığma tekniğinde yapılmıştır.

Plan Özellikleri: Yapı, dikdörtgen planlıdır.

Mimari Özellikler: Yapının kuzey cephesinde bulunan girişi yuvarlak kemerlidir. Giriş açıklığının iki yanında bulunan sivri kemerli açıklıklar sonradan taş malzeme ile kapatılmıştır. İki katlı olduğu anlaşılan yapının güney cephesi arazi eğimine yaslanmaktadır. Doğu ve batı cepheleri de büyük ölçüde toprak dolgu içerisindedir. Günümüzde iç mekânı toprak dolgu ve bitki örtüsü ile kaplı olan yapının cephelerinde sıva kalıntıları bulunmaktadır. Yapının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır.

Tarihçesi: Tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan taş dükkanlar, malzeme kullanımı, inşa teknikleri ve plan kurgusu açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'nin geleneksel ticaret yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Özellikle Trabzon, Giresun, Rize ve Artvin gibi şehirlerin eski çarşı dokularında yer alan taş yapıları dükkanlar, Süleymaniye örnekleriyle karşılaştırıldığında ortak bir mimari anlayışa işaret etmektedir.

Bu yapıların ortak özelliği, doğal taş malzemenin hem taşıyıcı hem de cephe elemanı olarak kullanılmasıdır. Gümüşhane'deki taş dükkanlarda olduğu gibi, bölgedeki birçok ticari yapıda da moloz taş duvar örgüsü, kireç harcı, basit dikdörtgen plan düzeni, tonoz ya da düz tavanlı üst örtüler dikkat çeker. Örneğin, Trabzon Ortahisar'da yer alan Kunduracılar Çarşısı içerisindeki bazı taş dükkanlar, sade plan tipolojisi ve dükkan cephelerinin sokağa dönük konumlanmasıyla Süleymaniye örnekleriyle yakınlık göstermektedir.

Şekil 209: Taş Dükkan 1 ve 2'nin konumu

Şekil 210: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 211: Taş Dükkan 1'in giriş cephesi

Şekil 212: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 213: Taş Dükkan 1'in dış cephesi

Şekil 214: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 215: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 216: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 217: Taş Dükkan 1'in girişi

Şekil 218: Taş Dükkan 1'in iç cephesi

Şekil 219: Taş Dükkan 1'in iç cephesi

4.3.4.2. Taş Dükkan 2

Katalog No: 26

Adı: Taş Dükkan 2

Foto No: 220-223

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: -

Bulunduğu Yer: Cami-i Kebir mahallesinden başlayarak Çarşı mahallesi üzerinden Cami-i Sagir mahallesine ulaşan yerleşimin ana aksı üzerinde yer almaktadır. Taş Dükkan 1 ile karşılıklı konumlanmıştır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yığma yapım sistemiyle inşa edilen yapıda kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Temel seviyesinde bulunan yapı basit dikdörtgen planlıdır.

Mimari Özellikler: Yapının üst örtüsü ve beden duvarları yıkıktır. Günümüze yalnızca zemin temel duvarları ulaşmıştır.

Tarihçesi: Tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan taş dükkanlar, malzeme kullanımı, inşa teknikleri ve plan kurgusu açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'nin geleneksel ticaret yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Özellikle Trabzon, Giresun, Rize ve Artvin gibi şehirlerin eski çarşı dokularında yer alan taş yapıları dükkanlar, Süleymaniye örnekleriyle karşılaştırıldığında ortak bir mimari anlayışa işaret etmektedir.

Şekil 220: Taş Dükkan 1 ve 2'nin karşılıklı konumu

Şekil 221: Taş Dükkan 1 ve 2'nin karşılıklı konumu

Şekil 222: Taş Dükkan 2'nin görünümü

Şekil 223: Taş Dükkan 2'nin görünümü

4.3.4.3.Taş Dükkan 3 (Hatipoğullarının Taş Mağazası)

Katalog No: 27

Adı: Taş Dükkan 3 (Hatipoğullarının Taş Mağazası)

Foto No: 224-228

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 24.06.2023

Tescil Durumu: Erzurum, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.09.1990 tarihli ve 273 sayılı kararıyla tescil edilmiştir.

Bulunduğu Yer: Yapı, Süleymaniye Mahallesi'nde, eğimli bir arazide 324/6 ada parselde yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yığma yapım sistemiyle inşa edilen yapıda kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Plan Özellikleri: Yapı kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen formdadır.

Mimari Özellikler: Yapının girişi kuzey cephesinden sağlanmaktadır. Güney cephesi tamamen toprak kaplıdır. Batı cephesi beden duvarının bir kısmı ve üst örtüsünün tamamı yıkılmış durumdadır. Tek katlı olduğu anlaşılan yapıda sonradan kullanım için müdahaleler söz konusudur.

Tarihçesi: Tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Karşılaştırma ya da Değerlendirme: Taş Dükkan 3 (Hatipoğullarının Taş Mağazası), Gümüşhane Süleymaniye Mahallesi'nin ticari geçmişini temsil eden özgün taş yapılardan biridir. Yapı, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş cepheleri, kısıtlı açıklıklı yüzeyleri ve basit dikdörtgen plan şeması ile hem mimari sadelik hem de işlevsellik açısından öne çıkmaktadır. Giriş açıklığı dışında cephede süsleme ya da vitrin düzenlemesi bulunmamakta; bu durum, taşra ticari mimarisinde sıklıkla rastlanan muhafazakâr tasarım anlayışını yansıtmaktadır.

Hatipoğullarının mağazası, taş işçiliği kalitesi, duvar kalınlıkları ve yapının sağlamlığına dönük inşa teknikleriyle, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki benzer dükkan tipleriyle yapısal açıdan örtüşmektedir. Özellikle Trabzon'un Ortahisar semtinde yer alan ve 19. yüzyıla tarihlenen Kunduracılar Çarşısı ile Rize'nin Pazar ilçesindeki taş mağazalar, aynı dönemin ekonomik ilişkileri içinde gelişmiş, benzer kullanıcı profillerine hizmet etmiş yapılardır. Bu yapılar gibi Hatipoğulları Taş Dükkanı da tek hacimli, geniş iç boşluklu ve yüksek duvarlı kurgusuyla işlevsel kullanım önceliğini ortaya koyar.

Bununla birlikte, Hatipoğulları mağazasının cephesindeki az sayıda pencere açıklığı ve sınırlı ışık alımı, iç mekân güvenliğini önceleyen bir yaklaşıma işaret eder. Oysa Trabzon ve

Giresun'daki benzer yapılar, daha açık cephe düzenine, hatta bazı örneklerde ahşap vitrinlere sahiptir. Bu farklılık, hem iklim koşullarının hem de toplumsal güvenlik algısının mimari tasarıma etkisini gösterir. Gümüşhane gibi maden ve ticaret yolları üzerinde yer alan bir yerleşim için, yapının daha kapalı ve dayanıklı bir tasarımla inşa edilmiş olması dikkat çekicidir.

Şekil 224: Taş Dükkan 3'ün görünümü

Şekil 225: Taş Dükkan 3'ün görünümü

Şekil 226: Taş Dükkan 3'ün görünümü

Şekil 227: Taş Dükkan 3'ün görünümü

Şekil 228: Taş Dükkan 3'ün görünümü

5.DEĞERLENDİRME

5.1.Malzeme ve Teknik

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan camiler ve minareler, inşa malzemesi ve teknik özellikleri bakımından Osmanlı taşra mimarisinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Yapıların beden duvarlarında çoğunlukla düzensiz moloz taş kullanılmış, köşe birleşimlerinde ise yapı bütünlüğünü güçlendiren düzgün kesme taşlar tercih edilmiştir. Harç olarak kireç esaslı bağlayıcıların kullanıldığı gözlemlenmektedir. Minareler, taş gövdeye sahip olup, tek şerefeli ve sade silüetlidir. Teknik açıdan süslemeye değil, işlevselliğe öncelik verildiği anlaşılmakta; yapım tekniğinde ise yerel ustalığın izleri dikkat çekmektedir. Bu yönüyle cami ve minareler, hem dönemin mimari anlayışını hem de yerel malzeme kullanımını yansıtan önemli örneklerdir.

Gümüşhane ili, Süleymaniye mahallesinde yer alan kiliselerin yapı malzemeleri genel olarak kesme taş, moloz taş ve tuğladır.

Ermeni Kilisesi'nin beden duvarları moloz taş, binanın köşeleri, pencere ve kapı açıklıkları, kemerler, paraklesionda bulunan apsis ve nişler düzgün kesme taş ile yapılmıştır. Panaghia Kilisenin güney tarafında yer alan duvar, moloz taş aralarına horasan harcı kullanılarak örülmüştür. Süleymaniye mahallesinde yer alan tüm kiliseler yığma tekniğinde yapılmıştır.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan eğitim yapıları, dönemin taşra mimarisine uygun olarak yerel malzeme ve geleneksel inşa teknikleriyle inşa edilmiştir. Yapıların ana malzemesini çoğunlukla moloz taş oluştururken, cephe köşelerinde ve açıklık kenarlarında düzenli kesme taşlar kullanılarak yapı bütünlüğü ve cephe vurgusu sağlanmıştır. Kireç harcı bağlayıcı olarak tercih edilmiş, iç bölümlerde ise yer yer ahşap döşeme ve tavan sistemlerine yer verilmiştir. Duvarlar kalın ve sağlam örülmüş, taşıyıcı sistem genellikle dış duvarlara yük bindiren kütle düzenine dayanmıştır. Pencere ve kapı açıklıkları, içe doğru daralan formda tasarlanarak iç mekâna doğal ışık alınması amaçlanmıştır. Eğitim yapılarında süsleme öğeleri oldukça sınırlı tutulmuş; işlevselliği önceleyen, sağlam ve uzun ömürlü yapılar inşa edilmiştir. Bu özellikler, yapıların dönemin sosyal ihtiyaçlarını karşılayan pratik ve yerel bir mimari anlayışla tasarlandığını göstermektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan hamam yapıları, geleneksel Osmanlı hamam mimarisinin taşra örnekleri arasında yer almakta olup, yapımında kullanılan malzeme ve teknikler bölgenin doğal kaynaklarıyla uyumlu bir karakter sergiler. Bu yapılarda ana malzeme olarak genellikle moloz taş tercih edilmiş, önemli kısımlarda ve köşe birleşimlerinde ise düzenli kesme taş kullanılmıştır. Duvar örgüsünde kireç harcı ile bağlanan taş işçiliği dikkat çekerken,

iç mekânda özellikle sıcaklık ve suya dayanıklı yüzeyler için tuğla, horasan harcı ve yer yer sıva uygulamaları görülmektedir.

Hamamların su ve ısıtma sistemleri, geleneksel yöntemlere uygun olarak, külhan, su deposu (su haznesi) ve gizli ısıtma kanalları (kandil sistemi) ile desteklenmiştir. Bu teknik düzenlemeler, yapıların ısıyı muhafaza etmesini sağlarken aynı zamanda suyun kontrollü dağıtımına olanak tanımıştır. Kubbe geçişlerinde genellikle tuğla örgü tercih edilmiş, iç mekânda buharın sirkülasyonu ve ışık alımı için filgözlü kubbeler kullanılmıştır.

Malzeme seçiminde dayanıklılık, nem kontrolü ve yerel bulunabilirlik esas alınmış; böylece yapıların iklim koşullarına uygun uzun ömürlü bir form kazanması sağlanmıştır. Bu bağlamda, Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamlar hem fonksiyonel çözümleri hem de yerel yapı geleneğiyle bütünleşmiş teknik uygulamaları ile dikkat çekmektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan köprüler, bölgenin topografik özelliklerine uyum sağlayan ve yerel yapı geleneğini yansıtan örneklerdir. Bu köprülerde temel malzeme olarak doğal taş, özellikle düzenli kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Taşlar, dayanıklılık ve yapısal bütünlük sağlamak amacıyla kireç harcı ile sağlam bir şekilde bir araya getirilmiştir. Köprü ayaklarında ve kemerlerinde, yük taşıma kapasitesini artırmak üzere düzenli kesme taş bloklar tercih edilmiştir.

Teknik açıdan, köprüler genellikle kemerli yapı sistemi kullanılarak inşa edilmiştir. Kemerler, hem estetik hem de yapısal işlevi bir arada sunar; ağırlığı yanlara ve temellere dağıtarak köprünün dayanıklılığını artırır. Kemerlerin üst kısmında ise taş döşeme ile yaya veya araç geçişine uygun düz bir zemin oluşturulmuştur. Köprü ayakları suyun akışına direnç gösterecek şekilde, özellikle su seviyesinin değişimine karşı korunaklı biçimde tasarlanmıştır.

Köprülerin inşasında kullanılan taş malzemenin, çevrede doğal olarak bulunan ve kolay erişilebilir olması, yapım maliyetini düşürmüş ve yapının uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Ayrıca, köprülerin taşıyıcı sistemlerinde kullanılan taş işçiliği ve harç kalitesi, döneminin taşra inşaat tekniklerinin yetkinliğini göstermektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan taş dükkanlar, bölgenin ticari hayatını yansıtan önemli yapılar olarak öne çıkar. Bu yapılar, mimari açıdan dayanıklılık ve işlevselliğin ön planda tutulduğu, yerel malzeme ve inşaat tekniklerinin ustalıklı kullanıldığı örneklerdir. Dükkanların ana yapı malzemesi olarak bölgeden temin edilen moloz taş ve özellikle köşe ve taşıyıcı elemanlarda düzenli kesme taş kullanılmıştır. Bu seçim, yapıların hem dayanıklı hem de bölge dokusuna uyumlu olmasını sağlamıştır.

Duvarlarda uygulanan taş örgü teknikleri, taşların iri taneli ve değişken boyutlarda olmasına rağmen, kireç harcı ile sıkı ve sağlam bir şekilde bağlanarak yapısal bütünlük

oluşturulmuştur. Özellikle dükkân cephelerinde, yük taşıyan duvarların kalınlığı ve taş işçiliğinin düzeni, yapının uzun ömürlü olmasına katkı sağlamıştır. Cephelerde kullanılan taşların yüzeyleri genellikle işlenmeden doğal formda bırakılmıştır; bu da hem estetik hem de ekonomik bir tercih olarak değerlendirilir.

Teknik açıdan, dükkanların planları genellikle basit ve işlevsel olup, yapısal taşıyıcı sistem olarak kalın taş duvarlar kullanılmıştır. Üst örtüde ise ahşap kirişlerle desteklenen düz veya hafif eğimli çatı sistemleri tercih edilmiştir. Dükkanların giriş ve pencere açıklıkları, yapının dayanıklılığını etkilemeyecek ölçüde düzenlenmiş, açıklık çevreleri ise kesme taşlarla güçlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Süleymaniye Mahallesi taş dükkanları, bölgenin doğal taş kaynaklarının yerinde ve etkin kullanımıyla inşa edilmiş; dayanıklı, işlevsel ve yerel mimari karakteri yansıtan yapılar olarak sanat tarihi ve mimarlık disiplinleri açısından önem taşımaktadır.

5.2. Plan Tipi

Süleymaniye Mahallesi'ndeki camiler, genellikle dikdörtgen planlı ve tek mekânlı yapılar olarak inşa edilmiştir. Bazılarında son cemaat mahalli bulunmakta, ibadet alanı ise çoğunlukla ahşap tavan ya da tonoz örtü sistemi ile kapatılmaktadır. Plan düzenlemeleri oldukça sade olup, kible yönü, mihrabın konumu ve giriş aksı temel alınarak şekillendirilmiştir. Gösterişli süslemeler yerine, işlevsellik ön planda tutulmuştur. Bu plan tipi, Osmanlı taşra mimarisinin genel özellikleriyle uyumludur ve yerel ihtiyaçlara göre geliştirilmiştir.

Süleymaniye mahallesinde yer alan kiliseler; üç nefli bazilikal planlı ve tek nefli kaya oyma kiliseler olarak iki grupta incelemek mümkündür. Ermeni Kilisesi, Hagios Georgios Kilisesi, Timios Stravros Kilisesi ve Hagios Theodoros Kilisesi'nde üç nefli bazilikal plan görülmektedir. Bu kiliselerde orta nef, diğerlerinden daha geniş tutulmuştur.

Ermeni Kilisesi, Hagios Georgios Kilisesi ve Timios Stravros Kilisesinde içten ve dıştan yarım daire üçlü apsis uygulaması yer alırken, Hagios Theodoros Kilisesinin doğu bölümü anakaya oyularak işlendiği için üçlü apsisin, yalnızca iç mekandan yarım daire planlı olduğu görülmektedir.

Panaghia Kaya Kilisesi ve Ioannes Kaya Kilisesi, isminden de anlaşıldığı üzere anakayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuş tek nefli bir plan tipine sahiptir. Ioannes Kaya Kilisesi'nin kuzey bölümü kaya oyma tekniğinde, güneydoğu ve güneybatı cepheleri ise duvarlar ile çevrelenmiştir. Tek nefli dikdörtgen planlıdır. Panaghia Kaya Kilisesi'nin kuzeydoğu ve güneybatı bölümü kısmen kaya oyma tekniğinde, güney ve batı bölümü duvar örülerek oluşturulmuştur. Yarım daire planlı apsisi yarıya kadar anakayanın düzleştirilmesiyle, üst bölümü ise duvar örülerek oluşturulmuştur.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan eğitim yapıları, plan kurgusu açısından işlevselliği ve dönemin eğitim anlayışını yansıtan düzenlemelere sahiptir. Genellikle dikdörtgen kütle planlı, simetrik bir düzende tasarlanan bu yapılar, sınıf düzenine uygun olarak bölümlenmiş iç mekânlara sahiptir. Giriş holünden ulaşılabilen koridorlu sistem, sınıfların iki yanda sıralanmasına olanak tanımıştır. Kat planları genellikle iki katlı olacak şekilde düzenlenmiş, bazı yapılarda bodrum kat da işlevsel amaçlarla kullanılmıştır. Mekân organizasyonu, ışık ve havalandırma ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş; özellikle büyük açıklıklı pencere düzeni ile iç mekânların doğal aydınlatılması sağlanmıştır.

Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamlar, Osmanlı döneminde Anadolu taşrasında yaygın olarak kullanılan tek hamam plan tipine sahiptir. Bu yapılar genellikle soyunmalık (soğukluk), ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluşan lineer plan düzeni ile inşa edilmiştir. Plan kurgusu, kullanıcının sıcaklık derecesine göre aşamalı bir geçiş yapmasını sağlayacak şekilde tasarlanmış; bu da fonksiyonelliği artıran temel bir ilke olmuştur.

Sıcaklık bölümü, genellikle merkezi bir mekân olarak ele alınmış, kubbe ile örtülmüş sekizgen veya kare planlı bir alan etrafında halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Bu mekânsal düzenleme, hem ısı dengesini sağlamış hem de kullanıcıya yarı özel alanlar sunmuştur. Ilıklık bölümü, geçiş mekânı olarak işlev görürken; soyunmalık kısmı genellikle kare planlı ve üzeri ahşap ya da tonoz örtülü bir şekilde düzenlenmiştir.

Bu plan tipi, hem sade hem de işlevsel oluşuyla dikkat çekerken; çifte hamamlar gibi cinsiyet ayrımı yapılmamış, dolayısıyla daha yerel, mahalle ölçekli bir kullanım amacı güdülmüştür. Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamam planları, dönemin mimari ihtiyaçlarına uygun olarak biçimlendirilmiş, ısınma ve yıkanma işlevleriyle uyumlu, rasyonel çözümler sunan bir mekânsal düzenleme göstermektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan taş dükkanların plan tipleri, işlevsellik ve ekonomik kullanımı ön planda tutan sade bir mimari anlayışa sahiptir. Genellikle tek hacimli, dikdörtgen planlı yapılar olarak düzenlenen bu dükkanlar, küçük ölçekli ticari faaliyetlere uygun olarak kompakt ve kullanışlı mekânlar sunar.

Plan şeması, ana işlev olan satış ve sergileme alanını maksimize edecek şekilde açık ve ferah tutulmuştur. Dükkanların ön cepheleri genellikle sokağa açılır ve doğrudan erişim imkânı sağlar; bu da ticari işlevin etkinliğini artırır.

Bu plan tipleri, hem yapıların ekonomik inşasını mümkün kılmış hem de mahalledeki ticari aktivitelerin sürekliliğini desteklemiştir. Dolayısıyla, Süleymaniye Mahallesi taş dükkanları, basit ama işlevsel plan tipleriyle yerel ticaret hayatının mimari yansıması olarak değerlendirilebilir.

5.3. Mimari Değerlendirme

Gümüşhane ili, Süleymaniye mahallesinde bulunan aynı plan tipindeki yapılar mimari özellikler olarak genel itibariyle benzerlik göstermektedir. Bu özellikler özele indirgenecek olursak;

Süleymaniye Mahallesi'ndeki camiler, Osmanlı taşra mimarisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Genellikle sade ve işlevsel planlara sahip olan yapılar, bölgenin yerel malzeme ve inşa tekniklerinin başarılı bir yansımasıdır. Düzgün kesme taş ve moloz taş kullanımı ile sağlam bir yapı örgüsü oluşturulmuş, plan düzeni kible yönüne göre titizlikle belirlenmiştir. Minareler genellikle tek şerefeli ve yalın formda olup, cephelerde abartısız bir estetik anlayışı hâkimdir. İç mekânlarda ise açıklıkların düzenlenmesi ve ışık kullanımı, ibadet alanının ferah ve huzurlu olmasını sağlamaktadır. Genel olarak, camiler hem teknik hem de estetik açıdan yerel koşullara uyumlu, dengeli ve işlevsel örneklerdir.

Ermeni Kilisesi, Hagios Georgios Kilisesi' ve Timios Stravros Kilisesinde tek nefli ek mekan yer almaktadır. Hagios Georgios Kilisesi'nin ek mekanı dikdörtgen planlı iken, Timios Stravros Kilisenin ek mekanı kalan izlerden içten ve dıştan yarım daire planlı olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Kilisesi'nde ise apsisin iki yanında Paraklesion yer almaktadır.

Ermeni Kilisesi ve Ioannes Kaya Kilisesi'nde narteks yer almaktadır. Panaghia Kaya Kilisesi ve Ioannes Kaya Kilisesinde ayazma yer almaktadır.

Ermeni Kilisesi, Hagios Georgios Kilisesi, Hagios Theodors Kilisesi ve Timios Stravros Kilisesinin orta nefi diğer neflerden daha geniş tutulmuştur. Bu kiliselerde nefler birbirinden paye ve sütunlar ile ayrılmaktadır.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan kiliselerde mazgal ve üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen formlu olmak üzere iki tür pencere uygulaması görülmektedir.

Hagios Georgios Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Timios Stravros Kilisesi'nin apsislerinde pencere yer almaktadır. Ermeni Kilisesinin kuzey ve güney duvarlarında iki katlı pencere sistemi yer almaktadır. Aynı zamanda kuzeyde ve güneyde yer alan pastoforion odalarının giriş ve dış cepheye bakan duvarlarında pencere açıklıkları yer almaktadır. Hagios Georgios Kilisesinin naosunda tek katlı bir pencere sistemi görülse de, güneyde yer alan ek mekanda iki katlı pencere sistemi görülmektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan kiliselerin üst örtüleri günümüze ulaşmamıştır. Ancak kiliselerde yer alan izlerden yapıların üst örtüsünün beşik tonoz olduğu düşünülmektedir. Ermeni Kilisesi'nin paraklesionların üst örtüsünün beşik tonoz olması da bu düşünceyi güçlendirmektedir. İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümleri arşivinde yer alan fotoğraflar

incelendiğinde Ermeni Kilisesi ve Hagios Georgios Kilisesinin orta mekanında kubbenin yer aldığı görülmektedir.

Ermeni Kilisesi, Ioannes Kaya Kilisesi ve Hagios Georgios Kilisesinde dağınık vaziyette mimari plastik eserler yer almaktadır.

Süleymaniye Mahallesi'ndeki eğitim yapıları, mimari açıdan dönemin taşra okul mimarisini yansıtan sade fakat işlevsel örneklerdir. Yapılar genellikle dikdörtgen kütle formu, düzenli cephe kompozisyonu ve aksiyel simetri anlayışı ile dikkat çeker. Ana cephelerde vurgulanan girişler, çoğunlukla anıtsal taş söveli kapılarla tanımlanmış; bu mimari kurguya pencere ritmi, kat silmeleri ve yer yer kullanılan balkon elemanları eşlik etmiştir. Yapılar genellikle iki katlı olup, iç mekânlar fonksiyonel bir dağılımla planlanmıştır. Taşıyıcı sistem, kalın taş duvarlar ve döşemelerde kullanılan ahşap kirişleme ile desteklenmiştir. Cephe düzenlemesinde ise süslemeye sınırlı yer verilmiş, yalınlık korunmuştur. Bu mimari yaklaşım, eğitim yapılarının hem kamuya açık ve ciddi kimliğini hem de yerel malzeme ve ustalıklı üretilmiş yapı geleneğini yansıtmaktadır.

Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamlar, Osmanlı taşra mimarisinin yalın ama işlevsel özelliklerini taşıyan önemli yapılardır. Genellikle dıştan sade, içten işlev odaklı bir mimari anlayışa sahip olan bu yapılar, kütleli kompozisyonlarıyla çevreye uyumlu bir duruş sergiler. Yapıların mimarisinde kademeli mekân düzeni esas alınmış; soyunmalık, ılık ve sıcaklık bölümleri birbirini takip eden bir sırayla planlanmıştır. Bu geçişli kurgu, hem mimari hem de işlevsel anlamda bütünlük sağlamaktadır.

Hamamların sıcaklık bölümleri genellikle kubbe ile örtülmüş merkezi mekânlar olarak kurgulanmış, bu bölümler etrafında yer alan halvet hücreleri ise küçük kubbelerle tanımlanarak iç mekânda hiyerarşik bir mekânsal örgü kurulmuştur. Kubbelerin fil gözleri, doğal ışığın iç mekâna süzülmesini sağlarken aynı zamanda mekâna sembolik bir atmosfer kazandırır. Ilıklık ve soyunmalık alanları ise genellikle tonoz örtü sistemleri ile geçilmiş, mekânlar arasında basık kemerli geçişler kullanılmıştır.

Hamamların dış cephesi mimari süslemeden uzak, düzgün taş örgülü sade duvar yüzeyleriyle karakterizedir. Bu sadelik, yapının kamusal işleviyle uyumlu bir mimari kimlik sunarken, iç mekânda ısı ve buhar dengesini korumaya yönelik kalın duvar yapısıyla da desteklenmiştir. Yapılar genellikle eğimli araziye uyumlu şekilde konumlandırılmış, alt yapı sistemleri doğal eğime göre çözümlenmiştir.

Bu yönüyle Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamlar, yerel taş ustalığı ile Osmanlı hamam mimarisinin taşra yorumu arasında bir denge kurmakta; hem işlevsel hem de mekânsal anlamda tutarlı ve dönemin ihtiyaçlarına cevap veren örnekler olarak değerlendirilmelidir.

5.4. Süsleme

Süleymaniye Mahallesi'ndeki camilerde süsleme unsurları oldukça sınırlı olup, yapıların genelinde sadelik ve işlevsellik ön plandadır. Süslemeler genellikle mihrap, minber ve pencere çevrelerinde yoğunlaşmakta; bu alanlarda yer yer alçı ve taş işçiliği örneklerine rastlanmaktadır. Ahşap kullanımı görülen tavan ve minberlerde ise basit geometrik ya da bitkisel motifler tercih edilmiştir. Dış cephelerde süslemeye nadiren yer verilmiş, bezeme daha çok yapısal oran ve malzeme düzeniyle sağlanmıştır. Bu durum, taşra camilerinde sıkça karşılaşılan, sade ama dengeli estetik anlayışın bir yansımasıdır.

Süleymaniye mahallesinde yer alan kiliselerde fresklerin yer aldığı bilinmektedir. Ancak günümüze ulaşan freskler çok tahrip olmuştur. Timios Stravros Kilisesi'nin beden duvarlarında ve Panaghia Kaya Kilisesinin yüzeyi sıvanmış apsisi üzerinde fresk kalıntıları yer almaktadır.

Ioannes Kaya Kilisesi'nin güney duvarında, pencere aralarında ve yarım plastırlar üzerinde dini içerikli freskler yer almaktadır. Sahneler şeritler (filizler) halinde işlenmiştir. En alt sırada yer alan fresklerde büyük oranda bozulmalar mevcuttur. Yalnızca figürlerin başlarındaki haleler görülebilmektedir. İkinci filizde kilisenin ileri gelen kişileri tasvir edilmiştir. Tasviri yapılan Aziz Hermogenes, elinde yuvarlak kemerli ve kubbeli bir yapının maketini tutmaktadır. İkonografiden bir sahne olan Genesis (İsa'nın Doğumu) ise üçüncü şeridin sol tarafında yer almaktadır. İkinci plastır üzerinde ise sütun üzerinde yaşayan Aziz Simeon Stylites'in tasviri yer almaktadır. İkinci sathi kemer üzerinde ise Hz. İsa'nın din adamlarıyla münakaşası ve Sameryalı Kadın'la kuyu başındaki sohbeti tasvir edilmiştir¹⁶⁸.

Hagios Georgios Kilisenin batı, kuzey ve doğu iç cephe duvarlarında stuko paneller ve freskler yer almaktadır. Yoğun bir renk yelpazesi gözlemlenmiş fakat figürler ve kompozisyon tanımlanamayacak kadar kötü durumdadır¹⁶⁹. Kısmen tahrip olmuş ayakta duran aziz figürlerinin etrafında stuko paneller ile çevrelenmiştir. Stuko panellerde akanthus yaprakları, çiçek desenleri gibi bitkisel motifler, haç, basit köpek dişi sıraları ve zigzag şeklindeki şeritlere ilaveten, kartal olduğu düşünülen kuş figürleri ve serafim figürleri¹⁷⁰ yer almaktadır.

Ermeni Yapının beden duvarlarında sıva izleri yer almaktadır. Yapının kuzey ve güney duvarlarının pencere nişinin üzerinde yarım kemer formunda bordür yer almaktadır. Bu bordürde stilize palmet motifi bulunmaktadır. Güneyde yer alan pastoforion odasında bulunan apsisi de bitkisel bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürde stilize çiçek motifi yer almaktadır.

¹⁶⁸ Akagün Uslu, s. 9.

¹⁶⁹ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 344.

¹⁷⁰ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 344.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan hamam yapılarında süsleme unsurları oldukça sınırlı tutulmuş, öncelik işlevselliğe verilmiştir. Osmanlı taşra hamamlarında sıkça görüldüğü üzere, dış cephelerde herhangi bir bezeme uygulanmamış; sade, düz taş yüzeyler tercih edilmiştir. İç mekânda ise süsleme, daha çok yapısal elemanlar üzerinden sınırlı şekilde ifade edilmiştir.

Sıcaklık ve halvet bölümlerinde kullanılan fil gözlü kubbeler, içeriye doğal ışığın süzülmesini sağlarken, aynı zamanda iç mekâna ritmik bir gölge-ışık etkisi katmıştır. Bu açıklıkların düzenlenişi ve geometrik dizilimi, işlevsel olduğu kadar estetik bir unsur olarak da değerlendirilir. Kubbe içlerinde ve duvar yüzeylerinde herhangi bir kalem işi, çini veya alçı süsleme izine rastlanmamakta, bu durum taşra hamamlarının sade mimari karakteriyle uyumluluk göstermektedir.

Yüzeylerdeki tek süsleme niteliği taşıyan uygulamalar; kemer gözleri, tonoz geçişleri ve kubbe kasnaklarındaki sade silmeler ile sınırlıdır. Sıva yüzeylerinde yer yer düzgün yüzeyli geçişler, mekânlar arası akışı destekleyen basit mimari vurgular olarak öne çıkar. Hamam mimarisindeki bu yalınlık, yapının kamusal niteliği ve kullanım amacıyla doğrudan ilişkilidir.

5.5. Tarihlendirme

Süleymaniye Mahallesi'ndeki camilerin inşa tarihleri, bölgenin tarihî gelişimi ve Osmanlı döneminin taşra mimarisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yapıların çoğu, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman diliminde inşa edilmiş olup, bu dönem Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetinin ve kültürel etkileşimin yoğun olduğu yıllara denk gelmektedir. Tarihlendirme, mimari özellikler, malzeme kullanımı ve süsleme teknikleri ile plan tipleri üzerinden yapılmakta; ancak yazılı kaynak ve kitabelerin eksikliği nedeniyle kesin tarihler konusunda zaman zaman belirsizlikler yaşanmaktadır. Bu durum, mimaride görülen stil değişiklikleri ve yapısal eklemelerle birlikte yorumlanarak, yapıların tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve işlev değişiklikleri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan kiliseler arasında en eski tarihli yapı, Hagios Theodoros Kilisesi'dir. Bu kilisenin bölgedeki en eski tarihli kilise olduğu bilinmektedir. Bu dönemde kilise, 1480¹⁷¹ yılında madenciler tarafından yaptırılmıştır¹⁷². Osmanlı fethi sırasında boş kalan yapı, 1702 yılında kısmen onarım görmüştür¹⁷³. 18. yy başlarında Garacadis ailesi

¹⁷¹ Kandilaptis kitabında ilk kilisenin yapım yılını 1580 olarak belirtmişse de Uslu ile yazışmalarında belirttiği 1480 tarihi şehrin Canca'dan Eski Gümüşhane bölgesine taşınmaya başladığı ilk yıllara daha yakındır (Gülyüz Akagün Uslu Kişisel Arşivi). Dolu, Y.B., a.g.e.,2010, s.60.

¹⁷² Kandilaptis, 1931, s.36.

¹⁷³ Akagün Uslu, G. a.g.e.,1980, s.8.

tarafından tekrar yaptırılmıştır. 1734-1749 yılları arasında metropolitlik kilisesi olarak kullanılmıştır¹⁷⁴.

Ermeni Kilisesi kaynaklarda ilk olarak 1610 yılında inşa ettirildiği bilgileri yer almaktadır¹⁷⁵. Hagos Georgios (Metropolitlik) Kilisesi 1613 ile 1726 yıllarında iki onarım geçirdiği belirtilmiştir¹⁷⁶. Ioannes Prodromos Kaya Kilisesi ilk olarak 1736 yılında kurulduğu¹⁷⁷, 1819 yılında yeniden inşa edildiği, 1832 yılında ise resim programı yapılırken kilisenin de onarıldığı belirtilmektedir¹⁷⁸. Panaghia Kaya Kilisesi'si için bir tarih verilmemekle birlikte içerisinde yer alan ve günümüzde mevcut olmayan resimler XVIII. yüzyıldan daha eski olduğu belirtilmektedir¹⁷⁹. Kilisenin resimlerden daha önce oluşturulduğu dikkate alınırsa yapı için verilebilecek en geç tarih XVII. yüzyıl olarak düşünülmektedir. Timios Stravros Kilisesi ise 1832 yılında inşa edilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen kiliselerin ilk yapım tarihleri değişse de günümüzdeki durumları genel itibariyle mimari özellikler açısından XIX. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan eğitim yapıları, bölgedeki sosyal ve kültürel yapının dönüşümünü yansıtan önemli tarihî örneklerdir. Bu yapılardan Türk İbtidâî Mektebi, Osmanlı'nın Tanzimat sonrası eğitim reformlarıyla birlikte ortaya çıkan mahalle tipi ilkökul örneklerinden biridir ve mimari özelliklerine bakıldığında 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkündür. Genellikle tek katlı, sade planlı ve işlev odaklı bir yapıdır.

Rum Kız Okulu ise dönemin gayrimüslim cemaatlerinin kız çocuklarına yönelik açtığı eğitim kurumlarından biridir. Mimari sadelik ve küçük ölçekli oluşu, bu yapının muhtemelen 19. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında inşa edildiğini düşündürmektedir. Plan şeması, kız öğrencilere uygun daha korunaklı ve kontrollü bir mekânsal düzeni yansıtır.

Rum Erkek Okulu ise hem ölçek hem de mimari detay açısından mahalledeki en gelişkin eğitim yapısıdır. Arşiv kaynaklarına göre yapının inşasına 8 Temmuz 1875 tarihinde başlanmış ve 1879 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Yapının bu tarihlere tarihlenmesi, dönemin Osmanlı-Rum topluluğunun eğitim yatırımlarına verdiği önemi ve Süleymaniye Mahallesi'nin çokkültürlü yapısındaki güçlü Rum varlığını göstermektedir.

¹⁷⁴ Kandilaptis, 2002, s.160-162

¹⁷⁵ Akagün Uslu, s.10.

¹⁷⁶ Akagün Uslu, s. 8.

¹⁷⁷ Kandilaptis, 191, s.36.

¹⁷⁸ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 346.

¹⁷⁹ Bryer-Winfield-Ballance-Isaac, Part 3, s. 338.

Bu üç yapı birlikte ele alındığında, mahalledeki eğitim faaliyetlerinin 19. yüzyıl boyunca giderek çeşitlendiği ve cemaatler arası paralel kurumlar şeklinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Gümüşhane'nin kültürel çeşitliliğini ve Osmanlı taşrasında modern eğitime geçiş sürecini somut biçimde belgelemektedir.

Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamam yapılarının kesin inşa tarihlerini belirlemeye yönelik doğrudan kitabeler veya arşiv belgeleri bulunmamakla birlikte, yapıların mimari özellikleri, plan kurguları, malzeme kullanımı ve bölgesel tarihsel bağlam dikkate alınarak yaklaşık tarihlendirme yapılabilmektedir. Bu doğrultuda, mahalledeki hamamların genel olarak Osmanlı Dönemi'nin klasik sonrası evresine, yani 17. ve 18. yüzyıllara tarihlenebileceği öngörülmektedir.

Hamamların plan şemaları, özellikle tek hamam planı (soyunmalık–ılık–sıcaklık düzeni), merkezi kubbeli sıcaklık mekânları ve sade cephe karakteri, klasik Osmanlı hamam mimarisinin taşradaki devamı niteliğindedir. Bunun yanı sıra, malzeme seçiminde yerel taş kullanımı, duvar kalınlıkları, kubbe ve tonoz geçiş teknikleri gibi unsurlar, yapım teknolojisinin Osmanlı taşra mimarisiyle uyumlu olduğunu ve klasik formdan uzaklaşmadan inşa edildiklerini göstermektedir.

Süleymaniye Mahallesi'nin Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim ve idari merkez olması, özellikle 17. yüzyılda bölgede maden işletmeciliğinin canlanmasıyla birlikte nüfusun ve kamusal ihtiyaçların arttığı bir döneme işaret eder. Bu gelişmeler, mahalledeki hamamların da bu yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceği fikrini desteklemektedir.

Sonuç olarak, yapı teknikleri, mimari karakter ve tarihî bağlam birlikte değerlendirildiğinde, Süleymaniye Mahallesi'ndeki hamamların 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başı arasında bir dönemde inşa edilmiş olmaları yüksek ihtimaldir.

SONUÇ

Gümüşhane'nin Süleymaniye Mahallesi, tarih boyunca farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşadığı, bu çokkültürlü yapısıyla Anadolu'nun özgün ve zengin mimari miraslarından biri olarak dikkat çekmektedir. Türk, Rum ve Ermeni toplumlarının bir arada var olduğu bu mahalle, sadece dini yapılarla sınırlı kalmayıp, eğitim kurumları, ticari işyerleri, idari binalar, hamamlar ve köprüler gibi çok çeşitli işlevsel yapıları bünyesinde barındırması nedeniyle mimari açıdan zengin ve çok katmanlı bir yerleşim örneği sunmaktadır. Bu çeşitlilik, mahalledeki sosyal dokunun ve kültürel etkileşimlerin mekânsal yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tez kapsamında gerçekleştirilen incelemeler, mahalledeki yapıların hem plan tipolojileri hem malzeme kullanımı hem de mimari süsleme unsurları açısından önemli farklılıklar ve benzerlikler içerdiğini ortaya koymuştur. Türk yapılarına ait camiler ve mescitler, genellikle sade ve işlevsel plan şemalarıyla klasik Osmanlı taşra mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtırken; Rum ve Ermeni cemaatlerine ait kilise ve eğitim yapıları, özellikle taş işçiliği ve detaylı süslemeleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu yapılar, hem yerel malzeme kullanımında hem de inşa tekniklerinde ortak paydalar barındırmakla birlikte, kültürel kimliklerin mimari dil yoluyla ifadesi açısından farklılaşmaktadır.

Mahallede yer alan eğitim yapıları, dönemin sosyal yapısı ve eğitim anlayışı hakkında önemli bilgiler sunmakta; Rum kız ve erkek okulları ile Türk ibtidai mektebi gibi kurumlar, farklı toplumların eğitim alanındaki yaklaşımlarını ve bu yaklaşımların mekânsal karşılıklarını gözler önüne sermektedir. Ticari yapılar, dükkânlar ve kamu binaları ise mahalledeki ekonomik canlılık ve idari düzenin sürekliliğini belgelemektedir. Bu kapsamda, Süleymaniye Mahallesi'nin mimari dokusu, tarih boyunca farklı toplulukların hem kendi kimliklerini korudukları hem de birbirleriyle etkileşim içinde oldukları bir ortamı somutlaştırmaktadır.

Zaman içerisinde yaşanan doğal ve insan kaynaklı tahribatlar nedeniyle bazı yapılar tamamen yok olmuş, bazıları ise yalnızca kalıntılar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Bununla birlikte, bu yapısal kayıplar mahalledeki mimari ve kültürel zenginliğin değerini azaltmamaktadır. Aksine, kalan yapılar ve kalıntılar, yerel malzeme ve tekniklerin incelenmesi, yapıların tarihsel ve işlevsel bağlamlarının anlaşılması açısından değerli birer kaynak olarak önem taşımaktadır. Yapılarda gözlenen çatlaklar, malzeme erozyonları ve zemin problemleri, yapıların korunması ve restorasyonu için acil önlemler alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sanat tarihi perspektifinden bakıldığında, Süleymaniye Mahallesi sadece bir yerleşim alanı değil; farklı kültürel kimliklerin tarih boyunca sanat ve mimarlık yoluyla ifade bulduğu,

çok katmanlı ve dinamik bir kültürel miras alanıdır. Bu bağlamda mahalledeki yapılar, sadece mimari estetik ve teknik özellikleriyle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel işlevleriyle de değerlendirilmelidir. Koruma ve restorasyon faaliyetlerinde bu çok yönlü yaklaşım benimsenmeli, yapılar fiziksel varlıkları kadar tarihsel ve kültürel bağlamlarıyla da bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, Süleymaniye Mahallesi, Anadolu'nun çokkültürlü kent yapısını ve sanat tarihini anlamak adına zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Mahallede yer alan farklı etnik ve dini gruplara ait yapılar, ortak bir mekânsal bellek oluşturmakta ve bu da bölgenin kültürel çeşitliliğinin mimari yansımalarını ortaya koymaktadır. Bu açıdan mahalle, hem yerel kimliğin hem de kültürel çeşitliliğin mekânsal bir temsili olarak önem arz etmekte; korunması ve gelecek nesillere aktarılması kültürel mirasın sürekliliği açısından elzemdir.

Bu doğrultuda, Süleymaniye Mahallesi'nin mimari dokusunun bilimsel temelli bir şekilde incelenmesi, belgelenmesi ve korunması gerekmektedir. Koruma politikaları, yapısal sağlığın iyileştirilmesi kadar, mahalledeki kültürel çeşitliliğin ve tarihsel katmanların bütüncül bir anlayışla ele alınmasına dayanmalıdır. Ayrıca, bölgenin turizm, eğitim ve kültürel faaliyetler açısından değerlendirilmesi, hem yerel ekonomiye katkı sağlayacak hem de kültürel mirasın toplum tarafından daha iyi tanınmasını mümkün kılacaktır.

Son olarak, Süleymaniye Mahallesi'nin özgün ve çok katmanlı yapısı, farklı toplulukların ortak yaşam alanı olarak tarih boyunca oluşturdukları sosyal, kültürel ve mimari etkileşimlerin somut bir göstergesidir. Bu nedenle mahalle, sadece yerel değil, ulusal ve uluslararası düzeyde de kültürel mirasın korunması ve yaşatılması için örnek teşkil eden bir çalışma alanı olarak değerlendirilmeli, geleceğe taşınmalıdır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Bülent; **Türkiye Seyahatnameler Kaynakçası**, İstanbul 1981.

AKKOYUNLU GEÇKİL, Sevinç; **Eski Gümüşhane (Süleymaniye Mahallesi) Metropolitlik Yapı Topluluğu Tarihsel Gelişimi ve Koruma Önerisi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

ASLANAPA, Oktay; **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 1986.

BARKLEY, Henry Charles; **A Ride through Asia Minor and Armenia**, London 1891.

BARTH, Henry; **Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Hälfte Klein-Asien Nach Scutari**, Gotha: Justus Perthes 1860.

BLAU, Otto von; **Commercielle Zustände Persiens**, Berlin 1858.

BOSTAN, Hanefi; **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK Yayınları, Ankara 2002.

BROWNE, Edward Granville; **A Year Among The Persians**, London 1893.

BRYER, Antony ve **WINFIELD**, David; **The Byzantine Monuments and Topography of Pontos**, Cilt 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C, 1985.

CUINET, Vital; **La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure**, Tome: Premier, Paris 1893.

CURTIS, William Eleroy; **Around The Black Sea-Armenia, Caucasus, Circassia, Daghestan, The Crimea, Roumania**, Hodder&Stoughton, New York, 1911.

ÇALIK, Sümeyye; **XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Darphanesi**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

DE HELL, Hommaire; **Voyage en turquie et en perse, exécuté par ordre du Gouvernement Français pendant les années 1846, 1847 et 1848**, Paris 1860.

DEYROLLE, Théophile; **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Seyahat**, Çeviren: Reşat Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul (Tarihsiz).

DUNN, Ross E.; **İbn Battuta'nın Dünyası**, Çeviren: Yeşim Sezdirmez, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

DOĞANAY, Serkan; **Gümüşhane Şehir Coğrafyası**, *Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü, Erzurum, 2001.

DOLU, Yusuf Burak; **Eski Gümüşhane (Süleymaniye Mahallesi) Sit Alanı İçin Kentsel ve Yapısal Koruma Önerileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci; **İbn Battûta Seyahatnamesi**, Çeviren: A. Sait Aykut, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

- Evliya Çelebi; Tam Metin Seyahatnâme**, C. I-II, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1993.
- FOWLER**, George; *Three Years in Persia; with Travelling Adventures in Koordistan*, C. I, London, 1841.
- GÜMÜŞÇÜ**, Osman; *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- Gümüşhane Valiliği, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Gümüşhane*, İstanbul, 1999.
- HACIAHMETOĞLU**, İsmail; *Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslam Devri Mimari Eserler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.
- HALAÇOĞLU**, Ahmet; “*İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)*”, Belleten, C. XLVII, S. 250, 2003.
- HAMILTON**, William; *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*, C. I, London 1842.
- HARRISON**, Eli Smith; *Gray Otis Dwight*, Researches of the Rev. E. Smith and H. G. O. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, C. I-II, New York, 1833.
- HEPWORTH**, George Hughes; *Thought on Ermenia of Horsback*, London 1898.
- HOFFMEİSTER**, Eduard von; *Durch Armenien. eine wanderung und der zug Xenophons bis zum Schwarzen Meere eine militär-Geographische studie*, Leipzig/Berlin 1911.
- HOWARD**, G. W. Frederick; *Türk Sularında Seyahat*, Çeviren: Ş. Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.
- HÜSEYİN NAZIM PAŞA**; *Ermeni Olayları Tarihi*, C. I, Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- KANDİLAPTİS**, K.; *Ἐνωρίς ἤτοι Βιογραφίαι τῶν Αοιδίμων καὶ μεγίστων εὐεργετῶν: τῆς επαρχίας Χαλδίας Γεωργίου Κ. Παπαδόπουλου-Κυριακίδου καὶ Γερβασίου Α. Σουμελίδου Πρ. Μητρ. Χαλδίας καὶ πραγματεία περὶ τοῦ ἐν Αργυρουπόλει μεγαλοουργοῦ οἴκου τῶν "Σαρασίτων"*, Trapezunta, 1911.
- KARPUZ**, Haşim; “*Gümüşhane Evlerinin Fiziki Özellikleri*”, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane, 1991.
- KİNNEİR**, John Macdonald; *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818.
- KSENOPHON**; *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çeviren: Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- LADY MONTAQU**; *Türk Mektupları 1717-1718*, Çeviren: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz.

LAYARD, Austen Henry; **Discoveries in the ruins of Nineveh and Babilon; with Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert: Being the Result of a Second Expedition**, London 1853.

LİVY, Rome's Mediterranean Empire: Book 41-45 and the Periochae, (English translation by J. D. Chaplin), Oxford, 2007.

LYNCH, Henry Finnis Blosse; **Armania Travels and Studies**, C. II, London 1901.

MONIER; “**Journal du voyage du P. Monier d'Erzeron à Trebizonde**”, Nouveaux Memoires des Missions De la Compagnie de Jesus, Dans le Levant, C. III, Paris, 1723.

ÖZEY, Ramazan; “**Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Coğrafi Sorunları ve Çözüm Yolları**”, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane.

PASTOR, L. B; “Pontos Krallığı”. **Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri**, haz. Oğuz Tekin. İstanbul: Yapı Kredi, 2022.

Pierre-Amédée Jaubert -Camille Alphonso Trézel, Voyage en Arménie et en Perse, Fait dans les Années 1805 et 1806, Paris, 1821.

SAN, Sabri Özcan; “**Gümüşhane Müstakil Sancağındaki Mahalleler, Aileler (Efsaneler, Hikâyeler)**”, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990), Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları, 1991.

SAN, Sabri Özcan; **Trabzon Salnamelerinde Gümüşhane Sancağı**, Gümüşhane Valiliği ve Gümüşhaneliler ve Gümüşhaneyi Sevenler Hizmet Vakfı Yayınları No:3, Gümüşhane, 1993.

SAN, Sabri Özcan; **Rusların Gümüşhane İlini İşgali**, Ankara 1987.

SAYLAN, Kemal; **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2014.

SAYLAN, Kemal; **Seyyahların Gözüyle Gümüşhane**, Trabzon, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2015.

SAYLAN, Kemal; “**Gümüşhane'deki Osmanlı Dönemi Eserleri: Sultan Süleyman Han Cami ve Çevresindeki Yapılara Dair**”, Mavi Atlas, VI/2,2018, 75-94.

SAYLAN, Kemal; “**Bazı Seyyah ve Araştırmacıların Gümüşhane Şehrinin Kuruluşuyla İlgili İddialarına Dair Eleştiriler**”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7/12, 2021, ss.59-74.

SEVİN, Necla Arslan; **Gravürlerde Yaşayan Osmanlı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

SİVRİ, Kübra Nur; **Eski Gümüşhane Hızır İlyas Mahallesi'nin Koruma Bağlamında Yeni İşlev Önerileri**, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2022.

- SMİTH**, Eli-Dwight, **HARRİSON** Gray Otis; **Researches of the Rev. E. Smith and H. G. O. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor**, C. I-II, New York 1833.
- SNODGRASS RYAN**, Charles; **Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon With The Turkish Army At Plevna and Erzeroum, 1877-1878**, New York, 1897.
- STUART**, Colonel Charles; **Journal of a Residence in Northern Persia and the Adjacent Provinces of Turkey**, London 1854.
- ŞENEL**, Volkan; **Gümüşhane Evleri**, Gümüşhane Valiliği Kültür Yayınları, Trabzon, 2002.
- TOZLU**, Selahattin; **“Gümüşhane ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri”**, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, Ankara 1991.
- TOZLU**, Selahattin; **“19. Asırda Gümüşhane Şehri ve Bahçeleri”**, Kültür Vadisi Gümüşhane, S.6, İstanbul 1995.
- TOZLU**, Selahattin; **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar Yayınları, Erzurum 1998.
- USLU AKAGÜN**, Gülyüz; **Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri 1969-1971**, İstanbul, 1980.
- USLU AKAGÜN**, Gülyüz; **“Gümüşhane’nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri”**, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, Ankara 1991, s.141- 153.
- USTA**, Veysel; **Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerle Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon 1999.
- CUİNET**, Vital; **La Turquied’Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnéede Chaque Province De L’asie-Mineure**, C. I, Paris 1893, s. 125-126.
- WAMBERY**, Arminius; **His Life & Adventures**, London 1886.
- WEEKS**, Edwin Lord; **From The Black Sea Through Persia and India**, New York 1896.
- YÜKSEL**, Murat; **Daltaban Çeşmesi**, Kültür Vadisi Gümüşhane.
- YÜKSEL**, Murat; **Gümüşhane Kitabeleri**, İstanbul, 1997.

Devlet Arşiv Belgeleri

- BOA, A. MKT. MHM, No: 313/80, sene 03 Cemaziye’l-evvel 1281(4 Ekim 1864)
- BOA, A. MKT. UM, No: 223/18, sene 25 Cemaziye’l-evvel 1272 (2 Şubat 1856)
- BOA, A. MKT. NZD, No: 388/91, sene 29 Cemaziye’l-ahir 1278 (4 Mayıs 1862)
- BOA, AE. SABH. I, No: 252/16886, sene 10 Cemaziye’l-evvel 1200 (11 Mart 1786)
- BOA, AE. SABH. I, No: 352/24685, sene 30 Zilhicce 1093 (30 Aralık 1682)
- BOA, AE. SMHD. I, No: 103/7298, sene 29 Rebiü’l-ahir 1153 (24 Temmuz 1740)
- BOA, AE. SMHD. I, No: 247/20167, sene 24 Rebiü’l-evvel 1158 (26 Nisan 1745)
- BOA, AE. SMHD. I, No: 86/5862, sene 20 Muharrem 1148 (12 Haziran 1735)
- BOA, AE. SMMD. IV, No: 2/141, sene 20 Cemaziye’l-evvel 1092 (7 Haziran 1681)
- BOA, AE. SMMD. IV, No: 19/2098, sene 17 Şevval 1085 (14 Ocak 1675)
- BOA, AE. SMMD. IV, No: 41/4676, sene 20 Şevval 1085 (17 Ocak 1675)

BOA, AE. SABH. I, No: 326/22243, sene 10 Safer 1197 (15 Ocak 1783)
BOA, AE. SAMD. III, No: 28/2646, sene 21 Receb 1115 (30 Kasım 1703)
BOA, AE. SMST. III, No: 371/29425, sene 10 Şaban 1180 (11 Ocak 1767)
BOA, AE. SABH. I, No: 326/22244, sene 10 Safer 1188 (22 Nisan 1774)
BOA, AE. SMMD. IV, No: 2/180, sene 06 Şevval 1092 (19 Ekim 1681)
BOA, AE. SMMD. IV, No: 2/184, sene 10 Şevval 1092 (23 Ekim 1681)
BOA, BEO, No: 1237/92760, sene 12 Cemaziye'l-evvel 1316 (28 Eylül 1898)
BOA, BEO, No: 1888/141591, sene 16 Rebiü'l-ahir 1320 (23 Temmuz 1902)
BOA, BEO, No: 1206/90415, sene 21 Cemaziye'l-evvel 1316 (2 Ekim 1898)
BOA, C. EV, No: 138/6865, sene 29 Zilhicce 1217 (22 Nisan 1803)
BOA, E. EV, No: 13/1524, sene 13 Cemaziye'l-evvel 1092 (31 Mayıs 1681)
BOA, E. EV, No: 16/1900, sene 04 Zilhicce 1076 (7 Haziran 1666)
BOA, E. ML, No: 33/3212, sene 14 Receb 1092 (30 Temmuz 1681)
BOA, EV. BRT, No: 14/7, sene 21 Rebiü'l-evvel 1239 (25 Kasım 1823)
BOA, EV. BRT, No: 58/13, sene 04 Receb 1259 (31 Temmuz 1843)
BOA, EV. BRT, No: 158/21, sene 26 Zilhicce 1278(24 Haziran 1862)
BOA, İ. ŞD, No: 111/6653, sene 10 Rebiü'l-evvel 1309 (14 Ekim 1891)
BOA, İ. EV, No: 24/39, sene 01 Zilhicce 1317 (2 Nisan 1900)
BOA, HAT, No: 1499/18, sene 29 Zilhicce 1222 (27 Şubat 1808)
BOA, MVL, No: 296/26, sene 6 Cemaziye'l-evvel 1272 (14 Ocak 1856)
BOA, ŞD, No: 148/16, sene 20 Rebiü'l-evvel 1320 (25 Eylül 1861)
BOA, ŞD, No: 432/25, sene 25 Cemaziye'l-ahir 1325 (5 Ağustos 1907)
BOA, Y. MTV, No: 107/24, sene 23 Rebiü'l-ahir 1312 (19 Ocak 1887)

Şer'iyye Sicilleri

3 nolu Gümüşhane Şer'iyye Sicili.

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye (1321). İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Trabzon (1305). İstanbul.

HARİTALAR

Harita 1: Pontus Yol Güzergahı (Tabula Peutingeriana)

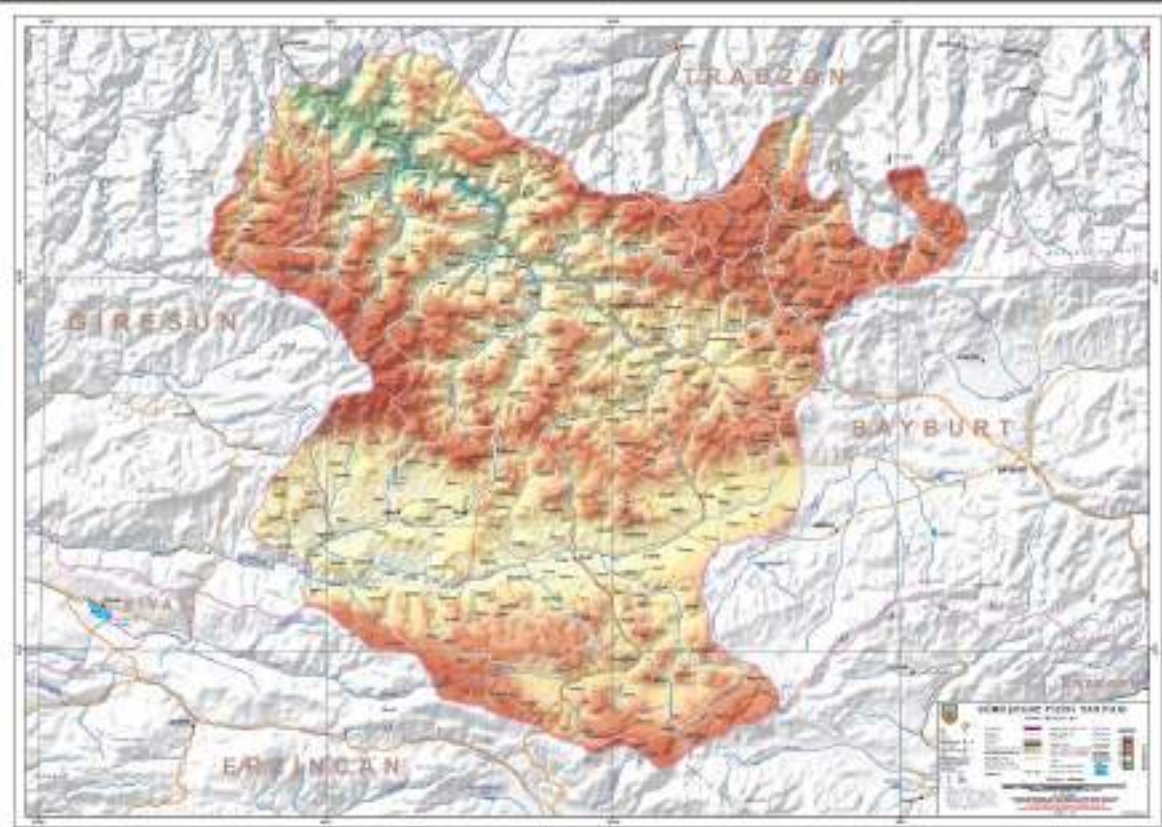
Harita 2: Antik Dönem Yol Ağı (Tabula Peutingeriana)

Harita 3: Pontus Bölgesi haritası

Harita 4: Trabzon Vilayet Haritası (Vital CUI NET, 1980)

Harita 5: Gümüşhane ili fiziki haritası (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022)

Harita 6: Gümüşhane ili mülk idare il haritası (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022)

